

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Βυζαντινών και
Νεοελληνικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Νεοελληνικής Φιλολογίας

Πολυξένη Τζιομάκη

Ευανθία Καΐρη:
Μια εμβληματική μορφή στις απαρχές της ελληνικής
γυναικείας λογιοσύνης

Διπλωματική εργασία για την απόκτηση του τίτλου
Magister Artium

Ερευνητική σύμβουλος: Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Καθηγήτρια
Νεοελληνικής Φιλολογίας, (B.NE.Σ.) — Μέλη εξεταστικής επιτροπής: Γεωργία
Αγγουράκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεωρητικής Γλωσσολογίας, (B.NE.Σ.),
Αναστασία Νικολοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεατρικών και Πολιτισμικών
Σπουδών (ΑΓΓ)

Λευκωσία

Εαρινό Εξάμηνο 2020/2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	σ. 2
1. Ο βίος της Ευανθίας Καΐρη.....	σ. 4
2. Η «γράφουσα» Ευανθία.....	σ. 9
2.1. Εισαγωγικά και σχεδιάσμα εργογραφίας.....	σ. 9
2.2. Μια νεανική ωδή.....	σ. 17
2.3. Η <i>Επιστολή προς Φιλελληνίδες</i> και άλλες επιστολές.....	σ. 18
2.4. Ο <i>Νικήρατος</i>	σ. 28
2.5. Μεταφράσεις.....	σ. 36
2.5.1. <i>Μάρκου Αυρηλίου εγκώμιον</i>	σ. 36
2.5.2. <i>Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου</i>	σ. 40
2.6. Αδημοσίευτα και ημιτελή.....	σ. 47
2.6.1. <i>Περί νεανίδων αγωγής</i>	σ. 47
2.6.2. <i>Ελλάς</i>	σ. 49
2.6.3. Γαλλικά μυθιστορήματα.....	σ. 53
2.7. Μια ύστερη επιστολή.....	σ. 54
3. Η Ευανθία των Επιστολών.....	σ. 57
3.1. Πορτραίτο και πνευματική φυσιογνωμία.....	σ. 59
3.2. Η Διαφωτίστρια, παιδαγωγός και πολίτης.....	σ. 65
4. Ευανθία και Θεόφιλος Καΐρης: Η Ευανθία «στη σκιά του Θεόφιλου»;	σ. 70
5. Η Ευανθία Καΐρη και η αναδυόμενη γυναικεία λογισύνη	σ. 75
6. Επιλογικά-συμπερασματικά.....	σ. 79
Ευχαριστίες	σ. 81
Βιβλιογραφία	σ. 82
Ευρετήριο προσώπων	σ. 85

Εισαγωγή

Η «γοητευτική Ευανθία» (*la charmante Evanthie*, όπως την αποκαλεί ο Γάλλος λόγιος και εκδότης Ambroise Firmin Didot [1790-1876]),¹ η «καλή και αγαθή Ευανθία» (όπως προσθέτει ο Αδαμάντιος Κοραΐς [1748-1833]),² γεννήθηκε στο νησί της Άνδρου, στα τέλη του 18ου αιώνα.³ Η ίδια προτιμούσε να αυτοπαρουσιάζεται ως «Ευανθία η εξ Άνδρου», όπως διαπιστώνουμε από την επιστολή που έστειλε, μόλις σε ηλικία 15 χρόνων, στον σοφό Κοραΐ – μια επιστολή για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικά, πιο κάτω.⁴

Η ζωή της είναι συνυφασμένη με τη ζωή και τη δράση (πνευματική, διαφωτιστική, πατριωτική) του αδελφού της Θεόφιλου Καΐρη (1784-1853). Άλλωστε, ο Θεόφιλος είναι εκείνος που φρόντισε για τη μόρφωση της αδελφής του, παίρνοντάς την κοντά του στις Κυδωνιές, στο ονομαστό εκπαιδευτήριο όπου δίδασκε. Από εκεί και έπειτα η Ευανθία απέκτησε εξαιρετη μόρφωση για την εποχή της, ανέπτυξε μεταφραστική και συγγραφική δραστηριότητα και αναδείχθηκε σε μία σημαντική φυσιογνωμία των γραμμάτων και της γυναικείας λογιοσύνης, που στέκεται ισάξια –υποστηρίζουμε– πλάι στη φωτεινή μορφή του Καΐρη.

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί να εισφέρει μια ολοκληρωμένη μελέτη για την Ευανθία Καΐρη. Οι ελάχιστες, παλιότερες δουλειές που έχουν αφιερωθεί στην Ανδρία λογία είναι μπορούμε να πούμε ερευνητικώς ατελείς, καθώς απουσιάζει συστηματική ανάλυση των έργων της Καΐρη, μεταφραστικών και συγγραφικών – ενώ δεν αξιοποιείται το, έτσι και αλλιώς πρόσφατα εκδομένο (1994-2003), corpus των επιστολών της. Τα τελευταία χρόνια έχουν πληθύνει οι αξιόλογες μελέτες και αναφορές στην Καΐρη, που ωστόσο εντάσσονται στο ευρύτερο πεδίο μελετών για

---

¹ Βλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003, σ. 147.

² Δημήτριος Ι. Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 6 σε τ. 11, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1994-2003, εδώ τ. 4 [= *Επιστολαί προς Ευανθίαν Καΐρη 1815-1866*], σ. 16.

³ Βλ. αντί άλλων Δημήτριου Ι. Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999 [Πρακτικά Συμποσίου, Άνδρος, 4 Σεπτεμβρίου 1999]*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1999, 13, και Δημήτριου Π. Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, Τυπογραφείον «Εστία», Αθήνα 1929, σ. 6. Για περαιτέρω βιογραφικές λεπτομέρειες βλ. αναλυτικά πιο κάτω, στο 10 κεφάλαιο της παρούσας.

⁴ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2 [= *Επιστολαί Ευανθίας Καΐρη 1814-1866*], σ. 15.

τις πρώτες εγγράμματες Ελληνίδες και, έτσι, δεν έχουν χαρακτήρα εστιασμένου, συστηματικού έργου. Η μελέτη μας αξιοποιεί το σύνολο των διαθέσιμων πηγών, πρωτογενή και δευτερογενή βιβλιογραφία, ενώ προηγήθηκε επίσκεψη και μελέτη στα αρχεία της Καϊρείου Βιβλιοθήκης στην Άνδρο.

Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη απαρτίζεται από πέντε κεφάλαια. Το πρώτο έχει προσωπογραφικό χαρακτήρα· διερευνά τον βίο της Ευανθίας Καϊρή. Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελεί μια σπουδή του συγγραφικού και μεταφραστικού της έργου: Προτείνουμε μια νέα ταξινόμηση της εργογραφίας της, και προχωράμε σε παρουσίαση και σχολιασμό του συνόλου των πονημάτων της, δημοσιευμένων και μη. Στο τρίτο κεφάλαιο εστιάζουμε ειδικότερα στην επιστολογραφία της λογίας: Στις επιστολές της αναζητούμε και βρίσκουμε στοιχεία που επιτρέπουν την αδρή, έστω, εξωτερική της απεικόνιση· την ανασύνθεση όψεων του ηθικού, πνευματικού και συναισθηματικού της κόσμου· ανησυχίες τέλος, τάσεις και ενδιαφέροντα που επαληθεύουν το Διαφωτιστικό και πολιτικό προφίλ της Ευανθίας και συμπνέουν ακριβώς με την εργογραφία της. Στα δύο τελικά κεφάλαια (τέταρτο και πέμπτο), εξετάζουμε κατά πρώτον την Ευανθία σε συσχέτιση με τον αδελφό της Θεόφιλο· και διερευνάμε, στη συνέχεια, την ένταξή της στο ιστορικό πλαίσιο της γυναικείας λογιούσης, ευρωπαϊκής και ελληνικής. Κλείνουμε με κάποιες τελικές σκέψεις και συμπεράσματα.

1. Ο βίος της Ευανθίας Καΐρη

Η Ευανθία Καΐρη γεννήθηκε στη Χώρα της Άνδρου πιθανότατα γύρω στα 1799,⁵ στο αρχοντικό σπίτι της οικογένειας του Νικόλαου Καΐρη και της Ασημίνας Καμπανάκη.⁶ Η οικογένεια Καΐρη είχε οκτώ παιδιά· η Ευανθία υπήρξε το προτελευταίο από αυτά, με πρώτο τον Θεόφιλο.⁷

Για την παιδική ηλικία της «καλής και αγαθής Ευανθίας»⁸ στην Άνδρο δεν έχουμε πληροφορίες. Κατά πάσα πιθανότητα όμως είχε ακολουθήσει τη μητέρα της πριν το 1808 στις Κυδωνιές, όπου ήταν εφημέριος τότε ο Σωφρόνιος Καμπανάκης, αδελφός της τελευταίας, θείος της Ευανθίας.⁹

Στις Κυδωνιές συναντάμε την Ευανθία και λίγα χρόνια αργότερα, στα 1812, όταν ο αδελφός της Θεόφιλος Καΐρης, ύστερα από σπουδές στη Δύση, κλήθηκε να διδάξει στην περιώνυμη Ακαδημία της μικρασιατικής πόλης. Υπό την καθοδήγησή του, η Ευανθία έλαβε μία θαυμαστή για την εποχή της μόρφωση. Πιο συγκεκριμένα, σε μικρό χρονικό διάστημα, κάτω από τη διδασκαλική αρωγή του Θεόφιλου, μυήθηκε στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, στη γαλλική και

---

⁵ Δεν διασώθηκε καμία σαφής μαρτυρία γύρω από το έτος γεννήσεως της Ευανθίας. Η μόνη ένδειξη που έχουμε είναι η επιστολή της προς τον Α. Κοραή στις 2 Αυγούστου 1814, στην οποία ανέφερε ότι βρισκόταν τότε «εις το δέκατο πέμπτον έτος της ηλικίας», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 15. Βλ. σχετικά επίσης Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 6, Δημήτριου Ι. Πολέμη, «Εισαγωγή», στου ίδιου (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 9, και του ίδιου, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 13.

⁶ Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 6, και Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 13.

⁷ Τα άλλα παιδιά της οικογένειας ήταν η Μαριγώ, η Λασκαρού, ο Ευγένιος (κατά κόσμον, Ευστράτιος), ο Ιωάσαφ (αγνώστου κοσμικού ονόματος), ο Δημήτριος και, τέλος, η Σοφία. Βλ. τις πληροφορίες που αντλούνται από Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 3 [= *Επιστολαί προς Θεόφιλον Καΐρην 1846-1852*], σ. 114, και του ίδιου (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 5/τ. 1 [= *Επιστολαί διάφοροι 1802-1853*], σ. 51-55, όπως και την παρουσίαση που κάνει ο ίδιος, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 13-14, σημ.3. Η Κούλα Ξηραδάκη (στο *Ευανθία Καΐρη (1799-1866). Η πρώτη Ελληνίδα της νεώτερης Ελλάδας που διέδωσε τη μόρφωση*, Κέδρος, Αθήνα 1984, σ. 11) και ο Πασχάλης (*Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 6) αναφέρουν λανθασμένα ότι η Ευανθία ήταν το τελευταίο παιδί της οικογένειας Καΐρη. Η ίδια, σε επιστολή της προς τον Θεόφιλο, στις 23 Φεβρουαρίου 1836, αναφέρει βέβαια ότι ήταν «η τελευταία των γονέων της θυγάτηρ», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 120. Αλλά το γράφει έτσι γιατί, προφανώς, την εποχή που γράφτηκε η Επιστολή, αποτελούσε το τελευταίο κορίτσι της οικογένειας, διότι η Σοφία είχε αποβιώσει στις Κυδωνιές, το 1821, βλ. σχετικά Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 14, σημ.3.

⁸ Βλ. υποσημ. 2 της παρούσας.

⁹ Βλ. Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 14, και του ίδιου, «Η αλληλογραφία του Θεόφιλου Καΐρη με την αδελφή του Ευανθία», *Ο Ερανοστής 19* (1993), σ. 281.

ιταλική γλώσσα, στα ανώτερα μαθηματικά και στη φιλοσοφία.¹⁰ Στη Σχολή των Κυδωνιών φαίνεται ότι η Ευανθία ήρθε και σε πρώτη επαφή με τη διδασκαλία, καθώς όπως αναφέρεται στην εν λόγω Σχολή επικρατούσε το αλληλοδιδασκτικό σύστημα, πράγμα που σημαίνει ότι οι προχωρημένοι μαθητές (σε αυτούς συγκαταλεγόταν και η Ευανθία) δίδασκαν τους αρχάριους.¹¹

Αν λοιπόν ο Θεόφιλος ήταν το ένα πρόσωπο που επηρέασε καθοριστικά τον εγγράμματο βίο της Ευανθίας, το άλλο ήταν σίγουρα ο Αδαμάντιος Κοραΐς. Η πατρική σχέση του Κοραΐ με την Ανδρία κόρη –«φιλτάτη θυγάτηρ» άλλωστε την αποκαλούσε¹² ξεκίνησε με μια επιστολή της τελευταίας, στις 2 Αυγούστου του 1814. Η Ευανθία ήταν τότε δεκαπέντε χρόνων, όμως δεν δίστασε να ζητήσει από το γηραιό άνδρα γαλλικά βιβλία για να μεταφράσει, ώστε να ωφελήσει το Γένος.¹³ Ο Κοραΐς ενθουσιάστηκε με την επιστολή αυτή και, μερικούς μήνες αργότερα (28 Ιανουαρίου 1815), έστειλε στην Ευανθία, μαζί με τις «φιλόστοργες συμβουλές» του, έναν κατάλογο βιβλίων προς ανάγνωση, αλλά και μετάφραση.¹⁴ Από εκεί και έπειτα η επιστολική επικοινωνία της Καΐρη με τον σεβάσμιο Κοραΐ στάθηκε συχνή, έχοντας ως άξονα τη μαθητεία της Ευανθίας και αφορμή τα διάφορα βιβλία που της πρότεινε ο Έλληνας διαφωτιστής. Τα χρόνια εκείνα στις Κυδωνιές, η Ευανθία εκπόνησε και μια σειρά μεταφράσεων: το 1817 της *Traité de l'éducation des filles* του François Fénelon (1651-1715), το 1819 του *Éloge de Marc-Aurèle* του Antoine-Léonard Thomas (1732-1785) και το 1820 των *Conseils à ma fille* του Jean Nicolas Bouilly [(1763-1842)].¹⁵

Η έκρηξη της Επανάστασης την οδηγεί στην Άνδρο, όπου μετά τις φρικαλεότητες των Οθωμανών στο Αϊβαλί αναγκάζεται να επιστρέψει ως

---

¹⁰ Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 6, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 12-13, Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 14.

¹¹ Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 13. Σχετική μαρτυρία περί τούτου έχουμε και από επιστολή της στον Θεόφιλο, στις 4 Ιανουαρίου 1825, όπου μεταξύ άλλων σημειώνει, αναφερόμενη σε αρχάρια μαθήτρια της Σύρας: «είναι πολλά καλλητέρα καθ' όλα από τας μαθητείας, τας οποίας είχαν εις Κυδωνίας, αν στοχάζεσαι», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 49.

¹² Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 15. Βλ. σχετικά και Δημητρίου Π. Πασχάλη, «Μία σύγχρονος του Βύρωνος. Ποία ήτο η Ευανθία Καΐρη», *Εμπρός* φ. 9852 (2.4.1924).

¹³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 15.

¹⁴ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 15-19.

¹⁵ Θα μιλήσουμε αναλυτικά για όλα αυτά, όπως και για το σύνολο των πονημάτων της, πιο κάτω – σε οικείες ενότητες.

πρόσφυγας, μαζί με τον Θεόφιλο και τους υπόλοιπους συγγενείς της.¹⁶ Ο Θεόφιλος σηκώνει το επαναστατικό λάβαρο στη γενέτειρά του και τάσσεται στην υπηρεσία του Αγώνα· η Ευανθία παρακολουθεί με ενδιαφέρον τις επαναστατικές εξελίξεις και καταγράφει, όσο μπορεί, μέσω των επιστολών της αγωνιστικά συμβάντα που λαμβάνουν χώρα στην Άνδρο, κρατώντας τακτική επιστολική επικοινωνία με τον αδελφό της.¹⁷

Στην Άνδρο έμεινε ως το καλοκαίρι του 1824, καθώς μετά συνόδεψε τον αδελφό της Δημήτριο, ο οποίος καταγινόταν με εμπορικές ενασχολήσεις, στη Σύρο. Για τις λόγιες εργασίες της κατά την τριετή διαμονή της στην Άνδρο (1821-1824), δεν έχουμε πληροφορίες. Στη Σύρο η λογία έμεινε έως το καλοκαίρι του 1839. Φαίνεται ότι η εκεί ζωή της –αναφορές γίνονται στις επιστολές της– δεν της έδινε ιδιαίτερη ευχαρίστηση. «Αλλ’ ο τόπος, τον οποίον ήδη κατοικώ, προξενεί εις εμέ αθυμίαν και λήθην πάντων».¹⁸ Οι επαφές της ήσαν λίγες. Αξίζει να αναφέρουμε χωριστά την επίσκεψη που έκανε στην οικογένεια Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1791-1865) και την επικοινωνία που είχε με Άγγλους και Αμερικανούς μισιονάριους, που τους γνώρισε μέσω του Θεόφιλου.¹⁹

Κατά τα πρώτα χρόνια στη Σύρα συνέταξε και δημοσίευσε την *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας φιλελληνίδας* (1825), και δύο άλλες δημόσιες επιστολές. Ένα χρόνο αργότερα, γράφει το θεατρικό έργο *Νικήρατος* (1826). Τα επόμενα δε έτη,²⁰ συγγράφει και το έργο, χαρακτηριζόμενο από την ίδια «προσωποποιία», που έφερε τον τίτλο *Ελλάς*.²¹ Αναλυτικές αναφορές στα έργα αυτά θα γίνουν σε επόμενα σημεία της μελέτης.

---

¹⁶ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 9-10. Βλ. και τα βιογραφικά στοιχεία σε Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», *ό.π.*, σ. 19, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, *ό.π.*, σ. 38-39.

¹⁷ Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», *ό.π.*, σ. 19, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, *ό.π.*, σ. 41 κ.ε.

¹⁸ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 65-66. Βλ. και Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», *ό.π.*, σ. 19.

¹⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 65-66. Βλ. και Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», *ό.π.*, σ. 20. Στη Σύρο είχε επαφή και με τον Αλέξανδρο Σούτσο (1803-1863), όπως θα δούμε πιο κάτω, κατά την εξέταση του έργου της *Νικήρατος*.

²⁰ Μετά τον φόνο του Καποδίστρια και πριν την άφιξη του Όθωνα, δηλαδή γύρω στα 1831.

²¹ Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», *ό.π.*, σ. 20-21, Αικατερίνη Κουμαριανού, *Καΐρικά μελετήματα*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 2007, σ. 138-139, Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, *ό.π.*, σ. 25-31.

Φαίνεται ότι η Ευανθία στη Σύρο παρέδιδε κάποια μαθήματα κατ' οίκον, όπως τουλάχιστον διαπιστώνεται από επιστολές της στον Θεόφιλο.²² Η επάνοδος της στην Άνδρο, το θέρους του 1839, συμπίπτει με τις διώξεις του αδελφού της Θεόφιλου²³ και το κλείσιμο του ορφανοτροφείου που με τόσο κόπο αυτός είχε συστήσει.²⁴ Η Ευανθία σχεδίαζε να αναλάβει διδακτικά καθήκοντα στη σχολή του Θεόφιλου, αλλά τα γεγονότα ματαίωσαν τα σχέδιά της.²⁵ Οι διώξεις του αδελφού της, ο εγκλεισμός στα μοναστήρια της Σκιάθου και της Σαντορίνης και η εξορία του στο εξωτερικό συντάραξαν την Ευανθία. Μαζί με τον Δημήτριο, κατηύθυνε όσο μπορούσε και αυτή τις ενέργειες για την απελευθέρωση του Θεόφιλου.²⁶ Η οικογένεια ήδη αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα, τα οποία επρόκειτο να επιταθούν στα επόμενα χρόνια.²⁷

Ο Θεόφιλος πέθανε στη φυλακή της Σύρου στις 9 Ιανουαρίου του 1853, γεγονός που βύθισε στη θλίψη την Ευανθία.²⁸ Τα ακόλουθα έτη σημαδεύτηκαν από την οικονομική δυσπραγία της οικογένειας. Ο Δημήτριος επέστρεψε στην Άνδρο, καθώς οι εμπορικές του ασχολίες στη Σύρο έπαυσαν – ενώ η οικογένεια ενεπλάκη πια σε αλληπάλληλους δικαστικούς αγώνες για την κυριότητα του ορφανοτροφείου το οποίο, λίγα χρόνια αργότερα, θα πέρναγε στην κυριότητα του Δημοσίου.²⁹ Μετά το θάνατο και του Δημήτριου, το 1861, μοναδικό στήριγμα της λογίας υπήρξαν κάποιοι υποστηρικτές-οπαδοί του Θεόφιλου, και κυρίως ο Σπυρίδων Γλαυκωπίδης (1818-1871) – ο οποίος, παρά τα δικά του οικονομικά

---

²² Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 47-49, 51-52. Αναφορές που σχετίζονται με διδασκαλία της Ευανθίας σε Παρθεναγωγείο στη Σύρα πιθανότατα να μην ευσταθούν, καθώς δεν ανευρίσκονται σχετικές πηγές ή μαρτυρίες (ούτε και στην αλληλογραφία της), βλ. περί τούτου Πολέμη, «*Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου*», ό.π., σ. 26.

²³ Στη μελέτη μας δεν θα ασχοληθούμε καθόλου με τη δίωξη του Θεόφιλου Καΐρη και τα πολλαπλά της επεισόδια (αφορισμός, ποινική καταδίκη, εγκλεισμός, εξορία κ.ά.), στη βάση της κατηγορίας για συγκρότηση θρησκευτικής αίρεσης και προσηλυτισμό. Βλ. αντί πολλών άλλων Κουμαριανού, *Καϊρικά μελετήματα*, ό.π., σ. 52-94, και Νικήτα Σινιόσογλου, «Εισαγωγή: Ο Θεόφιλος Καΐρης και η ιερά φιλοσοφία του οικουμενικού Ελληνισμού», στο Θεόφιλος Καΐρης, *Γνωστική. Στοιχεία Φιλοσοφίας*, εισ.-επιμ. Ν. Σινιόσογλου, Καΐρειος Βιβλιοθήκη/Ευρασία, Άνδρος-Αθήνα 2008, σ. 111-126. Θα αναφερθούμε ωστόσο, σε επόμενη ενότητα και αναφορικά με το διανοητικό προφίλ της λογίας, σε πτυχές των φιλοσοφικών και κοσμο-θεολογικών απόψεων της ίδιας και του αδελφού της.

²⁴ Πολέμης, «*Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου*», ό.π., σ. 22.

²⁵ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 5/τ. 2 [= *Επιστολαί διάφοροι 1854-1906*], σ. 309-312.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 213, 215, 216.

²⁷ Πολέμης, «*Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου*», ό.π., σ. 23.

²⁸ Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 101-102.

²⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 268 κ.ε.

προβλήματα, στήριζε όσο μπορούσε οικονομικά την οικογένεια Καΐρη.³⁰ Χαρακτηριστική των προβλημάτων αυτών είναι η κραυγή απόγνωσης της Ευανθίας σε γράμμα της προς τον Γλαυκωπίδη: «Χρήματα δεν εύρομεν εις έτη και φοβούμαι πολύ μη στερηθώμεν και αυτού του άρτου».³¹

Κάτω από το βάρος αυτών των δυσχερειών, η γραφίδα της σίγησε, και περιορίστηκε μόνο σε κάποιες μεταφράσεις· όπως η ίδια λέει, για «να διασκεδάζ[ει] την θλίψην [της], και να βραχύν[ει] τας μελαγχολικάς και οδυνηράς της ερημίας [...] ημέρας».³² Προς τα τέλη της ζωής της και προκειμένου να λύσει τα βιοτικά της προβλήματα παρέδιδε κατ' οίκον κάποια μαθήματα σε λίγα κορίτσια. Ωστόσο η διδασκαλία αυτή σταμάτησε ύστερα από παρέμβαση των κρατικών υπηρεσιών.³³ Η Ευανθία πεθαίνει στο οικογενειακό της σπίτι, στις 8 Αυγούστου 1866. Οι τελευταίες της λέξεις σύμφωνα με τον Δ. Πασχάλη ήταν: «επιτέλους ήλθεν η στιγμή να λυθή το πρόβλημα».³⁴ Η ταφή της έλαβε χώρα την ίδια μέρα και, σύμφωνα με πληροφορίες, χωρίς θρησκευτική τελετή.³⁵

Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι προσωπογραφία/απεικόνιση της Ευανθίας Καΐρη δεν έχει σωθεί. Πληροφορίες αναφέρουν ότι εκτός από πνευματικό κάλλος διέθετε και φυσική ομορφιά, πράγμα που την έκανε περιζήτητη νύφη, παρόλο που ποτέ δεν παντρεύτηκε.³⁶ Το μόνο που διεσώθη από την Ευανθία, εκτός από το πολύτιμο πνευματικό της έργο, είναι μερικά κεντήματα που σήμερα βρίσκονται στην κυριότητα της μικρανηψιάς και κληρονόμου της, κ. Ειρήνης-Ευανθίας Καΐρη.³⁷

---

³⁰ Πολέμης, «Εισαγωγή», στο *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 10, και του ίδιου, «Εισαγωγή», στο *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 10.

³¹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 292.

³² Στο ίδιο.

³³ Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 26. Βλ. και του ίδιου (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 140.

³⁴ Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 33.

³⁵ Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 26.

³⁶ Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 27-28.

³⁷ Στο ίδιο.

2. Η «γράφουσα» Ευανθία

2.1. Εισαγωγικά και σχεδιάσμα εργογραφίας

Η Ευανθία Καΐρη–είναι μία από τις πρώτες «γράφουσες Ελληνίδες».³⁸ Είναι ενδιαφέρον λοιπόν να ανιχνεύσουμε πότε άρχισε να διαμορφώνει την αυτοεικόνα της ως συγγραφέα-δημιουργού.

Στις 2 Αυγούστου του 1814, η δεκαπεντάχρονη τότε Ευανθία με παρότρυνση του Θεόφιλου έστειλε επιστολή στον Κοραή.³⁹ Στην επιστολή αυτή είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η νεαρή κόρη δεν ζητούσε από τον σοφό δάσκαλο να της στείλει βιβλία προς ανάγνωση μόνο (ο Κοραής άλλωστε συχνά από το Παρίσι έστελνε βιβλία στη Σχολή των Κυδωνιών),⁴⁰ αλλά και έργα που –η ίδια– είχε πρόθεση να μεταφράσει. Χαρακτηριστικά σημειώνει: «[...] και σε παρακαλώ να στείλεις με τα βιβλία του κοινού κανέν γαλλικόν βιβλίον ηθικόν, ή καμμίαν μικράν Εγκυκλοπαιδείαν διά τους παίδας, διά να το μεταφράσω και εγώ».⁴¹ Όπως αναφέρθηκε ήδη, ένθερμη απάντηση του Κοραή έρχεται λίγους μήνες αργότερα, στις 28 Ιανουαρίου του 1815.⁴²

Η εκτενέστατη επιστολή του, –με την οποία θα ασχοληθούμε και σε άλλα σημεία αυτής της μελέτης λόγω της καθοριστικής επίδρασής της στον μετέπειτα βίο της Καΐρη, πνευματικό και μη– περιέχει εκτός των άλλων συμβουλών και κάποιες μεταφραστικές παραινέσεις προς τη νεαρή, ανερχόμενη μεταφράστρια. Της συνιστά λοιπόν να μεταφράζει γαλλικά συγγράμματα –όσο αυτό της είναι κατορθωτό λόγω της μικρής ηλικίας της και, ίσως ακόμη, της μη καλής γνώσης της γαλλικής γλώσσας–, είτε για προσωπική της άσκηση στη γαλλική και ελληνική γλώσσα είτε προς δημοσίευση και ωφέλεια των ομογενών της, εφόσον η μετάφρασή της είναι επιτυχής.⁴³ Ο έμπειρος Κοραής συνοδεύει την επιστολή

---

³⁸ Ο όρος δεν απαντά την εποχή του βίου και έργου της Καΐρη. Εμφανίζεται αργότερα και γενικεύεται πια κατά τα τέλη του 19ου αιώνα – υποδηλώνοντας, στην αντιδιαστολή του προς το «συγγραφείς», μιαν ερασιτεχνική ασχολία με τα γράμματα. Για τη γενεαλογία του όρου και τις συνδηλώσεις του βλ. Ειρήνης Ριζάκη, *Οι «γράφουσες Ελληνίδες». Σημειώσεις για τη γυναικεία λογοισύνη του 19ου αιώνα*, Κατάρτι, Αθήνα 2007, σ. 196 κ.ε.

³⁹ Βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 15.

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 15, και Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 14.

⁴¹ Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 15.

⁴² Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 15-19.

⁴³ Στο ίδιο, σ. 19.

του με μία σειρά προτεινόμενα βιβλία: ωφέλιμα, όπως σημειώνει, για ανάγνωση και μετέπειτα, ίσως κάποια από αυτά, για μετάφραση. Ο κατάλογος αυτός ξεκινά με το «σύγγραμμα» της «σοφή[ς] και σεβάσμα[ς] [...] κυρία[ς] Γυιζότη[ς]» (Madame Guizot)⁴⁴ – και συνεχίζει παραθέτοντας τα εξής: «Lettres à Sophie», «Contes à l'usage de la jeunesse, par Madame Guizot», «De l'éducation des filles, par Fénelon», «Legs d'un Père à ses filles, par le docteur Gregory»⁴⁵. Ο Έλληνας Διαφωτιστής σε αυτά προσθέτει και μια δική του έκδοση, ενός ιατρικού κειμένου (Ξενοκράτους και Γαληνού, *Περί της από των ενύδρων τροφής*).⁴⁶

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και το γεγονός ότι ο Κοραΐς, σε επιστολή του στις 28 Ιανουαρίου 1815 προς τον Θεόφιλο Καΐρη, σχολιάζει τα παραπάνω αναγνώσματα, έτσι ώστε ο λόγιος κληρικός να κατευθύνει ορθώς τις μεταφραστικές απόπειρες της αδελφής του. Πιο συγκεκριμένα, του συνιστά η Ευανθία να μεταφράσει και να τα κάμει τόμο: το σύγγραμμα του Gregory καθώς είναι μικρό· το *Περί νεανίδων αγωγής* του Francois Fénelon, για τον ίδιο λόγο· και σε αυτά προσθέτει δέκα παραμύθια από τη συλλογή των ηθικών παραμυθιών της Madame Guizot – κατ' επιλογήν δέκα, διότι όπως προσθέτει θα ήταν δύσκολο για τη νεαρή κόρη να τα μεταφράσει όλα, λόγω της σχετικής της άγνοιας για τα γαλλικά ήθη.⁴⁷ Ας σημειώσουμε εδώ ότι, από τα παραπάνω,⁴⁸ το έργο του Fénelon, *Περί νεανίδων αγωγής*, έτυχε πράγματι μετάφρασης από την Καΐρη, την τύχη της οποίας θα δούμε στις επόμενες σελίδες. Αυτό ήταν και το πρώτο μεταφραστικό τόλμημα της 18χρονης τότε νεαρής κόρης (η μετάφραση χρονολογείται γύρω στα 1817). Γίνεται εμφανές, μπορούμε να παρατηρήσουμε, ότι

---

⁴⁴ Αναφέρεται λογικά στο έργο *Les enfants: contes à l'usage de la jeunesse* (1814) της Elizabeth-Charlotte-Pauline Guizot (1773-1827), αλλιώς Madame Guizot από το όνομα του συζύγου της.

⁴⁵ Πρόκειται για το έργο *A Father's Legacy to His Daughters* (1774) του Σκώτου φυσικού και ηθικού συγγραφέα John Gregory (1724-1773), εδώ σε γαλλική μετάφραση.

⁴⁶ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 19. Ο Πολέμης διερωτάται κατά πόσον το ιατρικής φύσεως αυτό κείμενο (*Περί της από των ενύδρων τροφής*) προκάλεσε ενδιαφέρον στη νεαρή λογία για να το αναγνώσει, βλ. «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 14.

⁴⁷ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1 [= *Επιστολαί προς Θεόφιλον Καΐρην 1808-1839*], σ. 38.

⁴⁸ Για τα άλλα δεν έχουμε βέβαιη γνώση. Όμως για το σύγγραμμα της Madame Guizot είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι χάθηκε κατά την αποστολή του, όπως και άλλα γαλλικά βιβλία που της έστειλε ο Κοραΐς, όπως η ίδια σημειώνει στον πρόλογο της μετάφρασής της του έργου του Bouilly, βλ. Ι. Ν. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*. Μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού υπό Ε.Ν. της εξ Άνδρου, Εν Κυδωνίαις, Εν τω Τυπογραφείω της των Κυδωνιών Σχολής, παρά Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως, 1820, σ. 1θ.

η ανάληψη μεταφραστικών εργασιών από την Καΐρη, δεν γίνεται μόνο με –έμμεσο ή άμεσο– σκοπό την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας, όπως ήταν το πλέον σύνηθες για τις πρώτες γυναίκες μεταφράστριες.⁴⁹ Στην Ευανθία Καΐρη, ο σκοπός είναι εξαρχής και δηλωμένα η αυτομόρφωση της ίδιας, και η διαφωτιστική της παραπέρα συμβολή («στο Γένος», αλλά και στις ομόφυλές της), όπως θα δούμε και πιο κάτω.

Έτσι λοιπόν ξεκινά με την αρωγή των δύο Διαφωτιστών, Κοραή και Καΐρη, η πρώτη ενσυνείδητη προσπάθεια της Ευανθίας να εισέλθει στον μεταφραστικό και, μετέπειτα, στον συγγραφικό χώρο – και να αρχίσει να διαμορφώνει μια συνείδηση ως λογία και συγγραφέας. Από εκεί και έπειτα η Καΐρη, κρατώντας τακτική επικοινωνία με τον Κοραή, μεταφράζει αρκετά έργα που της στέλνει. Η μεταφραστική δημιουργική της περίοδος εκτείνεται κατά τα έτη 1817-1820, με τόπο τις Κυδωνιές.

Την Ευανθία ως γράφουσα κόρη αυτή τη φορά, θα τη συναντήσουμε ξανά στα επαναστατικά και πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, κυρίως γύρω στα έτη 1825-1831, οπότε καταγίνεται με πρωτότυπη δημιουργία. Τα χρόνια αυτά αποτελούν και την περίοδο της πνευματικής κορύφωσης και ακμής της. Όταν θα ξεκινήσουν οι διωγμοί του Θεόφιλου και κάτω από το βάρος των γεγονότων που ακολουθούν, η μεταφραστική και συγγραφική δραστηριότητα της λογίας φθίνει. Τα τελευταία, παραγμένα χρόνια της ζωής της, υπό το κράτος των οικονομικών δυσχερειών που την ταλάνιζαν, θα στρέψει απογοητευμένη τη γραφίδα της στη μετάφραση ξένων μυθιστορημάτων, κυρίως γαλλικών.

Κατά συνέπεια, η μεταφραστική και η πρωτότυπη παραγωγή της Ευανθίας Καΐρη, μπορεί να κατανεμηθεί στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες:

A. Η πρώτη κατηγορία απαρτίζεται από έργα που αντιστοιχούν στην πρώιμη δημιουργική περίοδο της λογίας, και καλύπτουν τα έτη 1817-1820, διάστημα κατά το οποίο η Καΐρη ζούσε στις Κυδωνιές. Τα έργα αυτά είναι τα ακόλουθα – στην πλειονότητά τους μεταφράσματα:

---

⁴⁹ Βλ. Σοφία Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή. Γυναίκες και γραφή στα χρόνια του ελληνικού διαφωτισμού-ρομαντισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 2014, σ. 116, σημ. 24.

(1) *Περί νεανίδων αγωγής* [*Traité de l'éducation des filles*] του Γάλλου ιεράρχη, παιδαγωγού και συγγραφέα François Fénelon. Η μετάφραση φαίνεται να πραγματοποιήθηκε από την Ευανθία γύρω στα 1817. Το έργο δεν εκδόθηκε ποτέ.⁵⁰

(2) *Ωδή εις τον σεβασμιώτατον άγιον Εφέσου κύριον Διονύσιον Καλλιάρχην τον Σεβαστόν της ιεράς Συνόδου Πρόεδρον*. Το ποίημα γράφτηκε πιθανώς κατά το έτος 1817 ή 1818, χρονιά κατά την οποία ο Εφέσου Διονύσιος επισκέφτηκε τις Κυδωνιές και τη Σχολή τους.⁵¹ Τυπώθηκε από τον Κωνσταντίνο Τόμπρα (17χχ-18χχ) στις Κυδωνιές. Το μονόφυλλο που την περιέχει είναι αχρονολόγητο. Ωστόσο η έκδοση πρέπει να έγινε μεταξύ του καλοκαιριού του 1819 (άφιξη του Τόμπρα στις Κυδωνιές) και της 3ης Ιουνίου 1821 (καταστροφή των Κυδωνιών και του τυπογραφείου).⁵²

(3) *Εγκώμιον Μάρκου Αυρηλίου* (Éloge de Marc-Aurèle), του Γάλλου ακαδημαϊκού Antoine-Léonard Thomas.⁵³ Το *Εγκώμιον* μεταφράστηκε από την Ευανθία το 1819, εκδόθηκε όμως πολύ αργότερα, στα 1835.⁵⁴

(4) *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου* (*Conseils à ma fille*), του Γάλλου συγγραφέα Jean-Nicolas Bouilly. Το βιβλίο έφτασε στα χέρια της Ευανθίας το 1819 και εκδόθηκε το 1820.⁵⁵

---

⁵⁰ Βλ. Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 25, Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 16, Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 10-11.

⁵¹ Βασίλης Π. Παναγιωτόπουλος, «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», *Ο Ερανιστής* 6 (1963), σ. 235-236, και Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 241.

⁵² Παναγιωτόπουλος, «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», ό.π., σ. 235-236.

⁵³ Ο ακριβής τίτλος του έργου είναι *Μάρκου Αυρηλίου Εγκώμιον*. Συγγραφέν μεν Γαλλιστί υπό Θωμά του Ρήτορος και μέλους της Γαλλικής Ακαδημίας. Μεταφρασθέν δε υπό της ***. Εν Ερμουπόλει, εκ της Τυπογραφίας Κ. Δημίδου και Γ. Α. Μελισταγούς. 1835.

⁵⁴ Βλ. την ανάλυση από Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 15, Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 14-16, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 29-32, και Βίκη Πάτσιου, «Ενδείξεις γυναικείας λογιόσύνης τον αρχόμενο ελληνικό 19ο αιώνα: το μεταφραστικό έργο της Ευανθίας Καΐρη και η παράδοση του νεοελληνικού διαφωτισμού», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999*, ό.π., σ. 59. Αναλυτικά, για τα στοιχεία της έκδοσης βλ. Φίλιππου Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος τρίτος Α', 1833-1844*, επιμ. Πόπη Πολέμη, Μορφωτικό Ίδρυμα Ελληνικής Τραπεζής, Αθήνα 2016, σ. 132.

⁵⁵ Με τις εξής τυπογραφικές ενδείξεις: *Συμβουλαί προς την Θυγατέρα μου. Σύγγραμμα Ι. Ν. Βουίλλου*, Μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού υπό Ε. Ν. της εξ Άνδρου. ακκ'. Εν Κυδωνιάς. 1820. Εν τω Τυπογραφείω της των Κυδωνιών Σχολής, παρά Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως. Βλ. σχετικώς Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 15, Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 17, Πάτσιου, «Ενδείξεις γυναικείας λογιόσύνης τον αρχόμενο ελληνικό 19ο αιώνα: το μεταφραστικό έργο της Ευανθίας Καΐρη και η παράδοση του

Β. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τα έργα που ανήκουν στην περίοδο της πνευματικής ωριμότητας και ακμής της Καΐρη. Η περίοδος αυτή εκτείνεται από το 1825 έως το 1831 περίπου, όταν η λογία διέμενε στη Σύρο. Τα έργα αυτά, όλα πρωτότυπες δημιουργίες, είναι τα εξής:

(1) Οι τρεις επιστολές:

α/ η *Επιστολή προς τας Φιλελληνίδας*, χρονολογούμενη την 17η Απριλίου 1825.⁵⁶ Μετά την *Επιστολή* ακολουθούν οι υπογραφές της συντάκτριας με τα αρχικά Α. Ν., καθώς και αυτές 31 Ελληνίδων,⁵⁷ στο σύνολό τους επιφανών, που επώνυμα δηλώνουν τη σύμπνοιά τους προς το κείμενο της Ευανθίας.⁵⁸ Την έκδοση συνοδεύει η επιστολή της πατριώτισσας Ελένης Μαυροκορδάτου (*Η Πατριώτης Ελένη Μαυροκορδάτου, «Προς τον Εκδότην του «Φίλου του Νόμου», εις Ύδραν*), με ημερομηνία 5 Αυγούστου 1825, η οποία ζητούσε να μπει και η δική της υπογραφή στο κείμενο.⁵⁹ Προαγγελία της έκδοσης και προδημοσίευση αποσπασμάτων έγινε στην εφημερίδα της Ύδρας *Ο Φίλος του Νόμου* (φ. 139, στις 31 Ιουλίου 1825), όπου ανακοινώνεται ότι «όσαι Ελληνίδες επιθυμούν να προσθέσωσι τα ονόματά των εις την επιστολήν ταύτην, ήτις κατά το παρόν τυπώνεται, παρακαλούνται να στείλωσι αμέσως εις τον εκδότην του “Φίλου του Νόμου” έγγραφον πληρεξουσιότητα διά να υπογράψη αντί αυτών».⁶⁰ Η *Επιστολή* μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε στα

νεοελληνικού διαφωτισμού», ό.π., σ. 58. Βλ. τα εκδοτικά στοιχεία σε Φίλιππου Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος δεύτερος, 1819-1832*, επιμ. Πόπη Πολέμη, Μορφωτικό Ίδρυμα Ελληνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011, σ. 106-107.

⁵⁶ *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*. Συντεθείσα παρά τινός των σπουδαιοτέρων Ελληνίδων. 1825. Εκ της εν Ύδρα Ελληνικής Τυπογραφίας. Για την έκδοση βλ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος δεύτερος, 1819-1832*, ό.π., σ. 217.

⁵⁷ Επτά ονόματα «από Αιγαίου Πελάγους», έντεκα ονόματα «από Ύδρας», δύο ονόματα «από Σαλώνων», τρία ονόματα «από Χίου», ένα όνομα με την ένδειξη «Κρήσσα», ένα όνομα με την ένδειξη «εκ Κωνσταντινουπόλεως», δύο ονόματα «από Αθηνών» και τέσσερα ονόματα «από Λιβαδειάς», βλ. *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*. Συντεθείσα παρά τινός των σπουδαιοτέρων Ελληνίδων. Εκ της εν Ύδρα Ελληνικής Τυπογραφίας, 1825, σ. 14-15.

⁵⁸ Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 60-61.

⁵⁹ «Λάβε λοιπόν Κύριε! Την καλωσύνην να υπογράψης ανθ' εμού και προσφέρης τας ευχαριστίας και τους επαίνους μου εις την πρωταίτιον του τοιούτου αξιωμαίου έργου διά του οποίου δεν ημπορούμε εμής να ελπίσωμεν καλά διά την φίλην Πατρίδα μας Ελλάδα», βλ. *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ. 15.

⁶⁰ Βλ. *Ο Φίλος του Νόμου. Εφημερίς της Διοικήσεως και της νήσου Ύδρας* φ. 139 (31.7.1825), σ. 3-4. Κατά πάσα πιθανότητα, η παραπάνω επιστολή της Ελένης Μαυροκορδάτου αποτελεί απάντηση της έκκλησης αυτής, του *Φίλου του Νόμου*.

αγγλικά από τον φιλέλληνα George Lee, στο Λονδίνο το 1826.⁶¹ Στα 1971 η *Επιστολή* γνώρισε φωτοτυπική επανέκδοση από την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.⁶²

β/ η *Επιστολή Ελληνίδος προς ετέραν*, γραμμένη το 1827. Δημοσιεύτηκε στη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* (φ. 87, στις 27 Δεκεμβρίου 1827), με τον ανωτέρω τίτλο.⁶³

γ/ η επιστολή *Προς τας Φιλελληνίδας των Ομοσπόνδων Επαρχιών της Αμερικής και ευεργέτιδας της πασχούσης Ελλάδος*, της 15ης Αυγούστου 1828.⁶⁴ Δημοσιεύτηκε στη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* (φ. 64, την 1 Σεπτεμβρίου 1828), με τον τίτλο «Αι εις Σύραν πάροικοι Ελληνίδες και πολίτιδες των αποτεφρευθεισών Κυδωνιών, παραλίου πόλεως της Ελάσσονος Ασίας».⁶⁵

(2) Το θεατρικό έργο *Νικήρατος*, γραμμένο στα 1826 και εκδομένο για πρώτη (και μοναδική) φορά στο Ναύπλιο από την «Τυπογραφία της Διοικήσεως» το 1826.⁶⁶ Μια ανεπιτυχής απόπειρα επανέκδοσής του έγινε το 1840. Όπως πληροφορούμαστε από την αλληλογραφία της, ο γνωστός εκδότης και τυπογράφος των Αθηνών Κωνσταντίνος Ράλλης αποτάθηκε στην Ευανθία στις 12 Ιουνίου 1840, προτείνοντάς της να επανεκδώσει το δράμα αλλά με τον νέο τίτλο «Η άλωσις του Μισολογγίου», προφανώς για να είναι άμεσα αναγνωρίσιμο το θέμα του.⁶⁷ Η Ευανθία δεν δέχτηκε, μολονότι ο Ράλλης είχε προαναγγείλει την έκδοση με σχετικό διαφημιστικό κείμενο.⁶⁸ Σήμερα έχουμε την ανατύπωση του

⁶¹ Με τον τίτλο *A voice from Greece, contained in an address from a society of Greek ladies to the Philhellenes of their own sex in the rest of Europe translated by George Lee* (London. John Hatchard and son, 1826). Βλ. Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος δεύτερος, 1819-1832, ό.π., σ. 217.*

⁶² Βλ. Ευανθίας Καΐρη, *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας φιλελληνίδας: συντεθείσα παρά τινών των σπουδαιότερων Ελληνίδων* [Φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως του 1825], Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1971.

⁶³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 88-89. Βλ. και *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 87 (27.12.1827).

⁶⁴ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 92.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 91-93.

⁶⁶ *Νικήρατος Δράμα εις τρεις πράξεις, υπό Ελληνίδος τινός συντεθέν.* Εν Ναυπλίου. Εν τη Τυπογραφία της Διοικήσεως. 1826. Βλ. τα στοιχεία της έκδοσης σε Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος δεύτερος, 1819-1832, ό.π., σ. 255.*

⁶⁷ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 33-34: «Συλαβών κατ' αυτάς την τολμηράν ιδέαν του να μετατυπώσω το ευκλεές πόνημά Σας, η άλωσις του Μισολογγίου, επιγραφόμενον [...]».

⁶⁸ Βλ. Δ. Ι. Πολέμη, «Βιβλιογραφικά διευκρινήσεις», *Πέταλον* 4 (1984), σ. 136-138.

δράματος από την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος (1972).⁶⁹ Μία έκδοση του δράματος με τίτλο *Η Άλωση του Μεσολογγίου* που εμφανίζεται στα 1870 στο Γαλάζιον της Ρουμανίας είναι κλεψίτυπη. Κάποια Ελπίς Ι. Κυριακού, εκμεταλλευόμενη την ανωνυμία/υπογραφή της Ευανθίας με τα αρχικά «Ε.Κ.», εξέδωσε ελαφρά παραλλαγμένο το κείμενο βάζοντας το όνομά της ως συγγραφέα του δράματος.⁷⁰

(3) Το έργο *Ελλάς*. Το κείμενο αυτό φέρει τον υπότιτλο «Προσωποποιία» και δεν δημοσιεύτηκε ποτέ. Βρέθηκε στα κατάλοιπα της Ευανθίας Καΐρη, από τον Δημήτριο Πολέμη.⁷¹ Ο χρόνος συγγραφής του είναι άγνωστος, αλλά αν λάβουμε υπόψη κάποιες ενδοκειμενικές ενδείξεις μπορούμε να το τοποθετήσουμε χρονικά στα ταραγμένα χρόνια μετά τον φόνο του Καποδίστρια (9 Οκτωβρίου 1831) και λίγο πριν από την άφιξη του Όθωνα.⁷²

(4) Ο Δημήτριος Πασχάλης αναφέρει και έτερο πρωτότυπο δημιούργημα της Ανδρίας λογίας, με τίτλο *Ιστορία της Ελλάδος*, πιθανώς τυπωμένο στη Σύρο. Περαιτέρω βιβλιογραφικές ενδείξεις δεν παρέχει, το μόνο που σημειώνει είναι ότι ένα αντίτυπο του πονήματος της Καΐρη το βρήκε στην Καΐρειο Βιβλιοθήκη της Άνδρου πριν αρκετά έτη και δεν το ξαναείδε έκτοτε.⁷³

Γ. Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τα έργα, που έγραψε ή μετέφρασε η Καΐρη κατά την ύστερη περίοδο της ζωής της, όταν βρισκόταν στην Άνδρο. Η περίοδος

---

⁶⁹ Ευανθία Καΐρη, *Νικήρατος: δράμα εις τρεις πράξεις* [Φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως του 1826], Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1972.

⁷⁰ Βλ. Μαρία Περλορέντζου, «Το δράμα Νικήρατος και οι ιταλικές απηχήσεις του», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999*, ό.π., σ. 70-71, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 91-92.

⁷¹ Βλ. Δ. Ι. Πολέμη, «Άγνωστον έργον της Ευανθίας Καΐρη: Η προσωποποιία Ελλάς», *Πέταλον 3* (1982), σ. 69.

⁷² Στο ίδιο, σ. 70-71.

⁷³ Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 31-32. Το έργο αυτό δεν αναφέρεται σε καμία βιβλιογραφική βάση ή πηγή. Αξίζει εξάλλου να σημειωθεί ότι σε κανένα άλλο σύγγραμμα που έχει ως ερευνητικό άξονα το έργο της Καΐρη δεν συναντάται σχετική αναφορά. Σε επαφή που είχαμε εξάλλου με την υπεύθυνο της Καΐρειο Βιβλιοθήκης, λάβαμε την απάντηση ότι δεν υπάρχει σχετικό αντίτυπο, ούτε η ίδια γνώριζε κάτι για το έργο.

αυτή σφραγίζεται από την έναρξη των διώξεων του αδελφού της Θεόφιλου (το έτος 1839) και καλύπτει όλο το διάστημα μέχρι τον θάνατό της, στα 1866.

Η Ευανθία εδώ καταγίνεται με μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων, κυρίως της γαλλικής λογοτεχνίας. Δεν δημοσιεύτηκε καμία από αυτές. Έχουν σωθεί κάποιες από αυτές, όμως έχουν εκπέσει πολλά από τα φύλλα τους.⁷⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε το μυθιστόρημα *Γενοβέφα* του Αλφόνσου Κάρρου (Jean-Baptiste Alphonse Karr, 1808-1890)· το έργο *Ευγενία και Λέον ή το ένδυμα του χορού* δίχως όνομα συγγραφέα· και, τέλος, ένα τρίτο άτιτλο έργο, επίσης χωρίς όνομα συγγραφέα, με τόπους δράσης την Πορτογαλία, τη Σκωτία, την Αγγλία και την Ιρλανδία.⁷⁵

Ο πίνακας που ακολουθεί προσφέρει μία εποπτεία των έργων της Ευανθίας Καΐρη ακολουθώντας την κατηγοριοποίηση που προτείναμε:

Α' Φάση Πρώτη δημιουργική περίοδος 1817-1820		
<i>Περί νεανίδων αγωγής</i>	Μετάφραση	1817 (περ.) – συγγραφή/ Αδημοσίευτο
<i>Ωδή εις τον σεβασμιώτατον άγιον Εφέσου κύριον Διονύσιον Καλλιάρχην τον Σεβαστόν της ιεράς Συνόδου Πρόεδρον</i>	Ωδή (ποίηση)	1817 ή 1818 – συγγραφή/ αχρονολόγητη έκδοση
<i>Εγκώμιον Μάρκου Αυρηλίου</i>	Μετάφραση	1819 – μετάφραση/ 1835 – έκδοση
<i>Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου</i>	Μετάφραση	1819-1820 – μετάφραση/ 1820 – έκδοση
Β' Φάση Περίοδος ωριμότητας 1825-1831		
<i>Επιστολή προς τας Φιλελληνίδας</i>	Επιστολή	1825 – δημοσίευση
<i>Επιστολή Ελληνίδος προς ετέραν</i>	Επιστολή	1827 – δημοσίευση
<i>Επιστολή Προς τας Φιλελληνίδας των Ομοσπόνδων Επαρχιών της Αμερικής και ευεργέτιδας της πασχούσης Ελλάδος</i>	Επιστολή	1828 – δημοσίευση
<i>Νικήρατος Δράμα εις τρεις πράξεις, υπό Ελληνίδος τινός συντεθέν</i>	Δράμα (θέατρο)	1826 – έκδοση
<i>Ελλάς</i>	Δρώμενο (θέατρο)	1831 (περ.) – συγγραφή/ Αδημοσίευτο
<i>[Ιστορία της Ελλάδος]</i>		λανθάνον/αμφισβητούμενο

⁷⁴ Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 16.

⁷⁵ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 154.

Γ Φάση Ύστερη περίοδος – Άνδρος 1839-1866		
<i>Γενοβέφα / Ευγενία και Λέον ή το ένδυμα του χορού κ.ά.</i> (κυρίως γαλλικά μυθιστορήματα)	Μεταφράσεις	Αδημοσίευτα/ Αποσπασματικά

2.2. Μια νεανική ωδή

Εκκινώντας την ανάλυση και ερμηνεία του πρωτότυπου έργου της Ευανθίας Καΐρη, θα σταθούμε πρώτα σε ένα νεανικό της πόνημα, στην *Ωδή εις τον σεβασμιώτατον άγιον Εφέσου κύριον Διονύσιον Καλλιάρχην τον Σεβαστόν της ιεράς Συνόδου Πρόεδρον*.⁷⁶ Ο Μητροπολίτης Εφέσου Διονύσιος Καλλιάρχης (17χχ-1821), στον οποίο υπαγόταν εκκλησιαστικώς το Αϊβαλί, γνώριζε προσωπικά τον Θεόφιλο Καΐρη και αλληλογραφούσε μαζί του.⁷⁷

Η Ευανθία πιθανώς συνέθεσε την *Ωδή* το 1817 ή 1818, έτος κατά το οποίο σύμφωνα με τον Διονύσιο Πίστη⁷⁸ ο Καλλιάρχης επισκέφτηκε τη Σχολή των Κυδωνιών. Κατά την ίδια μαρτυρία, ο κληρικός ήρθε σε επαφή με την Ευανθία, με την οποία μίλησε στα γαλλικά και τα ιταλικά. Η Καΐρη του πρόσφερε «εν προσφώνημα ηρωικόν» και «εκείνος [...] εν πολύτιμον επανωφόριον· σάλι και 25000 γρόσια».⁷⁹ Το «ηρωικόν προσφώνημα» είναι πιθανότατα η *Ωδή*.

Η *Ωδή* τυπώθηκε σε μονόφυλλο «με εξαιρετική καλαισθησία»,⁸⁰ στο Τυπογραφείο της Σχολής των Κυδωνιών, από τον τυπογράφο Κωνσταντίνο Τόμπρα («εν τη Τυπογραφία της των Κυδωνιών Σχολής, παρά Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως»⁸¹). Το μονόφυλλο δεν φέρει χρονολογική ένδειξη έκδοσης.

⁷⁶ Για το εν λόγω έργο βλ. Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 17, σημ. 1, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 29, και την ειδικότερη μελέτη του Παναγιωτόπουλου, «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», ό.π., σ. 235-237, όπου και παρατίθεται αυτούσια η ωδή.

⁷⁷ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 95-96.

⁷⁸ Ο Διονύσιος Πίστης ήταν Μητροπολίτης Πρεσπών και έπειτα Ξάνθης, ο οποίος φοίτησε στη Σχολή των Κυδωνιών, βλ. και Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 17, σημ. 1.

⁷⁹ Βλ. Διονυσίου Πίστη, πρ. Μητροπολίτου Ξάνθης, *Περιγραφή της νήσου Άνδρου*, Ερμούπολις 1881, σ. 41. Όπως παρατηρεί, δικαίως, ο Β. Παναγιωτόπουλος, η πληροφορία για την τεράστια ποσότητα των 25.000 γροσίων είναι λογικώς ανυπόστατη, βλ. «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», ό.π., σ. 236.

⁸⁰ Παναγιωτόπουλος, «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», ό.π., σ. 237.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 237.

Κατά τον Β. Π. Παναγιωτόπουλο, ενδεχομένως τυπώθηκε μεταξύ του θέρους του 1819 (άφιξη του Τόμπρα στις Κυδωνίες από το Παρίσι) και του Ιουνίου του 1821 (βλ. 3 Ιουνίου, καταστροφή των Κυδωνιών και του τυπογραφείου).⁸² Ο Παναγιωτόπουλος συνδέει την έκδοση της *Ωδής* με δύο πιθανά σενάρια. Το πρώτο από αυτά ανάγει την έκδοση του στιχουργήματος στο πανηγυρικό άνοιγμα του τυπογραφείου της σχολής, προστάτης της οποίας ήταν ο Μητροπολίτης. Το δεύτερο σενάριο σχετίζεται με τον ανταγωνισμό των πόλεων της Χίου και των Κυδωνιών για το ποια από τις δύο θα έχει το χρονικό πρωτείο στην έκδοση εντύπων.⁸³

Η *Ωδή* της Ευανθίας δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη αισθητική αξία. Μάλιστα πολλοί από τους στίχους της ομοιάζουν έντονα με περικοπές από την αφιέρωση που είχε κάνει ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836) στον μητροπολίτη Καλλιάρχη κατά τη μετάφρασή του στο έργο *Αγάθων* του Βίλαντ (Christian Martin Wieland, 1733-1813).⁸⁴ Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι η Ευανθία αφιερώνει δημοσίως το τιμητικό της στιχούργημα στον Μητροπολίτη κατά την επίσκεψή του στη Σχολή φανερώνει την αναγνώριση που είχε η νεαρή κόρη ως εγγράμματη, στους κύκλους των Κυδωνιών.

2.3. Η Επιστολή προς Φιλελληνίδες και άλλες επιστολές

Στα 1825, ένα έτος κρίσιμο για την Επανάσταση, η Ευανθία Καΐρη από τη Σύρο γράφει την *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, εγκαινιάζοντας έτσι μια σειρά δημοσίων παρεμβάσεων της στα πολιτικά πράγματα του τόπου. Από το 1824 η Επανάσταση έμπαινε σε μια περίοδο κάμψης, καθώς από τη μια μεριά οι συντονισμένες επιθέσεις των Τούρκων και των Αιγυπτίων στέφονται με επιτυχία, και από την άλλη οι δύο εμφύλιοι πόλεμοι είχαν φθείρει τους επαναστατημένους.

Η επιστολή αυτή αποτελεί ίσως συνέχεια μιας σειράς εκκλήσεων που έκαναν επιφανείς Έλληνες, όπως ο Αδαμάντιος Κοραής, ο Αθανάσιος Βογορίδης (1788 περ.-1826) και ο Νικόλαος Πίκκολος (1792-1865), προς φιλελληνικούς

---

⁸² Στο ίδιο, σ. 236.

⁸³ Στο ίδιο.

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 237.

κύκλους και, ευρύτερα, τους πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.⁸⁵ Η Καΐρη είχε στενή αλληλογραφία με τον Κοραή, πράγμα που μας κάνει να πιστεύουμε ότι γνώριζε την παραπάνω κίνηση, και ήθελε κι αυτή με τη σειρά της να συμβάλει με τον τρόπο αυτό στον Αγώνα.

Η επιστολή εκτείνεται σε δεκαπέντε σελίδες και απευθύνεται προς τις φιλελληνίδες της Ευρώπης και της Αμερικής.⁸⁶ Ως γλώσσα μετάφρασης της επιστολής επιλέγεται η αγγλική και όχι η γαλλική (η οποία ήταν η επικρατούσα γλώσσα εκείνη την εποχή στην Ευρώπη), διότι η Ευανθία δεν απευθυνόταν μόνο στις ομόφυλές της Ευρωπαίες, αλλά και στις Αμερικανίδες.⁸⁷ Την έκκληση εκτός από την Ευανθία,⁸⁸ που υπογράφει με τα αρχικά Α. Ν.,⁸⁹ συνοδεύουν οι υπογραφές 31 Ελληνίδων, οι περισσότερες από τις οποίες ανήκουν στο συγγενικό κύκλο αγωνιστών και πολιτικών. Δίπλα σε αυτές προστίθεται και η υπογραφή της Ελένης Μαυροκορδάτου ύστερα από αίτημα που απευθύνει, όπως σημειώσαμε παραπάνω, με επιστολή της στον Ιωσήφ Κιάππε (1778-1848), εκδότη του *Φίλου του Νόμου*.⁹⁰

---

⁸⁵ Βλ. Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 68. Για το φαινόμενο του φιλελληνισμού κατά την περίοδο της Επανάστασης βλ. γενικότερα Αννίτας Πρασσά, *Ο φιλελληνισμός και η επανάσταση του 1821*, Δημιουργία, Αθήνα 1999.

⁸⁶ Βλ. *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π.

⁸⁷ Βλ. Σοφίας Ντενίση, «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπούρακη, Σοφία Μηχανίδου: διαφορετικές εκφάνσεις του πατριωτικού ιδεώδους στο δραματουργικό έργο τριών γυναικών δημιουργών του 19ου αιώνα», στο συλλογικό: Παντελής Βουτουρής – Γιώργος Γεωργής (επιμ.), *Ο ελληνισμός στον 19ο αιώνα: Ιδεολογικές και αισθηματικές αναζητήσεις*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σ. 133, σημ. 13.

⁸⁸ Η Ευανθία, σε αυτό όπως και στα επόμενά της κείμενα ως θα δούμε, ακολουθεί την πρακτική της ανωνυμίας, μια πρακτική συνηθισμένη στην ελληνική γραμματεία και σε άλλες γραμματείες πριν από την κοινωνική καταξίωση της γυναικείας λογοσύνης και γραφής. Παίρνει όμως απόσταση από την πλήρη ανωνυμία, επιλογή αρκετών γραφουσών γυναικών (υπό διάφορες εκδοχές: ψευδώνυμο, ανυπόγραφο κείμενο κ.ά.). Επιλέγει μια πρακτική, που θα λέγαμε κινείται μεταξύ μιας –δηλωτικής– μερικής ανωνυμίας και της έμμεσης υποδήλωσης ταυτότητας (βλ. ένδειξη του τόπου καταγωγής, του φύλου, του πατρωνύμου της κ.λπ.). Για την πρακτική και τις διάφορες εκδοχές γυναικείας ανωνυμίας βλ. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες Ελληνίδες»*, ό.π., σ. 143 κ.έ., αλλά και τις παρατηρήσεις από Virginia Wolf, *Ένα δικό της δωμάτιο*, εισ.-μτφ. Βάσια Τζανακάρη, Μεταίχμιο, Αθήνα 2019, σ. 116-117.

⁸⁹ Ως προς την υπογραφή Α.Ν της Καΐρη, ο Γρηγόριος Ροΐδης σε επιστολή του προς την Ευανθία, στις 27 Φεβρουαρίου 1826, δηλώνει ότι το Α. το διάβασε ως Ανδρία, «...εγώ το άλφα ανέγνωνα Ανδρία, αν δεν ελανθάσθην», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 22. Η φράση «συντεθείσα παρά τινός των σπουδαιότερων Ελληνίδων», η οποία συνοδεύει τον τίτλο της επιστολής, πρέπει να προστέθηκε κατά την έκδοση και όχι εκ μέρους της ίδιας της συντάκτριας, βλ. Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 49.

⁹⁰ *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ. 14-15. Και Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 57-58. Μάλιστα στην προδημοσίευση αποσπασμάτων της επιστολής, που έγινε στην εφημερίδα *Ο Φίλος του Νόμου*, ο εκδότης εμμέσως αποκαλύπτει το όνομα της συντάκτριας της επιστολής: «...η επιστολή αυτή μαρτυρεί ψυχήν πατριωτικήν και πνεύμα καλλιεργημένον και

Η Καΐρη, μιλώντας εξ ονόματος των Ελληνίδων γυναικών, δομεί την επιστολή της επάνω σε τρεις άξονες, που ο καθένας λειτουργεί σε αντιπαράβολη με τον προηγούμενο: Ο δίκαιος αγώνας των Ελλήνων για ελευθερία από τη μια, η αδιαφορία και απανθρωπιά των Ευρωπαίων που συνεργάζονται ακόμη και με τον Οθωμανό δυνάστη από την άλλη,⁹¹ και τέλος η στάση των φιλελλήνων, μα και φιλελληνίδων, που ως φλογεροί εραστές της ελευθερίας στέκονται δίπλα στο επαναστατημένο Γένος.⁹²

Η Καΐρη, αφού στην αρχή παραθέσει με ζωντανά χρώματα τις καταστροφές και τα τραγικά δεινά που υπέστη το Γένος από τις τουρκικές φρικαλεότητες,⁹³ και αφού μνημονεύσει εν συνεχεία την ανδρεία και αυτοθυσία των συμπατριωτών της, φέρει στο συγγραφικό της καμβά το θέμα της «προδότριας Ευρώπης». Στηλιτεύει τους ομόθησκους Ευρωπαίους, οι οποίοι βαφτίζουν την αδιαφορία τους «ουδετερότητα» και παρακολουθούν ωσάν απαθείς θεατές, «ως εις ρωμαϊκόν αμφιθέατρον»,⁹⁴ τις θηριωδίες των Οθωμανών. Αξίζει να προσεχθεί η πολιτική σκέψη της συντάκτριας, που ειρωνεύεται την πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων όσον αφορά το ανατολικό ζήτημα. Η χριστιανική Ευρώπη δεν είναι ουδέτερη, αλλά συνεργάζεται με τον Οθωμανό δεσπότη για τη διατήρηση του status quo και για ίδιόν της όφελος.⁹⁵ Το επιχείρημα του ομόθησκου που συνεργάζεται με τον αλλόθησκο δυνάστη εναντίον των επαναστατημένων, συχνά επανέρχεται στο κείμενο της λογίας,

---

οξύ· ενί λόγω η μπορεί τις δικαίως να την ονομάσει καρπόν ευανθή δένδρου ευανθεστέρου», βλ. *Ο Φίλος του Νόμου. Εφημερίς της Διοικήσεως και της νήσου Ύδρας*, φ. 139 (31.7.1825), σ. 3.

⁹¹ Η Ευανθία, εδώ, βλέπουμε να συστοιχείται με μια τοποθέτηση που προβάλλει κεντρικά σε κείμενα της περιόδου, όπως η *Ελληνική Νομαρχία* (1806) και ο *Ρωσοαγγλογάλλος* (1812): Ότι τα οικονομικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων εξυπηρετούνται από τη διατήρηση του οθωμανικού status quo – και ότι η απελευθέρωση των Ελλήνων είναι εντέλει μια υπόθεση που επαφίεται στους ίδιους.

⁹² *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ. 4-5, 10 κ.ε., και passim.

⁹³ Δείγμα της συγγραφικής δεινότητας της λογίας είναι και ο τρόπος που παρουσιάζει τις πληγές που υπέστη το Γένος, θυμίζοντας μάλιστα πίνακα του Γάλλου ζωγράφου Ευγένιου Ντελακρουά (Ferdinand Victor Eugène Delacroix, 1798-1863). Βλ. για παράδειγμα το απόσπασμα: «Ίδωμεν όλαι σχεδόν ημείς μητέρας αποθνησκούσας εις τας αγκάλας των θυγατέρων των, θυγατέρας παραδιδούσας τας ψυχάς των πλησίον εις τους θνήσκοντας γονείς των, νήπια θηλάζοντα τας νεκράς μητέρας των», *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ.1, και *Πολέμη* (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 55.

⁹⁴ *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ. 4, και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 56.

⁹⁵ Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, ό.π., σ. 156, σημ. 304.

προφανώς γιατί προσδοκά ότι με αυτόν τον τρόπο θα επηρεάσει τις ευαίσθητες αποδέκτριες της υπέρ των ελληνικών δικαίων.⁹⁶

Στον αντίποδα της υποκρισίας και απανθρωπιάς των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στο ελληνικό ζήτημα στέκονται οι ουσιαστικοί φίλοι της Ελλάδας, οι φιλέλληνες και οι φιλελληνίδες. Σε αυτούς η Ευανθία στήνει τρόπαια και απευθύνει έκκληση να συνεχίζουν να συντρέχουν τους αγωνιζόμενους Έλληνες.⁹⁷ Ο τρόπος με τον οποίο η Καΐρη περνάει από την υποκριτική στάση των Ευρωπαίων αξιωματούχων στη φιλεύσπλαχνη δράση των φιλελλήνων και φιλελληνίδων αποκαλύπτει το συγγραφικό της ταλέντο, καθώς ίσως γνωρίζει ότι το αντιθετικό αυτό δίπολο λειτουργεί αποτελεσματικά-λυτρωτικά στις ψυχές των αποδεκτριών της.⁹⁸

Η *Επιστολή* κλείνει με την έκκληση της Ανδρίας προς τους συμπατριώτες της στο εξωτερικό να συμβάλουν στη μεταστροφή της κοινής γνώμης υπέρ των ελληνικών δικαίων και με μερικές εγκωμιαστικές γραμμές, αφιερωμένες ειδικότερα στις φιλελληνίδες.⁹⁹ Κοντολογίς, θα λέγαμε ότι το κείμενο της επιστολής είναι περίτεχνα δομημένο από την Καΐρη, έτσι ώστε να προκαλέσει τα αλληλέγγυα αισθήματα του φύλου. Η Ευανθία υπολογίζει στην ικανότητα που έχουν οι γυναίκες φιλελληνίδες να ασκήσουν πίεση και να επηρεάσουν την κοινή γνώμη υπέρ των ελληνικών υποθέσεων.¹⁰⁰

Με όπλο τη γραφή, η Καΐρη συμβάλλει και αυτή με τη σειρά της στον Αγώνα, φιλοτεχνώντας ένα κείμενο που από μέσα του αναδύεται η γυναικεία ματιά γύρω από τα ιστορικά συμβάντα, κάτι που όπως θα δούμε αποτελεί συγγραφική σταθερά και σε άλλα έργα της λογίας. Το κείμενο, πέρα από τις ρητορικές ικανότητες, αναδεικνύει και την πολιτική σκέψη της Ανδρίας και την τοποθετεί ισάξια, πλάι σε άλλους Διαφωτιστές και επαναστάτες που αγωνίζονται, από το πόστο του ο καθένας, υπέρ της πατρίδας που κινδυνεύει. Ενδεικτική για

---

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 154, σημ. 300.

⁹⁷ Βλ. *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ. 10-12, και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 58-60.

⁹⁸ Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, ό.π., σ. 156-157, σημ. 305.

⁹⁹ *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*, ό.π., σ. 13-14, και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 59-60.

¹⁰⁰ Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, ό.π., σ. 160, και Ντενίση, «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπουράκη, Σοφία Μηχανίδου», ό.π., σ. 137.

την παρέμβαση της Ευανθίας ως πνευματικού ανθρώπου στα πολιτικά πράγματα του τόπου, είναι και η αντίδραση του εξαδέλφου της Γρηγορίου Ροΐδη στην *Επιστολή*. Σε γράμμα του που της στέλνει, στις 27 Φεβρουαρίου 1826, της μεταφέρει ότι, μετά την πρώτη κατά μόνας ανάγνωση της *Επιστολής*, γεμάτος ενθουσιασμό και αισθήματα πατριωτισμού, αποφασίζει να την αναγνώσει δημόσια, στη Μητρόπολη της Άνδρου, μπροστά σε επίσημο κοινό, θεωρώντας ότι μία τέτοια έκκληση θα επιφέρει μεγάλο όφελος στην εθνική υπόθεση.¹⁰¹

Η σπουδαιότητα της έκκλησης και η βαρύτητα που έδινε σε αυτήν η Καΐρη φαίνεται και από μια σειρά επιστολών που ανταλλάσσει με τον αδελφό της Θεόφιλο. Στις επιστολές αυτές διαφαίνεται από τη μια η επιθυμία της να προστεθούν όσο το δυνατόν περισσότερες υπογραφές Ελληνίδων, θερμών υποστηρικτριών των γραφομένων της έκκλησης,¹⁰² και από την άλλη η αγωνία της για την έκβαση της προσπάθειάς της.¹⁰³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και μια επιστολή που στέλνει ο Θεόφιλος στην Ευανθία, στις 10 Σεπτεμβρίου 1825, δύο μήνες πριν από την επιστολή της Ευανθίας (11 Νοεμβρίου) όπου αυτή είχε διατυπώσει την απορία της για την καθυστέρηση της έκδοσης. Την ενημερώνει ότι εκδίδεται τελικώς η *Επιστολή προς τις φιλελληνίδες*, και ότι η έκδοση είχε καθυστερήσει λόγω αρρώστιας των τυπογράφων, καθώς τον είχε πληροφορήσει, στην μεταξύ τους αλληλογραφία, ο εκδότης του *Φίλου του Νόμου*, δηλαδή ο Ι. Κιάππε.¹⁰⁴ Της γράφει εξάλλου ότι ο εκδότης Κιάππε ζήτησε από τον Καΐρη να

---

¹⁰¹ «Ανέγνων πρώτον κατά μόνας, και εγνώρισα αισθήματα πλήρη σοφίας και πατριωτισμού. και όλως περιχαρής έτρεξα εις την Μητρόπολιν φέρων την επιστολήν· όπου παρόντων πολλών ευγενών της Πατρίδος μας, και μάλιστα του κ. Λ. Καμπανάκη ανέγνων εις επήκοον όλων. όλοι υπερεχάρησαν, όλοι υπερευλόγησαν σε την Συντάκτιν, και μάλιστα ο Αρχιερεύς. ελπίζουσιν ότι διά της τοιαύτης Επιστολής θέλει προξενηθή μέγα όφελος εις το δυστυχές Γένος μας». Βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 21.

¹⁰² Βλ. την επιστολή προς τον Θεόφιλο της 13ης Ιουλίου 1825, όπου τον παροτρύνει να προσθέσει στην επιστολή και τις υπογραφές των θυγατέρων του προκρίτου των Κυδωνιών, Αθανασίου χατζή Γεωργίου, Αναστασίας και Θεοδώρας, στο Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 62. Τα ονόματα των κορασίδων πράγματι προστέθηκαν από τον Θεόφιλο και υπάρχουν μαζί με τα άλλα στο τέλος της επιστολής, βλ. στο ίδιο, σ. 60.

¹⁰³ «Απορώ, φίλε αδελφέ, διατί δεν εξεδόθη εισέτι η προς τας φιλελληνίδας επιστολή». Οι παραπάνω γραμμές υπάρχουν στην επιστολή που στέλνει στον Καΐρη στις 11 Νοεμβρίου 1825, βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 71.

¹⁰⁴ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1 [= *Επιστολαί Θεόφιλου Καΐρη 1814-1839*], σ. 70. «Προχθές έλαβον επιστολήν από τον εκδότην του Φίλου του Νόμου, όστις αφ' ου με λέγει ότι εκδίδεται η προς τας φιλελληνίδας επιστολή σου, ότι ηργοπόρησεν έως τώρα Ι διότι ησθένησαν οι τυπογράφοι του [...] ». Το πρόσωπο του εκδότη προσδιορίζεται έμμεσα και από την Επιστολή προς τας φιλελληνίδας, όπου το όνομα της θυγατέρας του Κιάρας, συνοδεύεται από το

μεταφέρει στην αδελφή του την παράκληση να συναινέσει να τυπωθεί η έκκληση αζημίως, ύστερα από σχετική επιθυμία της θυγατέρας του εκδότη Κιάρας η οποία είχε πεθάνει «προσφάτως» (θυμίζουμε ότι το όνομα της τελευταίας είχε προστεθεί στις υπογραφές).¹⁰⁵ Ο Θεόφιλος αντέγραψε μάλιστα στην επιστολή του προς την αδελφή του και μέρος της απάντησης που έδωσε ο ίδιος στον εκδότη Κιάππε. Εκεί τον πληροφορεί ότι η Καϊρη «[...] αν και δεν ήθελε στέρξη ποτέ δια καμμίαν άλλην αιτίαν να τυπωθή με άλλου έξοδα, ότι δεν θέλει αντιτείνει διόλου να βαλθή εις πράξιν τοιαύτης Νεανίδος η έφεσις».¹⁰⁶ Ο Θεόφιλος διαβεβαίωσε, τέλος, την Ευανθία ότι, εφόσον λάβει αντίγραφα της επιστολής, θα της τα στείλει, είτε αυτή βρίσκεται ακόμη στη Σύρο, είτε έχει επιστρέψει στην Άνδρο.¹⁰⁷

Το εγχείρημα της Ευανθίας να παρακινήσει τα ομόφυλα φιλελληνικά αισθήματα των γυναικών της Ευρώπης και Αμερικής τελεσφόρησε, όπως φαίνεται από μία επιστολή της «υπέρ Ελλήνων εταιρείας Κυριών» του Παρισιού, η οποία δημοσιεύτηκε στις 25 Απριλίου 1826, στη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* (16.6.1826). Με αυτή, τα μέλη της φιλελληνικής αυτής εταιρείας δηλώνουν την αλληλέγγυα συμπαράστασή τους προς τους πόνους και τα δεινά «των ηρωικώς υπερασπιζόντων την θρησκείαν και ελευθερίαν» Ελλήνων.¹⁰⁸ Στη συνέχεια επίσης της επιστολής αυτής, παρατίθεται η πληροφορία για μια οικονομική συνδρομή που έκανε κυρία του Παρισιού προς την ανωτέρω Εταιρεία, προκειμένου να δοθεί προς όφελος των Ελλήνων.¹⁰⁹

*

Το ενδιαφέρον της Ευανθίας για τα κοινά διαφαίνεται και από τη μετέπειτα συγγραφική της δραστηριότητα. Στα έτη 1827 και 1828 δημοσιεύονται δύο ακόμη επιστολές μέσω της *Γενικής Εφημερίδας της Ελλάδος*, που αποδίδονται στη γραφίδα της Ανδρίας λογίας.¹¹⁰

πατρώνυμο Ιωσήφ Κιάππε, βλ. Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας, ό.π., σ. 15 [και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καϊρη*, τ. 2, σ. 60].

¹⁰⁵ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καϊρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 70-71.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 71.

¹⁰⁷ Στο ίδιο.

¹⁰⁸ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 66 (16.6.1826).

¹⁰⁹ «Εν περιδέραιον (χαρχάλι), ένα διάδημα, δύο σκουλαρίκια και ένα σταυρόν στολισμενον με μαργαριτάρια, ένα κτένι, εν περιδέραιον, εν ζευγάρι βραχιολίων, ένα σταυρόν και σκουλαρίκια στολισμένα με κοράλλιον, μια αλυσίδα της Βενετίας και ένα δαχτυλίδιον χρυσά» (ό.π.).

¹¹⁰ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καϊρη*, τ. 2, σ. 88 και 91-92.

Η πρώτη από αυτές βλέπει το φως της δημοσιότητας στις 24 Δεκεμβρίου του 1827, με τον τίτλο *Επιστολή Ελληνίδος προς ετέρα*.¹¹¹ Δημοσιεύτηκε ανώνυμα αλλά κατά τον Ιωάννη Π. Ζωγράφο ανήκει στην Καΐρη τόσο λόγω του ύφους και περιεχομένου του, όσο και χάριν του ότι η γράφουσα μιλάει με μεγάλη στοργή και συμπάθεια για τα δίκαια των Κυδωνιατο-Μοσχονησιωτών.¹¹² Ο παραλήπτης της επιστολής σημειώνεται με την ένδειξη «προς άδηλον», και το κείμενο υπογράφεται από την Ευανθία με τρεις αστερίσκους («Ειλικρινεστάτη φίλη σου***»).¹¹³ Το περιεχόμενο της επιστολής στηρίζεται σε προγενέστερη διαμαρτυρία γυναίκας για την καθυστερημένη ευόδωση των δίκαιων αιτημάτων των συντοπιτισσών της γυναικών προσφύγων, από τη Μικρά Ασία. Η Ευανθία στο κείμενο αυτό ταυτίζεται με τις γυναίκες Κυδωνιατο-Μοσχονησιώτισσες που βλέπουν τα δικάιά τους να θυσιάζονται χάριν πολιτικής τυφλότητας ή συμφερόντων.¹¹⁴

Η Ευανθία δομεί την επιστολή της με άξονα μια αναλογία. Ανακαλεί το παράδειγμα του Μέντορα, ήρωα του έργου *Οι περιπέτειες του Τηλέμαχου* (*Les Aventures de Télémaque*, 1699), του συγγραφέα-ιερέα François Fénelon (1651-1715), ο οποίος διδάσκει με έμφαση στο νεαρό μαθητευόμενό του Τηλέμαχο ότι η πολιτική εξουσία νομιμοποιείται μονάχα όταν αποβλέπει στην ευτυχία των κυβερνωμένων.¹¹⁵ Έτσι, και οι αρχές του νεοσύστατου ελληνικού κράτους κατά την Ευανθία πρέπει να αγκαλιάζουν με δικαιοσύνη όλους τους Έλληνες – και με ιδιαίτερη δε φροντίδα όσους έρχονται ως φυγάδες στα ελεύθερα εδάφη (όπως οι Κυδωνιατο-Μοσχονησιώτες).¹¹⁶

---

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 88.

¹¹² Βλ. Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 74, και Ιωάννη Π. Ζωγράφου, «Βιβλιογραφία Θεόφιλου και Ευανθίας Καΐρη», *Νέα Εστία* 624/1953, σ. 1125-1132.

¹¹³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 88-89.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 88-89. Βλ. και Ντενίση, Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή, ό.π., σ. 137, και της ίδιας, «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπουράκη, Σοφία Μηχανίδου», ό.π., σ. 134.

¹¹⁵ Η σχέση των Μέντορα-Τηλέμαχου στο έργο αυτό αλληγορεί τη σχέση του συγγραφέα με τον μαθητή του, Δούκα της Βουργουνδίας. Βλ. αντί άλλων Paul Demouchel, «Les Aventures de Télémaque: Roman pédagogique et anti-utopique», *Cahiers Verbatim* 3 (2018), σ. 68-69.

¹¹⁶ «Αν ήσαν Μέντωρες (ως πρέπει να είναι οι διοικηταί όλων των πολιτειών και μάλιστα των νεοσυστάτων), ήθελον διατάξει τα της αναγεννωμένης Ελλάδος συμφέροντα, ως ο παρά του Φενελώνος εξιστορούμενος Μέντωρ διέταξε τα του Σαλέντου, επιφέρων την ευτυχίαν και διαμοιράζων εξίσου τα δικαιώματα και εις της κατωτάτης τάξεως τους πολίτας, και επομένως δεν ήθελον διαφιλονεικεί ούτε το πρόβλημά μας, ως γενικώς εις την Ελλάδα και μερικώς εις τους Κυδωνιατομοσχονησιώτας ωφέλιμον». Βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 88.

Η Ευανθία στη συνέχεια χτίζει το επιστολικό της κείμενο στηριζόμενη και σε ένα έτερο επιχείρημα. Το νεοσύστατο κράτος που προέκυψε μετά από τον επτάχρονο αγώνα των Ελλήνων, ενώ «έχει πεδιάδας ευκάρπους να χορτάσει τον απληστότερον των θνητών, έχει προϊόντα να θρέψωσι πολύ περισσότερον λαόν, παρά τον οποίον σήμερον τρέφει», της λείπουν «χείρες [...] διά να καλλιεργηθώσι οι ωραίοι της κάμποι».¹¹⁷ Έτσι εύστοχα η Καΐρη επισημαίνει ότι η πατρίδα ως φιλόστοργη μητέρα είναι ανάγκη να περιθάψει τα διασκορπισμένα παιδιά της. Ένα από αυτά είναι και οι Κυδωνιάτες και Μοσχονησιώτες, που βοήθησαν στον αγώνα της ελευθερίας.¹¹⁸ Για μια ακόμη φορά η Καΐρη, με ρητορική δεινότητα και απaráμιλλο θάρρος, παρεμβαίνει με τη γραφή της στα πολιτικά πράγματα του τόπου. Στέκεται δίπλα στα αιτήματα των προσφύγων, εδώ των Κυδωνιατο-Μοσχονησιωτών, και εμμέσως φαίνεται να υποστηρίζει το αίτημα για απαλλοτρίωση των εγκαταλειμμένων τουρκικών τσιφλικιών και μοναστηριακών κτημάτων, και κατ' επέκταση τη διανομή αυτών σε ακτήμονες, φτωχούς καλλιεργητές και πρόσφυγες.¹¹⁹

Η Ευανθία κλείνει την επιστολή, στηλιτεύοντας για μία ακόμη φορά τα μικροπολιτικά συμφέροντα, που παραγκωνίζουν τα δικαιώματα των συγκεκριμένων κατοίκων, και εκφράζοντας την ευχή να ευοδωθούν γρήγορα τα αιτήματά τους.¹²⁰

*

Η δεύτερη επιστολή της Καΐρη που τυπώθηκε στη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* τιτλοφορείται *Αι εις Σύραν πάροικοι Ελληνίδες και πολίτιδες των αποτεφρωθεισών Κυδωνιών, παραλίου πόλεως της Ελάσσονος Ασίας*, και απευθύνεται στις «Φιλελληνίδας των Ομοσπόνδων Επαρχιών της Αμερικής και ευεργέτιδας της πασχούσης Ελλάδος».¹²¹ Δημοσιεύτηκε την 1η Σεπτεμβρίου 1828.

Και αυτή η επιστολή, όπως και η προηγούμενη, προσγράφεται από τον Ιωάννη Π. Ζωγράφο στην Καΐρη. Ο Ζωγράφος στηρίζει την προσγραφή αυτή αρχικά στο γεγονός ότι η επιστολή φέρει τόπο γραφής τη Σύρο του 1828 (η

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 88-89.

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ. 89.

¹¹⁹ Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 75-76.

¹²⁰ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 89.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 91-92.

Ευανθία ήταν στη Σύρο το 1828)· και έπειτα στο ότι ως συντάκτριες-αποστολείς φέρονται οι «Ελληνίδες πάροικοι και πολίτιδες των αποτεφρωθεισών Κυδωνιών», όπως ήταν και η Ευανθία.¹²²

Η επιστολή παρουσιάζεται ως ευχαριστήρια απάντηση μιας σειράς έξι επιστολών, που γράφτηκαν από φιλελληνίδες της Αμερικής, μεταξύ Μαρτίου και Απριλίου του 1828, και δημοσιεύτηκαν όλες στη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος*.¹²³ Από τα φύλλα της 1ης και 4ης Αυγούστου της εφημερίδας, όπου περιέχονται οι επιστολές, μπορεί κανείς να διαπιστώσει τον θετικό αντίκτυπο που είχε η *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς φιλελληνίδας*. Οι φιλελληνίδες της Αμερικής, και στις έξι επιστολές, αναφέρουν τη συγκίνησή τους προς τα δεινά του υπόδουλου ελληνισμού, περιγράφοντάς τα κατ' ανάλογο τρόπο με αυτόν της επιστολής της Ευανθίας – και εκφράζουν τη συμπάραστασή τους προς το πολύπαθο Γένος.¹²⁴ Συχνά στις επιστολές αυτές αναφέρεται το όνομα ενός Αμερικανού φιλέλληνα (με τα στοιχεία «Δόκτωρ Άου»), ο οποίος κατά την επιστροφή του στην Αμερική περιέγραψε και αυτός τις δυστυχίες των Ελλήνων ένεκα του Τούρκου δυνάστη.¹²⁵

Αναφορά γίνεται επίσης και στο ένδοξο παρελθόν της Ελλάδας, πατρίδα του Ομήρου, του Αριστεΐδη, του Σόλωνα και του Σωκράτη. Το παρελθόν αυτό, κατά τα γραφόμενα των φιλελληνίδων, αποτέλεσε πηγή θαυμασμού και απαρχή μιας ένθερμης φιλίας για τους απογόνους των ενδόξων αυτών Ελλήνων, αυτών που έδωσαν τον υπέρ πάντων αγώνα.¹²⁶ Το επιχείρημα του ομόθηρσκου που βοηθάει ένα ομόθηρσκο έθνος επανέρχεται συχνά στις επιστολές των

¹²² Βλ. Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 73, και Ιωάννη Π. Ζωγράφου, «Βιβλιογραφία Θεόφιλου και Ευανθίας Καΐρη», *Νέα Εστία* 624 (1953), σ. 1125-1132.

¹²³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 92. Βλ. και Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 61-71.

¹²⁴ «[...] ότι πολλά από εσάς ζητούν καταφύγιον εις τα σπήλαια και εις τους λόφους, από όπου ακροάζεσθε διά τα πατήματα του εχθρού, και θρηνείτε δια τους εις τον πόλεμον αποθανόντας φίλους και συγγενείς», βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 56 (4.8.1828). «Εμάθομεν ότι αι μητέραι σας και αι αδελφαί σας δεν απολαμβάνουν πλέον την γλυκειάν μέθεξιν της κοινωνίας υπό την ποτέ ευτυχή σκέπην των οσπιτίων σας· ότι τα βρέφη δεν χαίρονται τας αγκάλας των μητέρων των και ότι ηρωική ανδρεία των γονέων αυτών δεν ημπορεί να τα υπερασπιστή πλέον», βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 55 (1.8.1828).

¹²⁵ «Τα κοινολογήματα του Δόκτωρ Άου, μετά την επιστροφήν του από την Ελλάδα, μας ειδοποίησαν καταλεπτώς τας προσωπικάς σας ταλαιπωρίας» (φ. 56). «αλλ' επέκειτο εις τον Δόκτωρα Κύριον Άου, τον φίλον σας και φιλόανθρωπον συμπολίτη μας [...] μας έκαμεν ελεεινάς περιγραφάς των απαραδειγματίστων σχεδόν δυστυχιών σας» (φ. 55). «η διήγησις των παθημάτων σας την οποίαν μας έκαμεν ο φίλος σας και συμπατριώτης μας Δόκτωρ Άου [...]» (φ. 56).

¹²⁶ Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 56 και 55 αντίστοιχα.

Αμερικανίδων, σημειώνοντας μάλιστα ότι τώρα πια, όλο και περισσότερα χριστιανικά έθνη σπεύδουν να βοηθήσουν τους Έλληνες για την επίτευξη της πολιτικής και θρησκευτικής τους ελευθερίας.¹²⁷ Σε όλες τις επιστολές τέλος, υπογραμμίζεται η προθυμία των ανθρώπων της Αμερικής, ανεξαρτήτως τάξεως και ηλικίας, να συντρέξουν όπως μπορούν τους δοκιμαζόμενους Έλληνες.¹²⁸

Στις έμπλεες αισθημάτων συμπαράστασης επιστολές των Αμερικανίδων, η Ευανθία συντάσσει μια ένθερμη απάντηση. Ευχαριστεί τις φιλελληνίδες της Αμερικής για το «έλεος της χριστιανικής αγάπης [που] διαχέεται και δι' έργων και δια λόγων».¹²⁹ Και τις ενημερώνει ότι οι μητέρες και θυγατέρες της Ελλάδας τις ευγνωμονούν για τα παρηγορητικά τους λόγια και τις προσφορές τους. Η συμπαράσταση αυτή στα δεινά του δοκιμαζόμενου Γένους, τα απαλύνει, σύμφωνα με την Καίρη.¹³⁰ Στη συνέχεια η επιστολή συντίθεται από μια σειρά διαδοχικών αποφαιτικών προτάσεων, που καταλήγουν με ρητορική έμφαση σε μια καταφατική. Για την Ευανθία οι αγωνιζόμενοι Έλληνες και Ελληνίδες δεν λυπούνται πια για «την αποτέφρωση των πατρίδων [τους], διά την απώλειαν των περιουσιών [τους], διά την αιχμαλωσίαν των προσφιλεστάτων [τους], και δια την διασποράν των συγγενών [τους]»· γιατί βλέπουν ότι οι προσευχές των φιλελληνίδων της Αμερικής και όλης της Ευρώπης γεμίζουν με σθένος την πατρίδα τους, η οποία σιγά σιγά οδεύει προς την απελευθέρωση.¹³¹ Δεν λυπούνται πια, επειδή βλέπουν να επαινούνται οι κόποι τους και να υποστηρίζονται τα δίκαιά τους, όχι μόνο από τις φιλελληνίδες αλλά και από τις ισχυρές χριστιανικές δυνάμεις της εποχής. Δεν λυπούνται πια, διότι βλέπουν ότι ακόμη και Οθωμανοί καταφεύγουν πια στην ελεύθερη Ελλάδα, αγανακτισμένοι από τον ολοκληρωτισμό του Σουλτάνου. Για ένα πράγμα λυπούνται, κατά την Ευανθία:

---

¹²⁷ «Η είδησις περί της εξολοθρεύσεως του τουρκικού στόλου και ο πόλεμος τον οποίον καθώς νεωστί εμάθαμεν, επεχείρησε η Ρωσική Κυβέρνησις κατά των απίστων τυράννων σας, μας κάμνουν να ελπίζωμεν ότι έφθασεν η ώρα της απελευθέρωσης της Ελλάδος και ότι ο Θεός, τον οποίον και σεις καθώς ημείς λατρεύετε επίσης εν τη χριστιανική πίστει, θέλει ευνοήσει τέλος πάντων να στεφανώση τους αγώνας με την πολιτικήν και θρησκευτικήν ελευθερίαν» (φ. 56).

¹²⁸ Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 55 και 56 αντίστοιχα.

¹²⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καίρη*, τ. 2, σ. 92.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 92.

¹³¹ Στο ίδιο.

για το ότι δεν θα μπορέσουν να ξεπληρώσουν ποτέ στο μέτρο που αρμόζει την προσφορά των φιλελληνίδων.¹³²

Η επιστολή κλείνει με την ευχή ο πατήρ «των Φώτων» να ευλογεί τα ενάρτητα έργα των ευεργέτιδων φιλελληνίδων και να χαρίσει την ελευθερία στο Γένος.¹³³ Η επιστολή, όπως σημειώθηκε, έχει ως τόπο συγγραφής την Σύρο («εν Σύρα») και ημερομηνία 13 Αυγούστου 1828 («τη 13 Αυγούστου 1828»), ενώ σε αντίθεση με την επιστολή προς τις φιλελληνίδες απουσιάζουν οι υπογραφές των Ελληνίδων από τις Κυδωνίες, τις οποίες εκπροσωπεί η Καΐρη. Μάλιστα απουσιάζει ακόμη και αυτή η ιδιότυπη υπογραφή της Ευανθίας.¹³⁴

2.4. Ο Νικήρατος

Ένα χρόνο μετά την επιστολή προς τις φιλελληνίδες η Καΐρη έγραψε το πατριωτικό δράμα *Νικήρατος*. Το θεατρικό αυτό αποτελεί, θα λέγαμε, τη συνέχεια της *Επιστολής προς Φιλελληνίδες*, την ίδια όψη του ίδιου νομίσματος, μόνο που ο *Νικήρατος* έχει ως αποδέκτη το ελληνικό κοινό.¹³⁵ Και στα δύο έργα της η Ανδρία λογία, πέρα από τις ίδιες συγγραφικές συμβάσεις (τηρεί πιστά την ανωνυμία της, απευθύνεται σε γυναίκες)¹³⁶, κινείται γύρω από τον ίδιο θεματικό άξονα: τον γενναίο αγώνα των Ελλήνων και Ελληνίδων εναντίον του Τούρκου κατακτητή, την υποκριτική ουδετερότητα της Ευρώπης απέναντι στο ελληνικό ζήτημα,¹³⁷ την προσφορά των φιλελλήνων-και φιλελληνίδων στον δίκαιο αγώνα των υπόδουλων Ελλήνων.

Ωστόσο, ενώ στην έκκληση προς τις φιλελληνίδες η Καΐρη παρουσιάζει μια εξιδανικευμένη εικόνα των Ελλήνων αγωνιστών, που ομονοούν για ένα κοινό σκοπό, αυτόν της απελευθέρωσης, στον *Νικήρατο* η Ευανθία, με οξύ κριτικό

---

¹³² Στο ίδιο, σ. 92-93.

¹³³ Στο ίδιο, σ. 93.

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 93.

¹³⁵ Ντενίση, «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπουράκη, Σοφία Μηχανίδου», ό.π., σ. 134. Για τη σύνδεση της επιστολής με τον Νικήρατο βλ. αναλυτικά και Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, ό.π., σ. 150-160 και 169-180.

¹³⁶ Στην επιστολή απευθύνεται στις φιλελληνίδες της Ευρώπης και της Αμερικής. Στον *Νικήρατο*, εκτός από τον πρόλογο του έργου, που επιγράφεται «Προς Ελληνίδας», ένας από τους κεντρικούς πρωταγωνιστές του έργου είναι η Κλεονίκη, κόρη του Νικήρατου, που στο πρόσωπό της αποτυπώνεται όλη η αγωνιστικότητα των Ελληνίδων.

¹³⁷ Στον *Νικήρατο* αυτή καθρεφτίζεται στο πρόσωπο του Γάλλου αξιωματικού του Ιμπραήμ.

πνεύμα καταφέρεται εναντίον Ελλήνων, μαχομένων και μη, που προτάσσουν το προσωπικό συμφέρον σε βάρος του Αγώνα.¹³⁸

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί η θεματική και υφολογική ομοιότητα της έκκλησης του *Νικήρατου* με ένα χωρίο μιας επιστολής, που στέλνει ο Θεόφιλος Καΐρης στην αδελφή του, στην Άνδρο, στις 6 Σεπτεμβρίου του 1823.¹³⁹ Το συγκεκριμένο χωρίο, όπου ο Καΐρης καταγγέλλει και αυτός με τη σειρά του την αδιαφορία των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στο ελληνικό πρόβλημα, εντάσσεται σε μία περιγραφή της Σαλαμίνας που κάνει ο Θεόφιλος στην προκειμένη επιστολή ως τόπου νίκης των ελληνικών πόλεων-κρατών, εναντίον της Περσικής Αυτοκρατορίας, το 480 π.Χ. Ο Θεόφιλος, βλέποντας να έχουν καταφύγει στη Σαλαμίνα κάτοικοι της Βοιωτίας, της Αττικής και των Μεγάρων, για να γλιτώσουν από τη σκληρότητα των Τούρκων, αναπολεί την αρχαία δόξα που συνδέεται με το νησί.¹⁴⁰

Ο Καΐρης, παράλληλα, καταφέρεται εναντίον των ηγεμόνων της Ευρώπης που μένουν απαθείς απέναντι σε αυτήν την τραγωδία.¹⁴¹ Οι αράδες αυτές αποτελούν και το σημείο θεματικής σύγκλισης με τα συγγραφικά πονήματα της Ευανθίας. Έχει γραφτεί ότι η θεματική αυτή συνάφεια της φλογερής επιστολής του Θεόφιλου με τα έργα της αδελφής του καταδεικνύει την πνευματική της εξάρτηση από αυτόν.¹⁴² Σε ποιο σημείο άραγε η Ευανθία εκφράζει δικές της σκέψεις και ευαισθησίες, σχετικώς ανεξάρτητες από την επιρροή του Θεόφιλου; Θα ήταν στρεβλή η άποψη, εάν υποστηρίζαμε ότι η Ευανθία δεν επηρεάστηκε από τον Θεόφιλο και τη μεταξύ τους επικοινωνία,¹⁴³ σε θέματα που αφορούσαν τον

¹³⁸ Ντενίση, «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπουράκη, Σοφία Μηχανίδου», *ό.π.*, σ. 134.

¹³⁹ Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, *ό.π.*, σ. 150.

¹⁴⁰ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 57.

¹⁴¹ «Ω Βασιλείς της Ευρώπης, αν εβλέπατε, δεν λέγω τους άδικους φόνους, τους οποίους έκαμεν ο άγριος Τύραννος, δεν λέγω τας αθώας οικογενείας, τας οποίας ηφάνισεν, όχι τας πόλεις τας οποίας κατέσκαψεν· αλλά την πείναν, αλλά την γύμνωσιν, αλλά την δυστυχίαν μόνον των εν Σαλαμίνα θυμάτων της Ελευθερίας, ηθέλατε βέβαια, αν ήσθε άνθρωποι, θρηνήσει και ηθέλατε εμποδίσει την αγρίαν αυτή και μαινομένην Τίγριν από το να σπαράσσει τόσους αθώους. Αλλά όχι, ποτέ, όχι, το ψεύδος και η απάτη, δεν γεννά ανθρώπους· μόνον η Αλήθεια και η Αρετή αποτελούσι τον ηρωισμόν, αυτάί γεννώσι την φιλανθρωπίαν» (στο *ίδιο*).

¹⁴² Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, *ό.π.*, σ. 150.

¹⁴³ Βεβαίως, το θέμα της αδιαφορίας των ξένων ηγεμόνων για την ελληνική υπόθεση και το θέμα της ελληνικής διχόνοιας είναι δύο βασικές θεματολογίες που θίγονται από καιρό στην ευρύτερη ελληνική λογιόσύνη της εποχής – το μιν ήδη από την εποχή των *Στοχασμών εις τους παρόντας*

Αγώνα. Η ίδια άλλωστε συνήθιζε να αποκαλεί τον αδελφό της, στις επιστολές της, «Αγαπητέ αδελφέ και διδάσκαλε».¹⁴⁴

Ήταν «διδάσκαλός» της ο Καΐρης, ήταν όμως και η ίδια ένα παιδί του Διαφωτισμού, ποτισμένη από τις ιδέες του και τα ιδανικά της ελευθερίας. Είχε ζήσει από κοντά τη βαρβαρότητα του δυνάστη, τόσο στις Κυδωνιές (αναγκάστηκε η οικογένειά της να ξεριζωθεί και να επιστρέψει στην Άνδρο), όσο και στην ιδιαίτερη πατρίδα της. Η ίδια δεν παραλείπει συχνά, στην επιστολική επικοινωνία που είχε με τον αδελφό της, να του ζητάει να ενημερωθεί για την πορεία του Αγώνα και την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων.¹⁴⁵ Ενήμερη φαίνεται να είναι και για τις παρεμβάσεις των ξένων δυνάμεων στην υπόθεση της Επανάστασης.¹⁴⁶ Διαβάζει εξάλλου συστηματικά τη *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* και τον *Φίλο του Νόμου*.¹⁴⁷ Και το σημαντικότερο, στις επιστολές της διατυπώνει την πρόθεση να ωφελήσει το γένος μέσω των πνευματικών της ενασχολήσεων.¹⁴⁸

*

Ο *Νικήρατος*, δράμα εις τρεις πράξεις, υπό Ελληνίδος τινός συντεθέν, γράφεται στα 1826. Είναι ένα από τα πρώτα δημοσιεύματα της Ευανθίας και το πρώτο, γενικότερα, θεατρικό έργο με θέμα την Ελληνική Επανάσταση. Τυπώθηκε στο Ναύπλιο από την Τυπογραφία της Διοικήσεως, στα 1826. Το δράμα οφείλει τη γέννησή του, όπως και ένας σημαντικός αριθμός άλλων έργων της ελληνικής και ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και ζωγραφικής στα ιστορικά γεγονότα της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Είναι αφιερωμένο στην «ιερά κόνι των υπέρ της Ελλάδος θυσιασθεισών Ελληνίδων» και υπογράφεται από την Ευανθία με τρεις αστερίσκους, ένας από τους γνώριμους τρόπους υπογραφής της λογίας.

Ο *Νικήρατος* εκδόθηκε μόνο μία φορά. Φαίνεται ότι η έκδοση αυτή γρήγορα εξαντλήθηκε. Μάλιστα, ούτε ο αδελφός της Θεόφιλος είχε αντίτυπο στη

κρίσιμους καιρούς (1772) του Ευγένιου Βούλγαρη, το δε από την εποχή της *Ελληνικής Νομαρχίας* (1806). Οπότε σε κάθε περίπτωση το σχόλιο που εδώ προσήκει είναι ότι τα δύο αδέρφια μάλλον θίγουν δύο βασικά θέματα του ελληνικού δημόσιου λόγου της εποχής, παρά το ότι η Ευανθία εδώ επηρεάζεται από τον Θεόφιλο. Βλ. και υποσημ. 91 της παρούσας μελέτης.

¹⁴⁴ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 19 κ.ε.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 38, 74.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 71.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 48, 50, 71, 73-75, 79, 81.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 15.

βιβλιοθήκη του.¹⁴⁹ Απόπειρα για επανέκδοση έγινε πολύ αργότερα, στα 1840, όταν ο γνωστός εκδότης και τυπογράφος Κωνσταντίνος Ράλλης πρότεινε στην Ευανθία Καΐρη να επανεκδώσει τον *Νικήρατο*, με διαφορετικό τίτλο αυτή τη φορά (*Η άλωσις του Μεσολογγίου*). Όπως είδαμε παραπάνω, η Ευανθία αρνήθηκε.¹⁵⁰

Ο πρόλογος του *Νικήρατου*, με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Προς τας Ελληνίδας», παρέχει σημαντικά στοιχεία για τη συγγραφή του έργου. Η Ευανθία ανάγει το ερέθισμα της συγγραφής στη συγκλονιστική Έξοδο του Μεσολογγίου, τη νύχτα μεταξύ 10ης και 11ης Απριλίου του 1826, και τονίζει την πρόθεσή της για ρεαλιστική αναπαράσταση των συμβάντων: «Τίποτε άλλο δεν ανέφερα παρ' ό,τι συνέβη κατ' αυτήν την ημέραν της εξόδου, ή ολίγον προ αυτής, ή μετ' αυτήν εις το Μεσολόγγι».¹⁵¹ Δηλώνει πως το δράμα γράφτηκε τρεις μόλις μήνες μετά την Έξοδο (11 Ιουλίου 1826), ενώ σημειώνει τον τόπο της συγγραφής του μόνο με ένα αρχικό «Α», που παραπέμπει πιθανώς στην Άνδρο.¹⁵² Προχωρώντας εξηγεί τα κίνητρα της συγγραφής – την ανάγκη να δώσει φωνή στα φαντάσματα των πεσόντων που τη στοίχειωναν. Κατονομάζει την πράξη έκδοσης του έργου ως τόλμημα, κυρίως θρεμμένο από την επιθυμία να αφιερώσει το πόνημά της «εις εκείνας, όσαι εις τον ιερόν τούτον αγώνα του έθνους μας [...] επροτίμησαν τας φλόγας και τας αβύσσους» και την αγωνία της να εκθέσει όσο το δυνατόν καλύτερα την ιστορική αλήθεια, ζητώντας πάντως την επιείκεια για παρεμβάσεις που έχει κάνει, κυρίως ως προς τα ονόματα των ηρώων.¹⁵³

Του προλόγου έπονται σκηνοθετικές οδηγίες και ένας κατάλογος με τα πρόσωπα του δράματος. Το σκηνικό αναπαριστά μέρος της πόλης του Μεσολογγίου, όπου φαίνονται οι τάφοι του Μάρκου Μπότσαρη, του Κυριακούλη και ένας ναός. Το χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο ξεδιπλώνονται οι σκηνές του

---

¹⁴⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 3, σ. 156.

¹⁵⁰ Βλ. σχετικώς Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 33-34, και του ίδιου, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», *ό.π.*, σ. 21.

¹⁵¹ Ευανθία Καΐρη, *Νικήρατος. Δράμα εις τρεις πράξεις υπό ελληνίδος τινός συντεθέν*, Εν Ναυπλίω, εν τη τυπογραφία της Διοικήσεως, 1826, σ. 8.

¹⁵² Και λέμε πιθανώς, διότι η σημείωσή της είναι «εν Α...». Έχουν ειπωθεί διάφορα γύρω από τον τόπο συγγραφής του δράματος. Η ίδια εκείνο το έτος, βρισκότανε στη Σύρο, οπότε εύλογο είναι τόπος συγγραφής να είναι η Σύρος. Από την άλλη η ένδειξη του αρχικού «Α.» ίσως να έχει τεθεί και ως έμμεση υπόδειξη της ταυτότητάς της στη βάση της ανδρίας καταγωγής της. Βλ. και την ανάλυση στο Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, *ό.π.*, σ. 162-163.

¹⁵³ Για όλα τα παραπάνω βλ. Καΐρη, *Νικήρατος*, *ό.π.*, σ. 7-9.

δράματος είναι μόλις μερικές ώρες. Όλα τα ονόματα των βασικών ηρώων είναι αρχαιοπρεπή, ακολουθώντας νεοκλασικιστικά πρότυπα και δίνοντας έτσι μια μαχητική, ένδοξη διάσταση στη δράση.¹⁵⁴ Ανάμεσα στα πρόσωπα ξεχωρίζουν ο στρατηγός Νικήρατος, ο Λυσίμαχος, φίλος και αξιωματικός του, η κόρη του Νικήρατου Κλεονίκη και ένας Ευρωπαίος αξιωματικός του Ιμπραήμ. Αυτοί πρωταγωνιστούν στην πλοκή η οποία –όπως θα φανεί και στην περίληψη που ακολουθεί– επεξεργάζεται μυθοπλαστικά το ολοκαύτωμα του Μεσολογγίτη πρόκριτου Χρήστου Καψάλη (1751-1826), ένα ιστορικό γεγονός στο οποίο η λογοτεχνία συμπύκνωσε συχνά τις ποικίλες διαστάσεις που είχε ο απελπισμένος ηρωισμός της Εξόδου:

Λόγω της έλλειψης τροφίμων και του αποδεκατισμού του πληθυσμού, η Φρουρά αποφασίζει την έξοδο. Ο Νικήρατος, στρατηγός στο Μεσολόγγι, δηλώνει την πρόθεσή του να παραμείνει στην πόλη και να υπερασπιστεί τους ανήμπορους. Στο μεταξύ, ο Ευρωπαίος αξιωματικός και απεσταλμένος του Ιμπραήμ παρουσιάζεται και φέρει τους όρους της παράδοσης. Τα παιδιά του Νικήρατου, η Κλεονίκη και ο Χαριγένης, εκφράζουν την επιθυμία τους να μείνουν και να πεθάνουν κοντά στον Νικήρατο. Πραγματοποιείται η έξοδος, όμως οι πολιορκημένοι πέφτουν σε παγίδα λόγω προδοσίας και οπισθοχωρούν. Ο Νικήρατος ανατινάζει την πυριτιδαποθήκη (σαφής υπόνοια στο ιστορικό ολοκαύτωμα του γέρου πρόκριτου Χρήστου Καψάλη) και ενταφιάζεται μαζί με τους Μεσολογγίτες, αλλά και εκατοντάδες εχθρούς.

Η Ανδριώτισσα λογία, λίγους μόνο μήνες μετά την ηρωϊκή Έξοδο, συνθέτει ένα πατριωτικό δράμα, καρπό των αναγνωσμάτων της –ανάμεσα σε άλλα και των βιβλίων που της έστειλε κατά καιρούς ο Κοραΐς–, συνδυάζοντας στοιχεία νεοκλασικής τραγωδίας, ρομαντισμού και ρεαλισμού.¹⁵⁵ Φανερός της στόχος είναι

---

¹⁵⁴ Δεν πρόκειται μόνο για ένα «δραματουργικό στρατήγημα», προκειμένου να υψωθεί το έργο «σε ένα βάθρο κλασικίζουσας τραγωδίας», σχολιάζει ο Θ. Χατζηπανταζής. Αλλά και για επιλογή που εμφανώς αντιστοιχεί στο ευρύτερο, πνευματικά και κοινωνικά, εγχείρημα επανασύνδεσης με την ελληνική αρχαιότητα και διάπλασης ταυτότητας μέσω αυτής. Ειδικότερα στην περίπτωση της Ευανθίας Καΐρη, δεν μπορεί να αποκοπεί λόγου χάρι από την πρωτοβουλία των μαθητών της Σχολής των Κυδωνιών, λίγα χρόνια νωρίτερα, να αλλάξουν τα χριστιανικά τους ονόματα με αρχαία ελληνικά. Βλ. Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Το Ελληνικό Ιστορικό Δράμα. Από το 19ο στον 2ο αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σ. 42-43, 124.

¹⁵⁵ Βλ. Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, ό.π., σ. 224-225, καθώς και Άννα Ταμπάκη, *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές της επιδράσεις (18ος-19ος αιώνας). Μια συγκριτική προσέγγιση*, Ergo, Αθήνα 2002, σ. 115 κ.ε., 473.

μέσα από το έργο να σκιαγραφήσει την τόλμη και τον ηρωισμό των Ελλήνων, μα και Ελληνίδων. Στις γραμμές του *Νικήρατου* επαληθεύεται η άποψη ότι η συμμετοχή των Ελληνίδων στη δημόσια σφαίρα δεν αρχίζει, όπως συνέβη σε άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες, με την ανάπτυξη μιας πνευματικής-συγγραφικής παρουσίας, αλλά με τη μαζική συμμετοχή τους σε πολεμικά γεγονότα, πιο συγκεκριμένα στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.¹⁵⁶

Συγγραφικό μέλημα της Ευανθίας είναι επίσης να στηλιτεύσει τις ενδο-ελληνικές έριδες,¹⁵⁷ να κατακρίνει την άλογη, εχθρική συμπεριφορά των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στο ελληνικό ζήτημα και να εξάρει την προσφορά του φιλελληνισμού. Όλα αυτά λαμβάνουν έναν έντονα πολιτικό χαρακτήρα, εάν ληφθεί υπόψη ακριβώς το άμεσο ιστορικό πλαίσιο: ο Αγώνας βρίσκεται σε κρίσιμο στάδιο, καθώς οι ελληνικές δυνάμεις έχουν διχαστεί, ενώ ακριβώς μετά το Μεσολόγγι, ο φιλελληνισμός μπαίνει σε ένα νέο στάδιο, ανανεώνεται.

Ειδικότερα η Ευανθία μέσα στο δράμα, διά στόματος βασικών προσώπων-ρόλων, με λόγο καταγγελτικό –όπως άλλωστε έκανε και στην *Επιστολή προς τις φιλελληνίδες*– καταφέρεται εναντίον φατριαστικών και τοπικιστικών συμφερόντων, που «σπάραξ[αν] τα σπλάχνα της πατρίδος».¹⁵⁸ Για την Ευανθία, οι εκπρόσωποι αυτών των συμφερόντων, όπως και οι ομογενείς του εξωτερικού που αδιαφορούν μπροστά στα δεινά της «πολύπαθης Ελλάδας», είναι «εθνοκατάρτοι» και «Τούρκοι».¹⁵⁹ Με θαυμαστή πολιτική ρητορεία καταφέρεται και εναντίον της «πολιτισμένης Ευρώπης», η οποία είτε παρακολουθεί ως αδιάφορος θεατής, είτε ενώνει τις δυνάμεις της με τον τύραννο και καταδυναστεύει ένα μικρό έθνος.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ Πρβλ. Ελένη-Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011, σ. 185-186.

¹⁵⁷ Η, άμεση ή έμμεση, θεατρική καταγγελία της «εμφύλιας διχόνοιας» μέλλει να αποτελέσει σταθερά στα δραματικά έργα που γράφονται τα αμέσως επόμενα χρόνια, όπως για παράδειγμα στο *Ο θάνατος του Καραϊσκάκη* του Γεωργίου Αναξαγόρα Ναύτη (1828), στο *Αθήναι ελευθερωμένα* του Γεωργίου Πραντούνα (1830), και κατεξοχήν στα θεατρικά έργα του Ιωάννη Ζαμπελίου (με χαρακτηριστικότερο το *Οδυσσεύς Ανδρούτσος*, 1834). Βλ. Χατζηπανταζής, *Το Ελληνικό Ιστορικό Δράμα. Από το 19ο στον 20ό αιώνα*, ό.π., σ. 71-72.

¹⁵⁸ Καΐρη, *Νικήρατος*, ό.π., σ. 11.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 20.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 18, 21 και passim.

Η ιδέα αυτή αποτυπώνεται λογοτεχνικά με τη μορφή του Ευρωπαϊού - Γάλλου αξιωματικού που υπηρετεί τον Ιμπραήμ. Η Ευανθία χρησιμοποιεί σε σχέση με τη μορφή αυτή ένα συνηθισμένο ειρωνικό τέχνασμα: ο Ιμπραήμ, ο εχθρός των χριστιανών, διαβλέπει τον κίνδυνο μπροστά στον οποίο στέκουν τυφλές οι ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις: «Α Ευρώπη! Ευρώπη! ακόμη δέκα χρόνια· ακόμη είκοσι χρόνια το πολύ· και αν δεν συμβεί καμία εις το τουρκικόν έθνος δυστυχία [...] οι μουσουλμάνοι θα δίδουν νόμους εις τον κόσμον [...] τότε θα καταλάβεις, Ευρώπη, το λάθος σου».¹⁶¹

Κι ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις αδιαφορούν για τα ελληνικά δεινά, οι «γενναίοι φιλέλληνες» και φυσικά οι «ευαίσθητες φιλελληνίδες», οι «αληθινοί ευεργέτες της Ελλάδας», αγωνίζονται στο πλευρό των επαναστατημένων Ελλήνων. Αυτούς εγκωμιάζει η Ευανθία μέσω του πρωταγωνιστή Νικήρατος: «Μόνος σου ακούεις», λέει ο Νικήρατος στον Γάλλο αξιωματικό, «με ποίον σέβας προφέρονται τα ονόματα του Βύρωνος, του Νορμάνου, του Σανταρόζα... και όλων των γενναίων εκείνων ανδρών, των αληθινών φιλελλήνων, εις τους οποίους η Ελλάς χρωστάει την ευγνωμοσύνη της· μόνος σου ηξεύρεις πόσον τιμώνται, ποίας ευχαριστίας λαμβάνουν αι ευαίσθητοι εκείνοι και γενναίοι φιλελληνίδες, όσαι εβοήθησαν αληθώς την Ελλάδα και δεν παύουν συντελούσαι διά την σωτηρίαν τους».¹⁶²

Μαζί με αυτούς και οι Έλληνες, αγωνίζονται «υπέρ των ιερώτερων εις τον άνθρωπον πραγμάτων με τα όπλα εις τας χείρας».¹⁶³ Μεγάλη στον αγώνα αυτόν για την ελευθερία είναι και η προσφορά ειδικότερα των Ελληνίδων. Η Ευανθία, με έναν ύμνο 80 στίχων στο τέλος της πρώτης πράξης, περίπου όπως και τα χορικά που έκλειναν τις πράξεις στο αρχαίο δράμα, πλέκει ένα ποιητικό εγκώμιο της γυναίκας και των θυσιών της. Με κορυφαία του χορού την Κλεονίκη,¹⁶⁴ κόρη

---

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 48.

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 19.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 22.

¹⁶⁴ Αρκετοί μελετητές προβάλλουν την υπόθεση της ταύτισης της συγγραφέως με την ηρωίδα της Κλεονίκη. Ο σχολιασμός συνήθως συμπληρώνεται με την εικασία ότι στη σκέψη της συγγραφέως ο χαρακτήρας Νικήρατος ταυτίζεται με τον Θεόφιλο, τον αδελφό της, βλ. Πούχνερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, ό.π., σ. 174, Ευανθία Στιβανάκη, «Ο πατριωτικός “Νικήρατος” της Ευανθίας Καΐρη», *Παράβασις/Parabasis* 3 (2000), σ. 264. Η Σοφία Ντενίση αντιτείνει ότι οι δύο χαρακτήρες απηχούν, εξίσου, δύο συμπληρωματικές όψεις της γράφουσας εδώ και αγωνιζόμενης Ευανθίας· ότι η συγγραφέας του *Νικήρατου* δεν φαίνεται να αξιώνει για τον εαυτό της μόνο το ρόλο της σεμνής μα ηρωίδας κόρης (Κλεονίκη), αλλά και το

του Νικήρατος, οι Μεσολογγίτισσες άδουν «τον ύμνο προς Ελληνίδας».¹⁶⁵ Ο ύμνος αυτός αποτελεί θα λέγαμε μια λυρική παραλλαγή της *Επιστολής προς τις φιλελληνίδες* (χωρίς βέβαια τις επικρίσεις εναντίον της Ευρώπης).

Η συγγραφή του δράματος από την Ευανθία Καΐρη ήταν μία πράξη πατριωτισμού, αλλά και μια πολιτική πράξη, από την οπτική και με τη φωνή μιας γυναίκας: Το κείμενο είναι αφιερωμένο σε γυναίκες που θυσιάστηκαν· η πλοκή του εξυμνεί την ηρωική στάση της πρωταγωνίστριας Κλεονίκης· κατά μήκος των πράξεών του ακούγεται η «φωνή των Ελληνίδων» μέσα από το χορό (γυναίκες του Μεσολογγίου)· ο δε ύμνος που άδουν οι Μεσολογγίτισσες στο κλείσιμο της πρώτης πράξης, μπορούμε να πούμε ότι αποτυπώνει την πρώτη εκδήλωση μιας γυναικείας ελληνικής ταυτότητας.

Ο Νικήρατος γνώρισε μεγάλη θεατρική επιτυχία, χαρίζοντας στην Καΐρη διθυραμβικά σχόλια για τη δραματική της τέχνη. Το έργο φαίνεται να παρουσιάστηκε στη Σύρο, λίγο μετά την έκδοσή του (μεταξύ Νοεμβρίου 1826 και Οκτωβρίου 1827).¹⁶⁶ Παραστάσεις του αναφέρονται επίσης τα αμέσως επόμενα χρόνια, στην Αθήνα, στο Μεσολόγγι, στην Άνδρο.¹⁶⁷ Σε εκείνους που έγραψαν για τον Νικήρατο συγκαταλέγεται ο ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος. Μάλιστα σε ένα άρθρο του στον *Φίλο του Νόμου*, ο Σούτσος αποκάλυψε και το όνομα της συγγραφέως του έργου. Θερμά σχόλια για το έργο έκανε και ο Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός (1778-1849).¹⁶⁸

Το έργο, κατά βάση μέσω των διθυραμβικών σχολίων και αναφορών του Αλέξανδρου Σούτσου στο έργο του *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης (Histoire de la Révolution Grecque)*, ενέπνευσε τους Ιταλούς λογίους Severiano Fogacci

---

ρόλο του, πνευματικού και όχι μόνο, ηγέτη (Νικήρατος), βλ. Ντενίση, «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπουράκη, Μαρία Μηχανίδου: διαφορετικές εκφάνσεις του πατριωτικού ιδεώδους στο δραματουργικό έργο τριών πρώιμων γυναικών δημιουργών του 19ου αιώνα», *ό.π.*, σ. 135, και της ίδιας, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, *ό.π.*, σ. 140.

¹⁶⁵ Καΐρη, Νικήρατος, *ό.π.*, σ. 26-28.

¹⁶⁶ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, *ό.π.*, σ. 142, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, *ό.π.*, σ. 82, Πούχγερ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, *ό.π.*, σ. 235.

¹⁶⁷ Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, *ό.π.*, σ. 90-91.

¹⁶⁸ Για την κριτική υποδοχή αυτή βλ. τα στοιχεία στο Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, *ό.π.*, σ. 143, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, *ό.π.*, σ. 82 επ., Μαρία Περλορέντζου, «Το δράμα Νικήρατος και οι ιταλικές απηχήσεις του», *ό.π.*, σ. 68 κ.ε.

(1803-1885), Angelo Brofferio (1802-1866) και Cesare Malpica (1804-1848).¹⁶⁹ Ο πρώτος απέδωσε στα ιταλικά σε έμμετρο στίχο τμήμα του *Νικήρατου*· ενώ ο δεύτερος συνομίλησε ευθέως με τον *Νικήρατο* στην οικεία του σύνθεση *Ελληνικές σκηνές* (*Scene Elleniche*)· ο τρίτος, τέλος, συνέγραψε το ρομαντικό ποίημα με τίτλο *Η παρθένος του Μεσολογγίου, η οποία φαντάζεται την τραγωδία Νικήρατος πάνω στα ερείπια της πατρίδας* (*La vergine di Missolonghi che immagina la tragedia il Nicerato sulle rovine della patria*) – με αναφορά στο έργο και, πιθανώς, στη μορφή της Ευανθίας.¹⁷⁰

2.5. Μεταφράσεις

2.5.1. Μάρκου Αυρηλίου εγκώμιον

Το μεγαλύτερο μέρος του έργου της Ευανθίας Καΐρη καταλαμβάνουν αναμφισβήτητα οι μεταφράσεις. Όλες προέρχονται από γαλλικά εγχειρίδια, με ηθικό και παιδαγωγικό κατά βάση περιεχόμενο, και αποτελούν μεταφραστικές προτάσεις του Κοραή. Το μεταφραστικό έργο της Καΐρη αποτυπώνει την προσπάθειά της να συμβάλει στην αναγέννηση του Γένους και τη βούλησή της να συνεισφέρει στην εκπαίδευση και πρόοδο του γυναικείου φύλου.

Το μεταφραστικό της ντεμπούτο¹⁷¹ γίνεται στα 1817 με τη μετάφραση της ονομαστής πραγματείας *Περί νεανίδων αγωγής* (*Traité de l'éducation des filles*) του François Fenelon, την τύχη της οποίας θα παρουσιάσουμε στην επόμενη ενότητα (όπου και θα πραγματευθούμε τα αδημοσίευτα έργα της).

Στις 30 Απριλίου 1817 ο Θεόφιλος Καΐρης λαμβάνει επιστολή από τον Κοραή, στην οποία μεταξύ άλλων του γράφει και τα εξής: «Το βαλμένον εις την αρχήν του Μάρκου Αυρηλίου εγκώμιον Γαλλιστί Γραμμένον από τον Θωμάν, είναι

¹⁶⁹ Περλορέντζου, «Το δράμα *Νικήρατος* και οι ιταλικές απηχήσεις του», ό.π., σ. 72 κ.ε.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 79. Ο Β. Πούχνερ σε σχετικό άρθρο του διερευνά αναλυτικά και την επίδραση που φαίνεται να άσκησε ο Νικήρατος στο, σχετικώς άγνωστο, θεατρικό έργο με τον τίτλο *Mesolonghi*, του Γερμανού φιλέλληνα Jos. Bar. Ow, εκδοθέν το 1860, βλ. Βάλτερ Πούχνερ, «Στη σκιά του Νικήρατου. Η αβιβλιογράφητη φιλελληνική τραγωδία *Mesolonghi* του Jos. Bar. Ow, Innsbruck, 1860», *Παράβασις/Parabasis* 8 (2008), σ. 307-317.

¹⁷¹ Βλ. περί τούτου Πασχάλη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 10, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 25, και Πολέμη, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 16.

άξιον μεταφράσεως· αν η Ευανθία έχη εκ φύσεως τινά ρητορείαν, ας επιχειρήση την μετάφρασιν· διότι αν δεν φυλαχθή, όσον είναι δυνατόν η ρητορεία του πρωτοτύπου, δεν αξίζει μεγάλην τιμήν».¹⁷²

Ο σεβάσμιος Διαφωτιστής εξέδωσε το 1816 το έργο του Μάρκου Αυρήλιου *Τα εις εαυτόν*.¹⁷³ Στην έκδοση αυτή προσέθεσε αμετάφραστο από τα γαλλικά και το *Εγκώμιον του Μάρκου Αυρηλίου*· έναν εγκωμιαστικό λόγο για τον βίο, την προσωπικότητα και την ηθική φιλοσοφία του «αυτοκράτορα-φιλοσόφου», που είχε γράψει το 1770 ο Γάλλος ακαδημαϊκός και διάσημος συγγραφέας εγκωμίων Antoine-Léonard Thomas. Ο Κοραΐς, όπως γράφει ο ίδιος, δεν προέβη σε μετάφραση του εγκωμίου λόγω της ηλικίας του και των πολλών ενασχολήσεών του.¹⁷⁴ Στο κείμενο αυτό αναφέρεται στο παραπάνω απόσπασμα ο Κοραΐς, και είναι αυτό που επιθυμεί να δει μεταφρασμένο από την «φιλόμουσον»¹⁷⁵ αδελφή του Καΐρη. Της στέλνει μάλιστα και ένα αντίτυπο της έκδοσης, όπως πληροφορούμαστε από την ίδια επιστολή.¹⁷⁶

Δύο χρόνια αργότερα, η Ευανθία ολοκληρώνει τη μετάφραση του εγκωμίου κατά τρόπο υποδειγματικό, διαφυλάσσοντας ως φαίνεται την «ρητορεία» του πρωτοτύπου.¹⁷⁷ Τη στέλνει μάλιστα και στον Κοραΐ στο Παρίσι, για να την επιθεωρήσει, καθώς αυτός της είχε προτείνει την απόδοση του έργου στα ελληνικά.¹⁷⁸ Η μετάφραση αποσπά τα εγκωμιαστικά σχόλιά του, ο οποίος γεμάτος ενθουσιασμό της γράφει, στις 19 Ιουνίου 1819: «έλαβα την μετάφρασιν του εγκωμίου, και σε λέγω, Εύγε! όχι διότι είναι αναμάρτητος, αλλά διότι τα αμαρτήματα είναι πολύ ολιγώτερα όσων εφοβούμην διά την ηλικίαν σου». Στην ίδια μάλιστα επιστολή, ο Κοραΐς εκφράζει την επιθυμία να αναθεωρήσει ο ίδιος τη μετάφραση και να προχωρήσει στην έκδοσή της.¹⁷⁹ Άλλωστε, κατ' αυτόν

¹⁷² Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/1. 1, σ. 61.

¹⁷³ Μάρκου Αντωνίνου Αυτοκράτορος, *Των εις Εαυτόν βιβλία IB*. Ων προτέθειται το υπό Θωμά του ρήτορος Γαλλιστί γεγραμμένον Εγκώμιον Μάρκου. Φιλοτίμω δαπάνη των ομογενών Χίων, Εκ της Τυπογραφίας Ι. Μ. Εβεράρτου, Εν Παρισίοις 1816.

¹⁷⁴ Βλ. Αδαμάντιου Κοραΐ, «Προλεγόμενα», σε Μάρκου Αντωνίνου Αυτοκράτορος, *Των εις Εαυτόν βιβλία IB*, ό.π., σ. μγ'.

¹⁷⁵ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 60.

¹⁷⁶ Στο ίδιο.

¹⁷⁷ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 20.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 20

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 20.

«πολλά ολίγοι από τους αρσενικούς μας εδύναντο να μεταφράσωσιν ευφυέστερα».¹⁸⁰

Η Ευανθία παρ' όλα αυτά δεν προχωρεί σε έκδοση του έργου εκείνη την εποχή, αλλά πολύ αργότερα, μετά τον θάνατο του Κοραή, το 1835· σε αναθεωρημένη μορφή, όπως προκύπτει από το εισαγωγικό σημείωμα της έκδοσης.¹⁸¹ Αξίζει να δούμε εκ του σύνεγγυς πώς η Ευανθία οργάνωσε την έκδοση αυτή. Στο εξώφυλλο της έκδοσης η λογία παραθέτει ένα απόσπασμα εν είδει ρητού από το έργο του Μάρκου Αυρηλίου *Τα εις εαυτόν*.¹⁸² Η μετάφραση υπογράφεται από αυτήν με τρεις αστερίσκους, συνηθισμένη υπογραφή της Καΐρη, και είναι αφιερωμένη «εις την κόνιν του αιιδίμου Α. Κοραή ευγνωμοσύνης ένεκα».¹⁸³ Εάν προχωρήσουμε στα προλεγόμενα της έκδοσης, θα διαπιστώσουμε ότι τα απευθύνει στις «φιλόμουσες Ελληνίδες» δίνοντας στο κείμενο μιαν έμφυλη διάσταση. Εκεί, η Καΐρη αναφέρει την έκδοση του Κοραή, στην οποία εντασσόταν το εγκώμιο, την επιθυμία του να το δει μεταφρασμένο («ως έλεγεν εις τα προλεγόμενά του, επεθύμει να το ιδή και εις την γλώσσαν μας μεταφρασμένον») και την αιτία αποστολής της μετάφρασής της στον Διαφωτιστή («διά να ευχαριστηθή τουλάχιστον βλέπων, ότι οι περί Παιδείας λόγοι του ενέπνευσαν και εις τας Ελληνίδας τον υπέρ αυτής ενθουσιασμόν»).

Ας προσεχθεί εδώ ότι η Καΐρη δεν ομιλεί μονάχα ούτε ως μαθητευόμενη μεταφράστρια, ούτε ως ενθουσιώδης ακροάτρια του Κοραή, αλλά ως εκπρόσωπος μιας ολόκληρης κοινότητας γυναικών, στην οποία σταδιακά αφυπνίζεται η συνειδητή φιλομάθεια. Στη συνέχεια υπογραμμίζει τη δυσκολία ενός τέτοιου μεταφραστικού εγχειρήματος και δικαιολογεί την τολμηρή απόφασή της να το εκδώσει. Αναφέρει «το ιερόν χρέος» της προς τον Κοραή, αφού εκείνος της απέστειλε την έκδοση του συγγράμματος του Μάρκου Αυρηλίου. Τέλος

---

¹⁸⁰ Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία, Τόμος Δ, 1817-1722*, επιμ. Κ.Θ. Δημαρά, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1982, σ. 188. Ο ενθουσιασμός του Κοραή για την απόδοση του εγκωμίου στα ελληνικά αποτυπώνεται και σε μια άλλη επιστολή του, στις 22 Μαΐου 1819, προς τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο, βλ. στο ίδιο, σ. 172-173.

¹⁸¹ Βλ. *Μάρκου Αυρηλίου Εγκώμιον*. Συγγραφέν μεν Γαλλιστί υπό Θωμά του Ρήτορος και μέλους της Γαλλικής Ακαδημίας. Μεταφρασθέν δε υπό της ***, Εν Ερμουπόλει, εκ της Τυπογραφίας Κ. Δημίδου και Γ. Α. Μελισταγούς. 1835, σ. β'. Η μη έκδοση της μετάφρασης το 1819 ενδεχομένως να οφείλεται σε ενστάσεις του αδελφού της Θεόφιλου, όπως έγινε και με τη μετάφραση του έργου του Fénelon, πράγμα που θα δείξουμε σε κατοπινή ενότητα.

¹⁸² Στο ίδιο.

¹⁸³ Στο ίδιο.

ζητάει την επιείκεια των αναγνωστριών της, για την «ανοίκειο και μικρά» –όπως αναφέρει– αφιέρωση προς τον Κοραή, αλλά και τις τυχόν «ελλείψεις» της μετάφρασής της.

Η αλληλογραφία μεταξύ των αδελφών Ευανθίας και Θεόφιλου αποκαλύπτει ότι ο τελευταίος παρακολουθούσε στενά τη διαδικασία έκδοσης του εγκωμίου. Η Ευανθία μάλιστα του έστειλε στην Άνδρο, μαζί με τις επιστολές της, σταδιακά και τα «τετράδια»¹⁸⁴ τής προς έκδοση μετάφρασής της. Ο Θεόφιλος είναι αυτός που υποδεικνύει στη μεταφράστρια και τον τρόπο με τον οποίον θα πρέπει να γίνει η διόρθωση των τυπογραφικών σφαλμάτων. Μάλιστα όταν η Καΐρη εκφράζει τις ανησυχίες της για αυτά, λέγοντάς του ότι υπάρχει κίνδυνος να «ήναι περισσότερα από την μετάφρασιν»,¹⁸⁵ ο Καΐρης την καθησυχάζει γράφοντάς της ότι: «δεν πρέπει να στενοχωρήσαι τόσον διά τα τυπογραφικά σφάλματα· [...] Ενθυμού τον αστείον εκείνον συγγραφέα, ος τις έλεγεν, όταν συγγράφη ή μεταφράζη τις, ευρίσκεται εις τον Παράδεισον, όταν τυπώνη είναι εις το Καθαρτήριον, και όταν πωλή το σύγγραμμα ή την μετάφρασίν του, υπάγει αληθώς εις την Κόλασιν».¹⁸⁶

Άλλωστε ο ίδιος της επισημαίνει συχνά στα γράμματά του την πίστη του ότι η μετάφραση του εγκωμίου θα ωφελήσει κάθε νουνεχή αναγνώστη.¹⁸⁷ Υπό τη σκέπη του Θεόφιλου βρίσκεται επίσης η πώληση και η διανομή του βιβλίου, καθώς επίσης και η αποστολή αντιτύπων στις Κυδωνιές, τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη.¹⁸⁸ Ωστόσο, παρά τις φροντίδες των δύο αδελφών και τη μικρή τιμή πώλησης της μετάφρασης, η εκδοτική τύχη του πονήματος της Ευανθίας δεν ήταν η αναμενόμενη.¹⁸⁹ Η ίδια σε γράμμα της στον Θεόφιλο, τον Δεκέμβριο του 1836, απογοητευμένη σημειώνει: «Η μετάφρασις του εγκωμίου του Μάρκου Αυρηλίου δεν πωλείται διόλου· όθεν Σε πέμπω τετρακόσια αυτής αντίτυπα διά να τα δώσης δωρεάν εις τους μαθητάς Σου, και διά να προσφέρης εις όσους θέλεις».¹⁹⁰

¹⁸⁴ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 100-103.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 103, 108.

¹⁸⁶ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 106.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 102, 105-106, 108-109.

¹⁸⁸ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 107, 111.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 109, 107, 111.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 158.

Άξιο λόγου είναι το γεγονός ότι η Ευανθία στέλνει στον Γάλλο τυπογράφο Ambroise Firmin Didot το πόνημά της, όπως πληροφορούμαστε από γράμμα της προς αυτόν, στις 28 Αυγούστου του 1856.¹⁹¹

2.5.2. Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου

Στις 19 Ιουνίου του 1819 ο Αδαμάντιος Κοραής από το Παρίσι στέλνει επιστολή «στον σοφολογιώτατο» Θεόφιλο¹⁹², όπως τον αποκαλεί. Στην επιστολή αυτή περιέχεται ένας εκτενής κατάλογος βιβλίων προς χρήση του ίδιου του Θεόφιλου, της αδελφής του Ευανθίας, αλλά και προς διάθεση στους σπουδαστές της περιώνυμης Σχολής των Κυδωνιών. Ο Κοραής, θεωρώντας ότι η εθνική αναγέννηση θα επιτευχθεί και μέσω της παιδείας, έστελνε συχνά στο φωτισμένο δάσκαλο Καΐρη βιβλία για τη Σχολή του. Βιβλία όμως «άξια μεταφράσεως»¹⁹³, όπως μνημονεύσαμε, έστελνε και στη νεαρή Ευανθία. Μάλιστα πολλές φορές συνόδευε τις μεταφραστικές του προτάσεις με υποδείξεις προς τον Καΐρη για το πώς η φιλομαθής αδελφή του θα ξεπεράσει τον σκόπελο της απόδοσης ενός γαλλικού κειμένου στην ελληνική.¹⁹⁴ Στην επιστολή λοιπόν της 19 Ιουνίου, ανάμεσα στα άλλα εγχειρίδια που στέλνει, ενδεχομένως για μετάφραση στην Καΐρη, είναι και το σύγγραμμα *Conseils à ma fille* (Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου), του Γάλλου συγγραφέα Jean-Nicolas Bouilly.¹⁹⁵

Το βιβλίο του Bouilly πρόκειται για ένα ηθικό-παιδαγωγικό εγχειρίδιο, που αποτελείται από μια σειρά ιστοριών, που σκοπό έχουν να καλλιεργήσουν τη μετριοφροσύνη και τη σεμνότητα ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα του γυναικείου

---

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 240. Στον Ambroise Firmin Didot στέλνει επίσης, καθώς μαθαίνουμε από την ίδια επιστολή, και αντίτυπο του *Νικήρατου*, όπως και της μετάφρασης που έκανε στο ηθικό σύγγραμμα του Bouilly (για την οποία θα μιλήσουμε ευθύς πιο κάτω).

¹⁹² Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 108.

¹⁹³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 19.

¹⁹⁴ «Συμβούλευέ την [Ευανθία] μην προσκολλάται πολύ εις την κατά λέξιν μετάφρασιν [...] Το κατά λέξιν φαίνεται πιστώτερον· αλλ' έχει κίνδυνον να εισάγη εις την γλώσσαν μας Γαλλισμούς, όταν μάλιστα ο μεταφράζων δεν έχη πολλήν τριβήν ούτε της αρχαίας Ελληνικής, ούτε της νυν Γραικικής», Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 37.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 110. Βλ. και τον πρόλογο της Καΐρη σε Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. ε'.

ήθους.¹⁹⁶ Η Ευανθία πράγματι καταπιάνεται με τη μετάφραση του έργου ακολουθώντας μια γυναικεία μεταφραστική παράδοση παιδαγωγικών και φιλοσοφικών έργων, που αναπτύχθηκε σε φαναριώτικους κύκλους και κύκλους λογίων. Δεν μεταφράζει όμως όλες τις ιστορίες του γαλλικού πρωτοτύπου –όπως σημειώνει και η ίδια στον πρόλογο της μετάφρασης–, παρά μόνο τις «καλύτερες ιστορίες».¹⁹⁷ Από μερικές παραλείπει μάλιστα και ολόκληρες παραγράφους.¹⁹⁸

Η μετάφραση των *Συμβουλών* εκδόθηκε στις Κυδωνίες από το Τυπογραφείο της Σχολής, που το διηύθυνε ο Κωνσταντίνος Τόμπρας, ο οποίος είχε μαθητεύσει στο τυπογραφείο του Firmin Didot στο Παρίσι.¹⁹⁹ Η ίδια μάλιστα, όπως σημειώνει στα προλεγόμενα της μετάφρασής της,²⁰⁰ αποφάσισε να το εκδώσει ύστερα από παρότρυνση του αδελφού της Θεόφιλου και του άλλου δασκάλου των Κυδωνιών, Γρηγορίου Σαράφη.²⁰¹ Η μετάφραση του έργου αφιερώνεται στις «φιλόμους των Ελλήνων νεανίδες», ενώ το πλήρες όνομα της μεταφράστριας δεν εμφανίζεται, όπως άλλωστε και στα μεταγενέστερα έργα της.²⁰² Η νεαρή λογία υπογράφει το μεταφραστικό της τόλμημα με τα αρχικά

---

¹⁹⁶ Πάτσιου, «Ενδειξεις γυναικείας λογιολογίας τον αρχόμενο ελληνικό 19ο αιώνα: το μεταφραστικό έργο της Ευανθίας Καϊρή και η παράδοση του νεοελληνικού διαφωτισμού», *ό.π.*, σ. 59. Βλ. και Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, *ό.π.*, *passim*.

¹⁹⁷ Βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, *ό.π.*, σ. στ'. Η Ευανθία μεταφράζει τις ακόλουθες ιστορίες: *Τα πτηνά της γυναικός του Ελβετίου*, *Η εσθής της Κοτίνης*, *Της ηλικίας αι μεταβολαί*, *Το άσμα του Δαλεράκου*, *Το πρώτον εις τον κόσμον βήμα*, *Τα τρία γένη*, *Θυγατρός ηρωισμός*, *Αι οϊήσεις*, *Ενός μόνου γελοίου λόγου οι κίνδυνοι*, *Φίλης εκλογή*, *Νυμφίου εκλογή* και *Του Κατινάτου το δένδρον*.

¹⁹⁸ Στο ίδιο.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. ε'.

²⁰⁰ «Ο αδελφός μου [...] με παρεκίνησε να κάμω περιεργότερον την μετάφρασιν, για να την εκδώσι διά τον τύπον του Κωνσταντίνου Τόμπρα [...] Το αυτό απεφάσισε και ο σοφός του Κυδωνιακού τούτου γυμνασίου διδάσκαλος, ο φιλογενής Γρηγόριος», στο ίδιο, σ. ε. Ωστόσο σε επόμενη σελίδα του προλόγου αναφέρει ότι και άλλοι σοφοί διδάσκαλοι του Γένους, μόλις είδαν ένα μέρος της μετάφρασης, παρότρυναν τον Θεόφιλο να την εκδώσει, στο ίδιο, σ. στ'.

²⁰¹ Την ίδια περίπου περίοδο (1818), μία άλλη από τις πρώτες εγγράμματα Ελληνίδες, η Μητιώ Σακελλαρίου (1789-μετά το 1863), επιθυμώντας να δημοσιοποιήσει τη μεταφραστική της δουλειά πάνω στις κωμωδίες του Carlo Goldoni (1707-1793), ζητάει γραπτώς την άδεια του πατέρα της προς τούτο (αφού είχε εξασφαλίσει πρώτα την άδεια του συζύγου της), βλ. Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, *ό.π.*, σ. 116. Λεπτομέρειες όπως αυτή, οι παραπάνω δηλώσεις και δισταγμοί της Ευανθίας για τη δημοσιοποίηση των πνευματικών της τέκνων, όλα αυτά περιστρέφονται γύρω από τον εξής άξονα, χαρακτηριστικό για την περίοδο: ότι η έκθεση σε ορατότητα μιας λόγιας γυναίκας έπρεπε να τύχει πατριαρχικής διαμεσολάβησης και έγκρισης. Βλ. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες Ελληνίδες»*, *ό.π.*, σ. 117 κ.ε.

²⁰² Στο ίδιο, σ. γ' και ε'.

«E.N.» (Ευανθία Νικολάου Καΐρη) και έναν προσδιορισμό με την ένδειξη «της εξ Ανδρου».²⁰³ Αυτή είναι και η πρώτη μετάφραση της Καΐρη που εκδίδεται.

Αξίζει να σχολιαστούν ξεχωριστά τρία από τα περικείμενα του εκδοθέντος έργου: Τα προλεγόμενα, η επιστολή του Κοραή προς την Ευανθία με ημερομηνία 28 Ιανουαρίου 1815 (την οποία η Καΐρη συμπεριλαμβάνει στην έκδοση) και, τέλος, ένα πρωτότυπο κείμενο της ίδιας με τίτλο «Εις την ψυχήν της μητρός μου Αισυμνίας», που παρεμβάλλεται πριν από τη μεταφρασμένη αφήγηση «Το άσμα του Δαλεράκου».²⁰⁴

Στα προλεγόμενα του έργου η Καΐρη, απευθυνόμενη στις φιλόμουσες νεάνιδες, αναφέρει αρχικά το πώς ήλθε σε επαφή με το έργο του Bouilly («Το σύγγραμμα τούτο εστάλη προς εμέ παρά του σοφού Κοραή τον παρελθόντα Νοέμβριον με άλλα πολλά και καλά της Γαλλικής φιλολογίας συγγράμματα»²⁰⁵). έπειτα, το κίνητρο της μετάφρασης («επροξένησεν εις εμέ τόσην ευχαρίστησιν, ώστε απεφάσισα να το μεταφράσω προς ιδιαιτέραν μου ωφέλειαν»²⁰⁶). και τέλος, καθώς ειπώθηκε προγενέστερα, τους ανθρώπους που συνέλαβαν, ο καθένας με τον τρόπο του, στην έκδοση του εγχειρήματός της (Καΐρης, Σαράφης, Τόμπρας).²⁰⁷

Η Ευανθία, κάνοντας συχνά απευθύνσεις προς τις ομόφυλές της, παρουσιάζει τις ιστορίες του Γάλλου συγγραφέα ως μία επιτομή των καλύτερων

²⁰³ Στο ίδιο, σ. α', και Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 135, σημ. 95.

²⁰⁴ Στο ίδιο, σ. ε'-ια', ιβ'-κ', και Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ.44-45.

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ. ε'.

²⁰⁶ Στο ίδιο.

²⁰⁷ Στο ίδιο. — Κάποια χρόνια αργότερα η Φωτεινή Σπάθη, κόρη του υποπρόξενου της Αγγλίας Θεόδωρου Σπάθη, μεταφράζει και εκδίδει από τα γαλλικά το φιλοσοφικό δράμα του Βολταίρου *Ο φανατισμός ή ο προφήτης Μωάμεθ* (1832). Είναι εντυπωσιακή η ομοιότητα κάποιων γραμμών από τον πρόλογο της Σπάθη με εκείνον της Καΐρη. Αρκεί να παραθέσουμε το εξής απόσπασμα: «Η ανάγνωσις του παρόντος συγγράμματος εις το Γαλλικόν προξένησεν εις εμέ τοσαύτην ευχαρίστησιν, ώστε απεφάσισα να το μεταφράσω προς ιδιαιτέραν μου ωφέλειαν, αλλά μόλις ετελείωσα την πρώτην πράξιν, και ο Πατήρ μου, του οποίου δεν δύναμαι να γράψω το όνομα, χωρίς να βραχώσιν οι οφθαλμοί μου με της ευγνωμοσύνης τα δάκρυα, με παρακίνησε να κάμω όλην του Μωάμεθ ταύτην την μετάφρασιν, διά να την εκδώσω επομένως διά του τύπου», βλ. *Ο φανατισμός ή ο προφήτης Μωάμεθ. Τραγωδία εις πέντε Πράξεις του Βολταίρου. Μεταφρασθείσα εκ του Γαλλικού υπό Φ. Θ. Σπάθη*, Εν Καρλοβασίσις Σάμου, Εκ της Τυπογραφίας Ι.Σ. Ποθητού Λεκάτ Ι. Μ. Γαρουφαλή, και Γ. Α. Κλεάνθους, 1832, σ. 3. Και να το αντιπαραβάλουμε με το εξής, από τα προλεγόμενα της Καΐρη: «Η Ανάγνωσις του επροξένησεν εις εμέ τόσην ευχαρίστησιν, ώστε απεφάσισα να το μεταφράσω προς ιδιαιτέραν μου ωφέλειαν. Αλλά μόλις ετελείωσα την πρώτην ιστορίαν, και ο αδελφός μου, του οποίου δεν δύναμαι να γράψω το όνομα, χωρίς να βραχώσιν οι οφθαλμοί μου με της ευγνωμοσύνης τα δάκρυα, με παρεκίνησε να κάμω [...]», βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. ε'.

μαθημάτων της αρετής που διεγείρουν τη φαντασία και θέλγουν την καρδιά.²⁰⁸ Τα μαθήματα αυτά για τη νεαρή Καΐρη είναι αντίστοιχα με εκείνα που περιέχονται στα «αθάνατα των προγόνων [...] συγγράμματα», όπου «διδάσκεται θαυμασίως, το προς το Θείον σέβας, η προς τους γονείς τιμή και ευλάβεια, η προς την πατρίδα αγάπη, και οι προς πάντας δικαιοσύνη και φιλανθρωπία».²⁰⁹ Μάλιστα, για την καλύτερη εμβάθυνση των σύγχρονών της νεανίδων στον κατ' αρετήν βίο, απαριθμεί μια σειρά ονομάτων ενδόξων Ελληνίδων της αρχαιότητας, που στόλισαν με τη σοφία τους το γυναικείο γένος (Σαπφώ, Θεανώ, Θεμιστόκλεια, Ροδόπη, Υπατία και πάμπολλες άλλες). Αυτές, για τη μεταφράστρια, αποτελούν φωτεινά παραδείγματα προς μίμηση. Άλλωστε, σημειώνει στη συνέχεια, για να τις ενθαρρύνει προς αυτό, ότι πολλοί φιλέλληνες έστρεψαν τους οφθαλμούς τους και προς τις απογόνους αυτών των σοφών Ελληνίδων για να δουν την πρόοδό τους στη σοφία και την αρετή.²¹⁰ Άκρως ενδιαφέρον είναι –και χαρακτηριστικό για τη διαφωτιστική και πρώιμα φεμινιστική οπτική της Ευανθίας– ότι επισφραγίζει τις γραμμές αυτές με την ευχή-οραματισμό της κάποιος να αναλάβανε στο εγγύς μέλλον να συγγράψει μια ιστορία επιφανών Ελληνίδων, προς όφελος του γυναικείου φύλου.²¹¹

Το προλογικό σημείωμα κλείνει με την αναφορά του ονόματος του Κοραή και την πρόθεση της Ευανθίας να προτάξει στην έκδοση την επιστολή που της έστειλε, η οποία βρίθεται πατρικών συμβουλών. Η Καΐρη αισθάνεται την ανάγκη να μοιραστεί με τις ομόφυλές της τις συμβουλές του «ευεργέτη της», όπως τον αποκαλεί, καθώς αποτέλεσαν για αυτήν την πυξίδα του βίου της.²¹²

Έτσι οδηγούμαστε στο δεύτερο σημείο της έκδοσης στο οποίο αξίζει να εστιάσουμε· το γράμμα από το Παρίσι του Διαφωτιστή προς τη νεαρή Καΐρη, στις 28 Ιανουαρίου 1815. Η επιστολή καταλαμβάνει εννέα σελίδες στην έκδοση, και η Ευανθία φαίνεται να παρεμβαίνει σε αυτήν, αντικαθιστώντας το όνομά της με το αρχικό γράμμα Ε, προφανώς για τους γνωστούς λόγους της ανωνυμίας που

---

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. στ'.

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. η'.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. θ'-ι'.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. ι'. Η Ευανθία, εν προκειμένω, οραματίζεται κάτι που θα δει το φως εντέλει, αρκετά αργότερα, με χαρακτηριστικό εδώ το πολύτομο έργο της Καλλιρόης Παρρέν, *Ιστορία της γυναικός. Σύγχρονοι Ελληνίδες 1530-1896* (1896).

²¹² Στο ίδιο, σ. ι'

συνοδεύουν τα έργα της.²¹³ Και επιπλέον: γιατί το επιστολικό κείμενο του Κοραή δεν απευθύνεται τώρα πια μόνο στην Ευανθία, αλλά και σε κάθε φιλόμουση νέα.²¹⁴

Η επιστολή του Κοραή κινείται θα λέγαμε στα βασικά μονοπάτια που χάραξαν οι Διαφωτιστές της Δύσης γύρω από τη μόρφωση και την αγωγή του ατόμου. Μία αγωγή που στηρίζεται στην απόκτηση γνώσεων, αλλά και στη διαμόρφωση ηθικών αξιών ως βασική προϋπόθεση κυριαρχίας του ορθού Λόγου. Την ίδια εποχή η μόρφωση των γυναικών ελκύει το ενδιαφέρον των στοχαστών, όχι τόσο ως προς τη γενική αναγκαιότητά της, αλλά σε σχέση με το περιεχόμενο και τις στοχεύσεις της. Τα εδραιωμένα εκείνη την εποχή στερεότυπα γύρω από τη γυναικεία φύση –η οποία υποτίθεται διαφέρει από την ανδρική, καθώς κυριαρχείται από τα πάθη– προσανατολίζουν τη μόρφωση των γυναικών στην απόκτηση ηθικών αρετών ικανών να συντηρήσουν τους προκαθορισμένους γυναικείους ρόλους, αυτούς της καλής και σεμνής νοικοκυράς, μητέρας και συζύγου.²¹⁵

Ο Κοραής, στην επιστολή του, πριμοδοτεί τη γυναικεία εκπαίδευση ως προϋπόθεση και αυτή, της πνευματικής αναγέννησης του Γένους· και την προσανατολίζει όχι μόνο στην απόκτηση γνώσεων, αλλά στην κατάκτηση αρετών, ικανών να εξασφαλίσουν έναν ηθικό βίο. Συμβουλεύει την Ευανθία (και κατ' επέκταση κάθε νεάνιδα) να επιδιώκει την πραγματική σοφία, η οποία έγκειται στην «Τέχνη του βίου», όπως την ονομάζει. Η τέχνη αυτή δεν είναι άλλη, από την

---

²¹³ Στο ίδιο, σ. ιβ'-κ'. Παρόλο που το όνομά της κρύβεται καλά από αυτήν, στο έργο υπάρχουν αρκετές ενδείξεις, που κάνουν το αναγνωστικό κοινό να καταλάβει τη μεταφράστρια των ιστοριών του Bouilly. Το όνομα του Καίρη πλανάται πάνω από την έκδοση (αναφορά στο Γυμνάσιο των Κυδωνιών, στον φιλογενή Γρηγόριο, στον τυπογράφο Τόμπρα), ενώ το όνομα του Κοραή αναφέρεται ρητώς. Άλλωστε, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, στο κείμενο που γράφει για το θάνατο της μητέρας της, αναγράφεται ξεκάθαρα το όνομά της, βλ. Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 135, σημ. 96.

²¹⁴ Στη σ. ιη' της έκδοσης (ό.π.), η λογία παραθέτει σε υποσημείωση τα εξής: «Εδώ η ευμενής και φιλόμουσος νεάνις αντί του, την εξ Άνδρου Ε, θέλει αναγινώσκει την εκ Βυζαντίου Ρ, εάν ήναι φερειπειν Βυζαντία, και ονομάζεται Ρ· την εκ Κυδωνιών δε Α, εάν εγεννήθη εις Κυδωνίας, και καλήται Α· την εκ Σμύρνης Μ, εάν έχη πατρίδα την Σμύρνην, και λέγεται Μ· την εκ Χίου Δ, εάν την Χίον, και ονομάζεται Δ· και ούτως εφεξής, βάλλουσα και το εαυτής και το της πατρίδος της όνομα».

²¹⁵ Για το γυναικείο πρότυπο αγωγής την εποχή του Διαφωτισμού, βλ. Paschalis M. Kitromilidis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe*, Variorum, Όλντερσοτ 1994, κεφ. VII «The Enlightenment and Womanhood: Cultural Change and the Politics of Exclusion».

«τέχνη της ενάρτετης ζωής».²¹⁶ Ωστόσο, για τον Διαφωτιστή, λόγω της θηλυκής τους φύσης, οι γυναίκες πρέπει να φροντίζουν ιδιαίτερα για τη σεμνότητα και τη μετριοφροσύνη τους, «στολίδια» –όπως τα αποκαλεί– του φύλου τους και οδηγούς προς την πραγματική σοφία.²¹⁷ «Βοηθήματα»²¹⁸ ικανά προς τούτο, είναι τα συγγράμματα των αρχαίων κλασικών, τα οποία της προτείνει επιλεκτικά να τα μελετά (Πλάτωνα, Ξενοφώντα, Πλούταρχο – και ιδιαίτερα, ηθικές διδαχές «του μεγάλου της Ελλάδος καυχήματος», του Σωκράτη).²¹⁹ Αξιόλογα επίσης είναι για τον Κοραή και τα βιβλία των «αλλογενών» και ιδιαίτερα των Γάλλων, τα οποία την ενθαρρύνει να μεταφράσει, ως ηθικά εγχειρίδια κατάλληλα για τη διάπλαση του γυναικείου φύλου και τη διάδοση των Φώτων.²²⁰ Έτσι μόνο, η «καλή και αγαθή»²²¹ Ευανθία θα κατορθώσει να ζει σύμφωνα με την τέχνη του βίου, την οποία αρχικά θα πρέπει να τη μεταδίδει στις συνομήλικές της και, αργότερα, στα παιδιά της, προς όφελος της πατρίδας.²²² Τις συμβουλές αυτές του Κοραή ακολουθεί η Καΐρη, μεταφράζοντας το σύγγραμμα του Bouilly και τις κάνει κτήμα των εγγράμματων Ελληνίδων. Αυτό άλλωστε αποκαλύπτεται εναργέστερα και από τον πρόλόγο της, στην έκδοση των *Συμβουλών*, το οποίο αποτελεί ένα σύνολο θελκτικών μαθημάτων της αρετής.

Τέλος, αξίζει να σταθούμε και σε ένα σύντομο κείμενό της το οποίο περιλαμβάνει η Ευανθία στην έκδοση,²²³ ακριβώς πριν από «Το άσμα του Δαλεράκου». Είναι ένα σημείωμα αφιερωμένο στη μνήμη της μητέρας της Ασημίνας, με τον τίτλο «Εις την ψυχήν της μητρός μου Αισυμνίας». Σε αυτό η Ευανθία εκφράζεται τρυφερά για τη μητέρα της, παρακινούμενη όπως λέει από

---

²¹⁶ Βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. ιβ'-ιγ', και Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 15-16.

²¹⁷ «Την σεμνότητα και μετριοφροσύνην, αναγκαίας αρετάς εις όλους, η φύσις όμως τας ώρισε στολισμόν των γυναικών ιδιαίτερον [...] Διά τι; διότι έλαβεν η γυνή παρά τον άνδρα πλειότερα από την φύσιν βοηθήματα να ήναι σεμνή», βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. ιδ', και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 16.

²¹⁸ Βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. ιδ'.

²¹⁹ Στο ίδιο, σ. ιη', και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 18.

²²⁰ Στο ίδιο, σ. ιη'-ιθ', και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 18-19.

²²¹ Στο ίδιο, σ. ιδ', και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 16.

²²² Στο ίδιο, σ. ιζ', και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 17-18. Όπως σημειώνει η Ξηραδάκη, το 1874 η λογία Αιμιλία Κτενά Λεοντιάδος, ως μέλος του Ελληνικού Μορφωτικού Συλλόγου «Κοραής» της Κωνσταντινούπολης, σε μια διάλεξή της, θα δηλώσει ότι η ως άνω επιστολή του Κοραή αντικαθρέφτιζε τις ευρύτερες ιδέες του Διαφωτιστή για τη μόρφωση των γυναικών, βλ. *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 24.

²²³ Βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. 44-45.

τις ομοιότητες που διέκρινε μεταφράζοντας την ιστορία ανάμεσα στη μητέρα της και τη μητέρα της Ισαύρας, ηρωίδας του μεταφράσματος.²²⁴

Ενδεικτικές για την επιτυχία και απήχηση που είχε το μετάφρασμα της Καΐρη είναι οι ακόλουθες περικοπές από επιστολή του Θεόφιλου, προς την ίδια: «Το όνομά σου, αδελφή μου, το βιβλίο σου είναι εις όλων, γνωστών και φίλων τα στόματα [...] ως και η Βαβώ, έμαθε, καθώς με είπε, τα περί σου και χαίρει. Είναι εις την εξουσίαν σου, αδελφή μου, όχι μόνον να υποβαστάζης την τοιαύτην υπόληψιν, αλλά και να την αυξήσης».²²⁵

Η μετάφραση των ιστοριών του Bouilly φαίνεται ότι κέρδισε ειδικότερα αρκετές αναγνώστριες, όπως διαπιστώνουμε από επιστολή που έστειλε στην Καΐρη η Αλεξάνδρα Καλούδη, νεαρή από την Κέα. Η επιστολή έφτασε στην Ευανθία τον Απρίλιο του 1833 και η συντάκτης της, με αισθήματα ευγνωμοσύνης και άκρατο ενθουσιασμό, δηλώνει στη λογία πόσο την ωφέλησε η ανάγνωση της μετάφρασής της: «Το υπογεγραμμένον είναι εν των κορασίδων εκείνον, τα οποία ωφέλησε μεγάλως η μετάφρασις σας εκείνη “Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου”», της γράφει.²²⁶ Αφού την αποκαλεί σεβαστή την Ελληνίδων ευεργέτιδα, της ζητάει να γευτεί τους καρπούς της διδασκαλίας της και να γίνει μαθήτριά της, ώστε να βγει από τα σκοτάδια της αμάθειας.²²⁷ Η νεαρή Καλούδη κλείνει την επιστολή της, αναφέροντας στην Ευανθία την πρόθεσή της να μεταδώσει τις διδαχές της δασκάλας της –και αυτή με τη σειρά της– στις συνομήλικές της και να ακολουθήσει τα λαμπρά της ίχνη.²²⁸

Η επιστολή της Καλούδη αποκαλύπτει μια νέα διάσταση της πνευματικής δραστηριότητας της Καΐρη. Μέσω της δημοσίευσης των έργων της η Ευανθία κατόρθωσε να προβάλλει σε ένα ευρύ κοινό ένα γυναικείο πρότυπο το οποίο ήταν νέο στην ελληνική κοινωνία: το πρότυπο της λογίας η οποία συμμετείχε ενεργά στην αστική δημοσιότητα που είχε πλέον δημιουργηθεί στην ελληνική κοινωνία

²²⁴ Βλ. Βουίλλου, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*, ό.π., σ. 44-45.

²²⁵ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 46-47.

²²⁶ «Το υπογεγραμμένον είναι εν των κορασίδων εκείνον, τα οποία ωφέλησε μεγάλως η μετάφρασις σας εκείνη “Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου”», *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 30.

²²⁷ Στο ίδιο.

²²⁸ «[...] να μεταδώσω και εγώ ό,τι ηθέλετε με διδάξη και να ακολουθήσω, όσον το δυνατόν, τα λαμπρά σας ίχνη», στο ίδιο.

και διεκδικούσε για τον εαυτό της τον ρόλο του διαμορφωτή της κοινωνίας αυτής. Με τον νέο αυτό ρόλο συνδέεται, όπως δείχνει η περίπτωση της Καΐρη, το επάγγελμα της δασκάλας. Αυτό το επάγγελμα θα γίνει στις επόμενες δεκαετίες για τις γυναίκες ο πρώτος τύπος απασχόλησης ο οποίος θα τους εξασφαλίσει εκτός από τον βιοπορισμό ένα κοινωνικό κύρος, ανοίγοντάς τους τον δρόμο προς τη χειραφέτηση από την κηδεμονία του ανδρικού φύλου.²²⁹

2.6. Αδημοσίευτα και ημιτελή

2.6.1. Περί νεανίδων αγωγής

Η γνωστή πραγματεία *Περί νεανίδων αγωγής* (*Traité de l'éducation des filles*, 1687) του Γάλλου κληρικού και παιδαγωγού Francois Fénelon είναι το πρώτο ξένο κείμενο που μετέφρασε η Ευανθία. Το παιδαγωγικό αυτό έργο, που περικλείει βασικές κατευθύνσεις γύρω από τη γυναικεία αγωγή, ανήκει στη σειρά των συγγραμμάτων που πρότεινε ο Κοραΐς προς ανάγνωση στη νεαρή Καΐρη, στην επιστολή της 28ης Ιανουαρίου 1815.²³⁰ Ο Κοραΐς παράλληλα έγραψε την ίδια ημέρα ένα γράμμα στον Θεόφιλο, μάλλον σε συνέχεια της προηγούμενης επιστολής του, στο οποίο αρχικά τον επαινεί, που ανέλαβε την ανατροφή της αδελφής του, ώστε «να [την] καταστήση αρμόδιον να εμβή και αυτ[ή] εις την οικοδομήν του πολλής ακόμη χρείαν έχοντος ύλης Ελληνικού ναού των Μουσών»,²³¹ – και στη συνέχεια του υποδεικνύει μια σειρά έργων τα οποία θεωρούσε άξια να αναγνωστούν ή και να μεταφραστούν.

Συγκεκριμένα ο Κοραΐς γράφει: «Διά τον φόβον μη και ταύτα είναι δύσκολα δι' αυτήν, πέμπω ακόμη και του Άγγλου Γρηγορίου τα προς τας θυγατέρας του παραγγελίας, και το Περί ανατροφής νεανίδων του Αρχιεπισκόπου Καμοράκου Φενελώνος (Fénelon, Archeveque de Cambrais), του αυτού, όστις έγραψεν και τον Τηλέμαχον. Εξεύρεις τι συλλογίζομαι; Το βιβλίον του Φενελώνος

²²⁹ Για το επάγγελμα της δασκάλας ως τύπο επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών κατά τον 19ο αιώνα βλ. και Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, ό.π., σ. 76-87.

²³⁰ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 19.

²³¹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 37.

είναι λεπτόν· το του Γρηγορίου ακόμη λεπτώτερον. Ας μεταφράση τα δύο ταύτα, εις τα οποία ας προσθέση [...] μίαν δεκάδα παραμυθίων της Madame Guizot».²³² Είναι πολύ πιθανό, ο Θεόφιλος να πληροφόρησε την αδελφή του για την επιστολή αυτή του Κοραή, οδηγώντας την έτσι στη μετάφραση της πραγματείας του Fénelon, την οποία έστειλε το 1817 στον Κοραή στο Παρίσι, για να τη δει.²³³

Αξίζει στο σημείο αυτό να διερευνήσουμε τις συζητήσεις μεταξύ του Κοραή και του Καΐρη, για την πιθανή έκδοση της μετάφρασης της Ευανθίας. Ο Κοραής σε επιστολή προς τον φιλόσοφο, τον Απρίλιο του 1817, φαίνεται να επαινεί την ατομία της Ευανθίας να προχωρήσει σε έκδοση μιας μετάφρασής της. Όπως σημειώνει μάλιστα, μια εκδοτική απόπειρα προϋποθέτει αρκετή φροντίδα του μεταφρασμένου κειμένου, ώστε αυτό να πάρει την τέλεια μορφή και επομένως να κριθεί κατά το άριστο.²³⁴ Υποθέτουμε λοιπόν ότι η εν λόγω παραίνεση του Κοραή αφορά τη μετάφραση του Fénelon, αν σταθούμε στο γεγονός ότι εκείνη την περίοδο η νεαρή λογία ασχολούνταν με το συγκεκριμένο έργο. Λίγους μήνες αργότερα, στις 25 Δεκεμβρίου, ο Κοραής προτείνει στον Θεόφιλο να αναθεωρήσει τη μετάφραση και, έπειτα, να τη στείλει στη Βιέννη προκειμένου να τυπωθεί.²³⁵ Ο Θεόφιλος όμως διατυπώνει αντιρρήσεις γύρω από την έκδοση του έργου, καθώς –όπως αναφέρει– «θέλει με επιφέρει πειρασμόν όχι μικρόν».²³⁶ Ο Κοραής φαίνεται να μην μπορεί να κατανοήσει τους ενδιασμούς του φιλοσόφου και επανέρχεται ξανά στο θέμα της έκδοσης, δύο χρόνια αργότερα, τον Ιούνιο του 1819. Στην επιστολή του αυτή, δηλώνει την αδυναμία του να εξηγήσει τους φόβους του Θεόφιλου γύρω από την έκδοση της μετάφρασης του Fénelon, καθώς, όπως

---

²³² Στο ίδιο, σ. 38.

²³³ Η επιστολή της Καΐρη προς τον Κοραή, που αφορά τη μετάφραση του βιβλίου του Fénelon, δεν έχει αποθησαυρισθεί στην *Αλληλογραφία*. Περί αυτής μαθαίνουμε από επιστολή του Κοραή στον Καΐρη, στις 25 Δεκεμβρίου 1817. Βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 81.

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 60.

²³⁵ Στο ίδιο, σ. 81. Ο Κοραής μάλιστα προτείνει την τύπωση της μετάφρασης, όχι ως «άμεσον θεραπείαν των πολλών μας πληγών, αλλ' ως μέλλουσαν να γεννήση παδείας άμιλλαν (σχολικής λέγω παιδείας) μεταξύ των γυναικών και πλειοτέραν ακόμη μεταξύ των ανδρών, από την οποίαν μόνην ελπίζεται και η ηθική παιδεία» (ό.π.).

²³⁶ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 40.

δηλώνει, «ελπίζω πολλά καλά από την έκδοσιν· κακόν τι να φοβηθώ δεν ευρίσκω».²³⁷

Τελικά η έκδοση της μετάφρασης της Καΐρη για το έργο του Fénelon δεν πραγματοποιήθηκε. Ο Θεόφιλος, καθώς προκύπτει, φαίνεται να ήταν ο κύριος υπεύθυνος για αυτό. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε γύρω από τους «φόβους» του αδελφού Καΐρη, φόβοι που πιθανώς έχουν να κάνουν με την ελευθεροφροσύνη-τόλμη μιας νεαρής κοπέλας να εκδώσει ένα σύγγραμμα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, όπου τέτοιου είδους ελευθερίες θεωρούνταν προκλητικές.

2.6.2. *Ελλάς*

Το *Ελλάς*, μια *Προσωποποιία*, σύμφωνα με τον υπότιτλό του, είναι ένα έμμετρο σύνθεμα 181 στίχων της Ανδρίας λογίας, το οποίο ανήκει στην ώριμη συγγραφική της περίοδο.²³⁸ Εντοπίστηκε στα κατάλοιπά της από τον Δ. Πολέμη και ήταν αδημοσίευτο μέχρι το 1982.²³⁹ Το κείμενο είναι αχρονολόγητο, ωστόσο από ενδοκειμενικές ενδείξεις (μνεία στο νόμισμα «φοίνικας», στο όργανο της Γερουσίας, σε συμβάντα λογοκρισίας του Τύπου, στη ρευστή θεσμικά μετακαποδιστριακή περίοδο κ.ά.), μπορούμε να το τοποθετήσουμε μεταξύ των ετών 1831 και 1833, στην ταραγμένη εποχή που ακολούθησε τον θάνατο του Καποδίστρια.²⁴⁰

Το πόνημα της Ευανθίας έχει τη μορφή θεατρικού δρωμένου. Αποτελείται από δύο μέρη, με τρεις σκηνές το καθένα.²⁴¹ Πρόσωπα του έργου είναι: η

---

²³⁷ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 1, σ. 109. Την αδυναμία κατανόησης των φόβων του Καΐρη γύρω από την έκδοση της μετάφρασης ο Κοραΐς τη σημειώνει και σε επιστολές του προς τον Friedrich August Wolf και τον Ιάκωβο Ρώτα. Μάλιστα, στην επιστολή προς τον Ρώτα γράφει: «έγραψα προ πολλού τον Θεόφιλον να το στείλη εις Βιένναν να τυπωθή· και αυτός μ' αποκρίνεται ότι φοβήται μη η διά τύπον έκδοσις τον προξενήση τρικυμίας, με το οποίον τι νοεί να μαντεύσω δεν δύναμαι», βλ. Κοραΐ, *Αλληλογραφία*, Τόμος Δ [1817-1722], ό.π., σ. 70, 187-188.

²³⁸ Βλ. Πολέμη, «Άγνωστον έργον της Ευανθίας Καΐρη: Η προσωποποιία Ελλάς», ό.π., σ. 69.

²³⁹ Οπότε και ο τελευταίος δημοσίευσε μια οικεία μελέτη, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και το σύνολο των στίχων, βλ. *στο ίδιο*.

²⁴⁰ Ο Πολέμης θεωρεί ως πιθανότερη ημερομηνία συγγραφής του έργου την εποχή μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (9 Οκτωβρίου 1831) και πριν την έλευση του Όθωνα (25 Ιανουαρίου 1833), θέση εύλογη ακριβώς λόγω των κειμενικών αναφορών, βλ. *στο ίδιο*, σ. 71. Ωστόσο, αναφορές γίνονται και σε σημεία και συμβάντα της αμέσως προηγούμενης, καποδιστριακής περιόδου, βλ. *περί αυτού και Κουμαριανού, Καϊρικά μελετήματα*, ό.π., σ. 141-142.

²⁴¹ Πολέμης, «Άγνωστον έργον της Ευανθίας Καΐρη: Η προσωποποιία Ελλάς», ό.π., σ. 73-80.

Τυραννία, συνοδευόμενη από τις Ερινύες, την Απάτη, τον Τρόμο (και άλλους «καταχθονίους», όπως τους αποκαλεί η συγγραφέας στο σημείωμα για τα πρόσωπα)· η Ελλάδα, συνοδευόμενη από την Φρόνηση, με το όνομα Αθηνά· η Ελευθερία· και «τάγματα ανθρώπων».²⁴² Η συγγραφέας συχνά ενσωματώνει στο σύνθεμά της σκηνοθετικές οδηγίες που αφορούν το σκηνικό, τις κινήσεις και τα κοστούμια των ηρώων της, πράγμα που μας κάνει να πιστεύουμε ότι είχε πρόθεση να δει το έργο της παιγμένο στη σκηνή.²⁴³

Η πλοκή του έργου έχει ως εξής: Η Τυραννία –«μυσαρόν φάντασμα» την αποκαλεί η Ευανθία, «εις ύφασμα κρυμμένον» και «εις μορφήν συντάγματος τεθεμελιωμένον»²⁴⁴– με τη βοήθεια των Ερινύων καταδιώκουν και αλυσοδεύουν την Ελλάδα. Η αλυσοδεμένη Ελλάδα, στενάζουσα κάτω από τον ζυγό της Τυραννίας, κινδυνεύει να χάσει, όπως την απειλεί η δυνάστριά της, όχι μόνο την ελευθερία της αλλά και τη διάνοια και την ψυχή της. Στο τέλος του έργου εμφανίζονται η Αθηνά και η Ελευθερία, η πρώτη κρατώντας την αιγίδα και η δεύτερη μια γαλανόλευκη σημαία. Η Ελλάδα συντρίβει τα δεσμά της, ενώ πλήθη την φωνάζουν «μητέρα» και χαιρετίζουν τη λύτρωσή της και τη λύτρωσή τους. Η δε Τυραννία φοβισμένη ορκίζεται ότι «στο εξής δεν θα ιδή ξανά την Ελλάδα».²⁴⁵

Το έργο στερείται ιδιαίτερης λογοτεχνικής αξίας· ωστόσο είναι σημαντικό γιατί επισφραγίζει με τον καλύτερο τρόπο τις παρεμβάσεις της Καϊρή μέσω των δημοσιευμάτων της στα σύγχρονα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα. Παρεμβάσεις οι οποίες ξεκίνησαν, όπως είδαμε με τις *Επιστολές* της, συνεχίστηκαν με τον *Νικήρατο* και κατέληξαν στο *Ελλάς*. Η ρωμαλέα πολιτική συνείδηση μιας γυναίκας, ακόμη και αν αυτή ήταν εγγράμματη, αντέβαινε στις κατεστημένες αντιλήψεις για τη φύση και το ρόλο της γυναίκας, τουλάχιστον για τον ελληνικό 19ο αιώνα.²⁴⁶

---

²⁴² Στο ίδιο, σ. 73.

²⁴³ Στο ίδιο, σ. 74-75, 77 και 80. Ο Πολέμης υποστηρίζει ότι η δριμεία κριτική που ασκεί σε συγχρονικές της καταστάσεις και γεγονότα αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την επί σκηνής παρουσίαση του έργου, έστω και μέσα στα στενά όρια του Καϊρειού ορφανοτροφείου, στο ίδιο, σ. 69.

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 75-76.

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 80.

²⁴⁶ Βλ. σχετικά Πάτσιου, «Ενδείξεις γυναικείας λογιολογίας τον αρχόμενο ελληνικό 19ο αιώνα: το μεταφραστικό έργο της Ευανθίας Καϊρή και η παράδοση του νεοελληνικού διαφωτισμού», ό.π., σ. 52, Κουμαριανού, *Καϊρικά μελετήματα*, ό.π., σ. 143, Πολέμης, «Άγνωστον έργον της Ευανθίας

Η Καΐρη, μέσα από τις σελίδες του *Ελλάς* ασκεί οξεία κριτική σε πρόσωπα και καταστάσεις που σημάδεψαν τη μετεπαναστατική Ελλάδα. Στρέφεται, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε, εναντίον κάθε μορφής αυταρχισμού και τυραννικών εκτροπών, και τάσσεται υπέρ της ελευθερίας, *πολιτικής πια και όχι μόνο εθνικής*. Στο στόχαστρο της βάζει, ως φαίνεται, όψεις αυταρχισμού που εκδηλώθηκαν ήδη κατά την καποδιστριακή διακυβέρνηση. Στο έργο της γίνονται εκτεταμένες αναφορές σε φαινόμενα λογοκρισίας και πολιτικού ελέγχου στην ελευθερία της έκφρασης. Ενδεικτικά παραθέτουμε τους στίχους: «[Η Τυραννία καταφέρεται εναντίον της Ελλάδος] ... τα φώτα σου θα σβέσω, και τρόπαια λαμπρά/απ' της τυπογραφίας τα γράμματα θα στήνω,/κ' απάνω θ' επιγράφω "Ναι νίκη τρομερά!"», «ο μεν τυπογραφίας θέ να διώκ' εκείνος,/ο δε τους τυπογράφους θα προπατή ζητών». ²⁴⁷

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι οι βίαιες ενέργειες κατά της ελευθερίας του Τύπου σημειώθηκαν κατά την καποδιστριακή εποχή. Χαρακτηριστικά σημειώνουμε τη δίωξη και το κλείσιμο της *Ηούς*, της ανεξάρτητης και με φιλελεύθερες αρχές εφημερίδας του Εμμανουήλ Αντωνιάδη (1791-1863). Εν συνεχεία την απαγόρευση της έκδοσης της αντιπολιτευτικής εφημερίδας *Ο Απόλλων* και τον εξαναγκασμό του εκδότη της Αναστασίου Πολυζωΐδη (1802-1873) να καταφύγει στην Ύδρα, έτσι ώστε να προχωρήσει στην έκδοσή της. Κορύφωση όλων αυτών των ενεργειών αποτελεί το «Ψήφισμα της 26ης Απριλίου του 1831», υπογεγραμμένο από τον Κυβερνήτη, με το οποίο κατέστειλε την εκτύπωση κάθε εντύπου, το οποίο «καθήπετο τας ευεργέτιδας της Ελλάδος δυνάμεις», «εκίνει εις ανατροπήν των καθεστώτων προσωρινώς της Επικρατείας πραγμάτων», «προεκάλει εις απείθειαν προς τους νόμους». ²⁴⁸

Η γαλουχημένη λοιπόν με φιλελεύθερες και δημοκρατικές αρχές Ευανθία δεν θα μπορούσε να μην αντιδράσει σε τέτοιες μορφές καταναγκασμού. Τα πυρά της όμως στρέφονται, καθώς φαίνεται, και εναντίον του –γνωστού σήμερα ως «Ηγεμονικού» ή «Βασιλικού»– Συντάγματος που υιοθετήθηκε από την Ε' Εθνική

Καΐρη: *Η προσωποποιία Ελλάς*, ό.π., σ. 72, και Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 153.

²⁴⁷ Πολέμης, «Άγνωστον έργον της Ευανθίας Καΐρη: *Η προσωποποιία Ελλάς*», ό.π., σ. 78-79.

²⁴⁸ Για τα παραπάνω βλ. Χρήστου Κ. Λούκου, «Η δίωξη της εφημερίδας "Ο Απόλλων"», *Ο Ερασιστής* 53-(1971), σ. 200-218.

Συνέλευση το 1832, με το οποίο εγκαθιδρυόταν το πολίτευμα της κοινοβουλευτικής συνταγματικής μοναρχίας.²⁴⁹ Αν υποθέσουμε εξάλλου ότι πιθανή περίοδος, όπως είπαμε, συγγραφής του έργου είναι η εποχή μετά τον θάνατο του Καποδίστρια και λίγο πριν την άφιξη του Όθωνα, τότε οι αναφορές που κάνει η Καΐρη σε Σύνταγμα (: Τυραννία-φάντασμα, «εις μορφήν συντάγματος τεθεμελιωμένον») λογικά αφορούν το συνταγματικό αυτό κείμενο του 1832 (που, πάντως, έμεινε ανεφάρμοστο).

Η Ευανθία, διαβλέποντας τον κίνδυνο επιβολής ανελεύθερων μορφών διακυβέρνησης, παρασταίνει την Τυραννία, με όργανά της τη Γερουσία,²⁵⁰ τους τρεις Γραμματείς,²⁵¹ τους κρατικούς λειτουργούς και τους κατά τόπον διοικητές που επικουρούνται από χρηματιζόμενους κατασκόπους, κόλακες και ξένους, να υφαίνει δεσμά ανελευθερίας για την πολύπαθη Ελλάδα.²⁵² Η νεόκοπη αυτή τυραννία θεωρείται από την Ευανθία χειρότερη μάλιστα αυτής των Οθωμανών,

---

²⁴⁹ Βλ. για το συνταγματικό κείμενο αυτό, αλλά και γενικά ανάλυση της περιόδου αυτής από νομική-πολιτειολογική σκοπιά Νίκου Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 58 κ.ε. Η περίοδος αυτή, μέχρι και την άφιξη του Βασιλιά Όθωνα υπήρξε από τις πλέον θυελλώδεις περιόδους. Τα πολιτικά πάθη, οι εμφύλιες διαμάχες και οι παραβιάσεις στο όνομα του Συντάγματος αποτελούσαν χαρακτηριστικά της εποχής, βλ. στο ίδιο, σ. 59.

²⁵⁰ Η Ευανθία αποκαλεί τη Γερουσία «σώμα τυφλόν», που σχηματίστηκε από την Τυραννία για να επικροτεί τις όποιες αποφάσεις της. Εδώ η Γερουσία είναι κατά το ενδεχόμενο η Γερουσία των χρόνων του Ηγεμονικού Συντάγματος. Ωστόσο η αναφορά στο σώμα αυτό, ως υποχείριο όργανο μιας κυβερνητικής αρχής, μας παραπέμπει επίσης στα έτη της καποδιστριακής διακυβέρνησης. Ο Καποδίστριας αντικατέστησε το Πανελλήνιον με το σώμα της Γερουσίας, συλλογικά όργανα που είχαν και τα δύο συμβουλευτική αρμοδιότητα. Στην ουσία όμως το σώμα της Γερουσίας ενεργούσε κάτω από τις υποδείξεις του Κυβερνήτη. Θεωρούμε λοιπόν ότι τα βέλη της Καΐρη βάλλουν τη Γερουσία εν τη γεννέσει της, βλ. Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 57-59.

²⁵¹ Ο Πολέμης εικάζει ότι οι «τρεις γραμματείς» του κειμένου είναι ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Ιωάννης Κωλέττης και ο Ανδρέας Μεταξάς. Οι τρεις αυτοί άνδρες, μέλη της διοικητικής επιτροπής της Ελλάδος, κλήθηκαν να ασκήσουν την εκτελεστική εξουσία ύστερα από το «Ψήφισμα της 21ης Σεπτεμβρίου 1832», τελευταία πράξη της έκτοπης (με το «Γ΄ Ψήφισμα της 27ης Ιουλίου 1832») Γερουσίας, βλ. Πολέμη, «Άγνωστον έργον της Ευανθίας Καΐρη: Η προσωποποιία Ελλάς», ό.π., σ. 72.

²⁵² «Τρεις έχει τους υπασπιστάς* ενθέρμους βοηθούς τους,/και έως εις τον θάνατον προθύμους κοινωνούς της./ Εν σώμα εσχημάτισε τυφλόν της Γερουσίας,/μόνον μεθ' υποκλίσεως να λέγη “ναι” βαθείας/από κρυφούς εγέμισε την γην μου κατασκόπους/εις τις περιφερείας μου τους ελευθέρους τόπους,/και επικεφαλής αυτών τον βδελυκτών θηρίων/μιαν λεγεώνα έστειλε διοικητών αχρείων· «το Εθνικόν ταμείον θ' αδειάζη εις κατασκόπους,/εις κόλακας,/εις ξένους», βλ. στο ίδιο, σ. 76 και 78 αντίστοιχα [«*τους τρεις γραμματείς», υποσημείωση-επεξήγηση της συγγραφέως].

καθώς πνίγει την πνευματική²⁵³ και πολιτική ζωή του τόπου και διαθέτει συνταγματική προκάλυψη.²⁵⁴

Η προσωποποιία *Ελλάς*, προϊόν μιας πολιτικά και ιδεολογικά ώριμης Ευανθίας αποτελεί και το κύκνειο συγγραφικό της άσμα. Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν συνοδεύονται από τους διωγμούς και τον θάνατο του Θεόφιλου, καθώς επίσης και από τα οικονομικά προβλήματα της οικογένειας. Η Καϊρή, σε αυτήν τη δύσκολη περίοδο της ζωής της, θα προτιμήσει να στραφεί σε πιο ανώδυνες επιλογές όπως είναι οι μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων.

2.6.3. Γαλλικά μυθιστορήματα

Η μεταφραστική δραστηριότητα της Καϊρή θα συνεχιστεί τα επόμενα έτη, σχεδόν μέχρι το τέλος του βίου της. Ωστόσο η λογία, ύστερα από την απογοητευτική εκδοτική τύχη του *Εγκωμίου του Μάρκου Αυρηλίου* και κάτω από το βάρος των οικονομικών δυσχερειών της οικογένειας, θα θελήσει να στραφεί σε μεταφράσεις όχι μόνο χρήσιμων αλλά και ευπώλητων, ψυχαγωγικών κυρίως αναγνωσμάτων. Χαρακτηριστικό είναι το ενδιαφέρον που εκδηλώνει αυτή την εποχή για το μυθιστόρημα, το κατεξοχήν δημοφιλές λογοτεχνικό είδος της εποχής.²⁵⁵ Κάποιες επιστολές της μάλιστα προς τον Θεόφιλο το 1836 δείχνουν ότι του είχε ζητήσει να της προμηθεύσει έργα προς μετάφραση με βασικό κριτήριο την πιθανή δημοτικότητά τους. Στις 13 Ιανουαρίου του γράφει: «ανέγνωνα μέρος του βιβλίου το οποίον με έστειλες· με εφάνη αξιόλογον· φοβούμαι όμως, ότι αν μεταφραστή θέλομεν έχει από μεν τους άνδρας ολίγους αναγνώστας, από δε τας γυναίκας ...

²⁵³ Στους τυραννικούς σχεδιασμούς είναι ακόμη το κλείσιμο των σχολείων (εκτός των αλληλοδιδασκτικών): «τας Μούσας σου θα πνίξω, σχολεία θα καρφώσω,/και μόνον θα ανοίξω τ' αλληλοδιδασκτικά», βλ. στο ίδιο, σ. 78.

²⁵⁴ «αν την φρικτήν του Τούρκου απέσεισες δουλείαν,/σ' επέπρωτο εκείνης πολύ πλέον φρικτή [...] Σ' εχάλκευσα αλύσους, ου μόνον για το σώμα,/αλλά για να δεσμεύσω κ' αυτήν σου την ψυχήν-/διάνοιαν, και κρίσιν, και αίσθησιν ακόμα/σκοπώ να σ' αφαιρέσω αμέσως δυστυχή!», στο ίδιο, σ. 77-78.

²⁵⁵ Είναι γνωστό ότι την εποχή εκείνη, γύρω στα μέσα δηλαδή του 19ου αιώνα, παρατηρείται στην Ελλάδα άνθιση μεταφράσεων γαλλικών μυθιστορημάτων, σε αυτοτελείς εκδόσεις, μα και δημοσιεύματα εφημερίδων. Το κειμενικό είδος αυτό θεωρούνταν κατεξοχήν ανάγνωσμα του γυναικείου κοινού – και εν πολλοίς αντιμετωπιζόταν ως αμιγώς ψυχαγωγικό και ενμέρει ηθικά επιβλαβές, βλ. λ.χ. το άρθρο του Ζανετάκη Στεφανόπουλου, «Περί του γαλλικού μυθιστορηματος και της επιρροής αυτής επί τα εν Ελλάδι ήθη», *Πανδώρα* Κ/460 (15 Μαΐου 1869), σ. 72-79 [Α μέρος], και *Πανδώρα* Κ/461 (1 Ιουνίου 1869), σ. 81-86 [Β μέρος].

διότι μόνον μυθιστορία, ιστορία, μύθοι και παραμύθια αναγιγνώσκονται ευχαρίστως». ²⁵⁶ Μία άλλη επιστολή της, στις 8 Ιουλίου της ίδιας χρονιάς είναι ακόμη πιο σαφής: «αν εδυνήθης να εύρης κανέν βιβλίον διά μετάφρασιν, και αν στοχάζεσαι, ότι θέλει ωφελήσει, και ότι θέλει πωληθή ενταυτώ στείλε το δια να το μεταφράσω. Μη Σε φανή παράξενον αν ζητώ να ήναι και ευκολοπώλητον· διότι η μετάφρασις του εγκωμίου του Μάρκου Αυρηλίου με έκαμε να φροντίζω και δι' αυτό, της οποίας τα αντίτυπα όλα φυλάττονται δι' άλλους παρά τους σημερινούς ανθρώπους». ²⁵⁷

Μετά το θάνατο του Θεόφιλου και εξαιτίας των τραγικών περιστατικών που συνόδευσαν εκείνους τους χρόνους την οικογένεια Καΐρη, η Ευανθία θα συνεχίσει τη μεταφραστική της δραστηριότητα, εστιάζοντας-σε γαλλικά κυρίως μυθιστορήματα. Σε επιστολή της στις 15 Οκτωβρίου 1865, ένα χρόνο πριν από το θάνατό της, στον Σπυρίδωνα Γλαυκωπίδη, φίλο και οπαδό του αδελφού της, θα δηλώσει ότι έχει μεταφράσει ένα μικρό γαλλικό μυθιστόρημα όχι με σκοπό να το εκδώσει, αλλά για να απαλύνει τις μελαγχολικές και γεμάτες θλίψη ημέρες της. ²⁵⁸

Όπως σημειώθηκε ήδη, σύμφωνα με τον Δ. Πολέμη, μελετητή του αρχείου Καΐρη, κάποιες από τις μεταφράσεις αυτές, ενώ είναι καθαρογραμμένες από τη λογία, έχουν απωλέσει τα πρώτα φύλλα τους. ²⁵⁹ Η Σοφία Ντενίση συγκαταλέγει στις μεταφράσεις αυτές τα εξής έργα: *Γενοβέφα* του Αλφόνσου Κάρρου, *Ευγενία και Λέον ή το ένδυμα του χορού*, χωρίς σημείωση ονόματος συγγραφέα, και τέλος ένα μυθιστόρημα χωρίς τίτλο και όνομα δημιουργού το οποίο εκτυλίσσεται μεταξύ Πορτογαλίας, Σκωτίας, Αγγλίας και Ιρλανδίας. ²⁶⁰

²⁵⁶ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 114.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 143. Στο θέμα της αναγνωσιμότητας των μεταφράσεών της επανέρχεται και μετέπειτα, σε γράμμα της προς τον Θεόφιλο τον Οκτώβρη του 1836, όταν ο τελευταίος της ζητά να μεταφράσει ένα βιβλίο αρχαιολογίας: «[...] με φαίνεται [...] ότι θέλει ωφελήσει αν μεταφραστή, αν δεν έχωμεν καλητέραν αυτής εις την γλώσσαν μας μεταφρασμένην, και αν δεν κοπιάση μόνον και εξοδεύση τον μεταφραστήν», στο ίδιο, σ. 153-154.

²⁵⁸ «Ο αγαπητός Νικολάκης νομίζων, ότι ενδέχεται να παρέξη χρήματα τινά εις ημάς το μικρόν μυθιστόρημα, όπερ ούτε κρίνω να εκδοθή, ούτε επί σκοπώ τοιούτω μετέφρασα, αλλά μόνον διά να διασκεδάζω την θλίψιν μου και να βραχύνω τας μελαγχολικάς και οδυνηράς της ερημίας, και της εις τούτον τον τόπον εξορίας μου ημέρας», στο ίδιο, σ. 292.

²⁵⁹ Πολέμης, «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», ό.π., σ. 16.

²⁶⁰ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 154, σημ. 147.

2.7. Μία ύστερη επιστολή

Μετά το έργο *Ελλάς*, η Καΐρη δημοσίευσε, όπως αναφέρθηκε, το 1835 το *Εγκώμιο του Μάρκου Αυρηλίου*. Μέχρι το θάνατό της, το 1866, δεν δημοσίευσε τίποτα άλλο παρά μόνο μια επιστολή στην εφημερίδα *Ο Σωκράτης. Εφημερίς των Γυναικών και του Λαού*. Η εφημερίδα αυτή εκδόθηκε από τον Παναγιώτη Σοφιανόπουλο (1786-1856) το έτος 1838, και από τις σελίδες της γινόταν και αναφορά στο θέμα της ισότητας των δύο φύλων.²⁶¹ Η Ευανθία φαίνεται να διάβαζε τη διαπνεόμενη από φεμινιστικές, θα τολμούσαμε να πούμε, ιδέες εφημερίδα του Σοφιανόπουλου και αλληλογραφούσε μαζί του.²⁶² Έτσι, στο φύλλο της 6ης Απριλίου 1839, ο Σοφιανόπουλος δημοσιεύει μια επιστολή που του έστειλε η Καΐρη.²⁶³ Στο γράμμα αυτό η Ευανθία αναφέρει το πώς μπορεί να παραχθεί ζάχαρη από τα φραγκόσυκα. Αν η Ελλάδα, κατ' αυτήν, προβεί στην καλλιέργειά τους, τότε όχι μόνο θα λύσει το θέμα των ελλিপών αποθεμάτων ζάχαρης, αλλά θα γεμίσει και με έσοδα τα ταμεία.²⁶⁴

Η σπουδαιότητα της επιστολής αυτής έγκειται στα εξής τρία σημεία:

α. Η Ευανθία δίνει την έγκρισή της να δημοσιευτεί η επιστολή σε μια εφημερίδα που διαπνεόταν από προοδευτικές ιδέες. Άλλωστε, όπως ειπώθηκε, από τις στήλες του εντύπου αυτού συχνά προβαλλόταν τα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών (κάτι που αποτυπώνεται, κεντρικά, στον ίδιο τον υπότιτλο της εφημερίδας: *Εφημερίς των Γυναικών και του Λαού*). Ενδεικτικές ως προς τούτο είναι μερικές γραμμές από το προλογικό σημείωμα του Σοφιανόπουλου, που συνοδεύει την επιστολή της λογίας: «[...] από το χώμα έπλασε ο Θεός τον λογικόν άνθρωπον και από την λάσπην την γυναίκα Εύα [...] και μολαταύτα,

²⁶¹ Για τον ιατρό, λόγιο, εκδότη και εκφραστή προοδευτικών ιδεών (σοσιαλισμός, φεμινισμός κ.ά.) Π. Σοφιανόπουλο, και ειδικότερα το εκδοτικό του έργο βλ. Κώστα Λάππα, «Η “Πρόοδος” του Σοφιανόπουλου», *Ο Ερασιστής* 16 (1980), σ. 199-228.

²⁶² Βλ. Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 139.

²⁶³ Ευανθία Καΐρη, «Ζάχαρη των φραγκοσύκων» [Επιστολή], *Ο Σωκράτης. Εφημερίς των Γυναικών και του Λαού* φ. 28 (6.8.1839), σ. 114-115.

²⁶⁴ «Αν η Ελλάδα εκαλλιέργει πέντε χρόνους τα φραγκόσυκα και άνοιγε ζαχαροποιά καταστήματα, ήθελε εισοδεύσει κατ' έτος μετά έξι χρόνους εκατό μιλιούνια δράχ.», στο ίδιο, σ. 115. Σημειώνουμε ότι η ζάχαρη ήταν ένα είδος σπάνιο εκείνη την εποχή, χρησιμοποιούνταν μάλιστα και ως φάρμακο. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Θεόφιλου, σε γράμμα του στην Ευανθία: «Ας μας στείλη [...] κα ζάχαρην όχι από την καλήν, διά να τους δίδωμεν το πρωί ολίγην αλισφάκην εις τα μεγάλα κρυώματα τουλάχιστον», Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 118.

ψωρολογιότατοι και Ταρτούφοι, του μεν ανθρώπου καταφρονείτε το λογικόν και της γυναικός αποστρέφεσθε και τ' όνομα».²⁶⁵

β. Μέσα από την επιστολή διαφαίνεται το πολύπλευρο μορφωτικό προφίλ της γράφουσας Ανδρίας. Η ίδια δεν αρκείται στις εγκυκλοπαιδικές της γνώσεις, εδώ γύρω από την καλλιέργεια του φραγκόσυκου και την παραγωγή της ζάχαρης από αυτό, αλλά θέλει να τις θέσει στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου. Δεν διστάζει, έτσι λοιπόν, να προτείνει τρόπους για την ανόρθωση της εθνικής οικονομίας. Ο δε Σοφιανόπουλος παρατηρεί: «[Η] Ευανθία στολίζει [...] με την παιδείαν την γυναικείαν φυλήν περί της τροφής της οποίας ιδού τι μας παρακαλεί να κοινοποιήσωμεν».²⁶⁶

γ. Η Καΐρη κλείνει την επιστολή της γνωστοποιώντας στον εκδότη της εφημερίδας την πρόθεσή της να επιστρέψει στην Άνδρο και να αναλάβει «διδασκαλικήν εργασίαν» στο Ορφανοτροφείο του Θεόφιλου.²⁶⁷ Σημειώνουμε ότι το 1839, έτος δημοσίευσης της επιστολής, η Καΐρη βρίσκεται στη Σύρο. Το σχέδιό της ανακόπτεται από το κλείσιμο του Ορφανοτροφείου, το ίδιο έτος. Η γυναίκα λοιπόν, δασκάλισσα Ευανθία, θέτει τις γνώσεις της προς χάριν της κοινής ωφέλειας, εν έτει 1839, μέσα από προοδευτικό έντυπο.

Η Ευανθία Καΐρη μας αφήνει ένα πολύπλευρο και αρκετά σημαντικό έργο. Τη βλέπουμε να στέκεται διαρκώς ενεργή στα δημόσια πράγματα του καιρού της και πνευματικά ανήσυχη. Το πνευματικό της πορτραίτο, έτσι όπως αποτυπώνεται στην εργογραφία της, είναι αυτό μιας διανοούμενης γυναίκας, πολύ περισσότερο όμως πολιτικά ανήσυχης σε σχέση με τις άλλες λόγιες της εποχής της.

---

²⁶⁵ Καΐρη, «Ζάχαρη των φραγκοσύκων» [Επιστολή], ό.π., σ. 114.

²⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 114.

²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 115.

3. Η Ευανθία των Επιστολών

«Εικόνα ψυχής», «απόντα προς απόντα διάλεξις» είναι μερικοί από τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στο επιστολικό κείμενο από τον λόγιο κληρικό Θεόφιλο Κορυδαλλέα (1570-1645).²⁶⁸ Η επιστολή, γραμματειακό είδος που έχει τις ρίζες της στην Αρχαιότητα και ανθεί μέχρι και σήμερα, αποτελεί το φανέρωμα της ατομικότητας, ταυτόχρονα όμως στηρίζει την ύπαρξη της στην απουσία του άλλου, του β' προσώπου της επιστολικής απεύθυνσης. Βασικό χαρακτηριστικό της είναι ο άμεσος προσωπικός λόγος, ένας λόγος που αποκαλύπτει στοιχεία για τη ζωή και την προσωπικότητα των αλληλογράφων. Παράλληλα όμως αποτελεί και ένα σημαντικό τεκμήριο για τις κοινωνικές σχέσεις και το ιδεολογικό κλίμα της εποχής που συντάσσεται. Θα λέγαμε, κοντολογίς, ότι η επιστολή μοιάζει με ένα κάτοπτρο: Μέσα από αυτό καθρεφτίζονται τόσο οι γράφοντες στην υποκειμενικότητα και την κοινωνική τους συνείδηση, όσο και το ευρύτερο ιστορικό τους περιβάλλον.

Η αλληλογραφία της Ευανθίας Καΐρη εντάσσεται στην εκδομένη *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη* που έγινε υπό την επιμέλεια του Δ. Πολέμη μεταξύ των ετών 1994-2003, σε έξι μέρη. Από αυτά, το δεύτερο και τέταρτο μέρος αφορούν την Ευανθία Καΐρη. Το δεύτερο μέρος της άνωθεν *Αλληλογραφίας* περιλαμβάνει τις 229 σωζόμενες επιστολές που έγραψε και απέστειλε η λογία, ενώ το τέταρτο απαρτίζεται από τις 89 επίσης σωζόμενες επιστολές, που δέχτηκε η Καΐρη. Σε αυτές δεν περιλαμβάνονται οι επιστολές που της έστειλε ο Θεόφιλος, 139 τον αριθμό. Αυτές εντάσσονται στο πρώτο μέρος της *Αλληλογραφίας*.²⁶⁹

Το μεγαλύτερο μέρος των επιστολών που έστειλε η Ευανθία απευθύνεται στον αδελφό της Θεόφιλο Καΐρη, κατά τα έτη που αυτός βρισκόταν μακριά από την Άνδρο (αρχικά, λόγω της προσφοράς του στην Επανάσταση, αργότερα κατά τα χρόνια της εξορίας του). Οι επιστολές αυτές των δύο αδελφών διασώζονται ως επί το πλείστον στην πρωτότυπη μορφή τους στο Αρχείο του Θεόφιλου Καΐρη. Εκτός από τις πρωτότυπες επιστολές προς τον Θεόφιλο σώζονται και εκείνες που απευθύνει η Ευανθία σε συγγενείς, μεταξύ των οποίων αυτές στον αδελφό της

²⁶⁸ Βλ. περί τούτου και για όσα ακολουθούν Γιάννη Ξούρια, «Νεοελληνική επιστολογραφία. Πρώτη καταγραφή», *Τετράδια Νεοελληνικής Φιλολογίας* 2-3 (2000), σ. 7 κ.ε.

²⁶⁹ Βλ. Πολέμη, «Εισαγωγή», *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 9.

Δημήτριο, στον ανιψιό της Ιωάννη Ζ. Δαπόντε και στην ανιψιά της Ευανθία Δ. Καΐρη. Επίσης, ένα μεγάλο σώμα επιστολών έχει ως αποδέκτη τον Σπυρίδωνα Γλαυκωπίδη.²⁷⁰

Η Ευανθία κρατούσε αντίγραφα των επιστολών της, όχι όμως με συνέπεια. Τα αντίγραφα αυτά είναι κυρίως προσχέδια. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο μελετητής του αρχείου Δ. Πολέμης, το τελικό κείμενο που έστειλε η λογία ήταν και αυτό προϊόν περαιτέρω διορθώσεων και προσθηκών. Σε πολλά από τα αντίγραφα αυτά λείπουν ημερολογιακές ενδείξεις (όπως χρονολογία ή ημερομηνία). Τέλος, διασώζονται ένας μεγάλος αριθμός επιστολών από πρόσωπα του οικογενειακού της περίγυρου σε αντίγραφα, των οποίων συντάκτρια είναι η Καΐρη.²⁷¹

Η αλληλογραφία της Ευανθίας Καΐρη μας προσφέρει ένα πλούσιο υλικό, μέσα από το οποίο μπορούμε να σκιαγραφήσουμε την πολυσχιδή προσωπικότητά της. Ο εταστικός μελετητής των επιστολών της είναι σε θέση να ανιχνεύσει, μέσα από τις γραμμές τους, τις βαθύτερες πτυχές του εαυτού της, τα διαβάσματά της, τις λογοτεχνικές της επιδόσεις, τα υψηλά της φρονήματα, την πολιτική και κοινωνική της συνείδηση, την καθαρή της σκέψη.²⁷² Οι επιστολές της Ευανθίας Καΐρη συνθέτουν λοιπόν μία (αυτο)προσωπογραφία της, ίσως ακριβέστερη και από την –ελλείπουσα, άλλωστε– απεικόνισή της.

---

²⁷⁰ Αποδέκτες επιστολών εκτός αυτών που σημειώθηκαν ήταν επίσης (τα ονόματα παρατίθενται κατ' αλφαβητική σειρά) οι: Μιχαήλος Ν. Ανύσιος, Βασιλεύς Όθων, Νικόλαος Ζ. Δαπόντες, Αμβρόσιος Φιρμίν Ντιντό, Θεοδώρα χατζή Αθανασίου, Ευγένιος Καΐρης, Νικόλαος Δ. Καΐρης, Λεόντιος Γ. Καμπάνης, Αδαμάντιος Κοραής, Ανδρέας Κριεζής, Γεώργιος Π. Λασκαρίδης, Ανεζάκη Σμυρναίου (σύζυγος Κωνσταντίνου Τόμπρα). Βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 297.

²⁷¹ Βλ. Πολέμη, «Εισαγωγή», *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 11-12.

²⁷² Βλ. Κυριάκου Ντελόπουλου, «Υγίαίνε, αγαπητέ και περιπόθητε αδελφέ...». Απόπειρα προσωπογράφησης της Ευανθίας Καΐρη μέσα από τις επιστολές της», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999*, ό.π., σ. 105-124. Ο Δ. Πολέμης παρατηρεί ότι οι επιστολές της Ευανθίας χαρακτηρίζονται από «έλλειψη ιδεών και αφόρητη κοινοτοπία» σε σχέση με αυτές του Θεόφιλου. Ο μελετητής το αποδίδει αυτό στο χάσμα που τη χώριζε από τον κόσμο του αδελφού της, βλ. «Η αλληλογραφία του Θεόφιλου Καΐρη με την αδελφή του Ευανθία», ό.π., σ. 289-290, και του ίδιου, «Τρεις επιστολαί της Ευανθίας Καΐρη», *Ο Εραμιστής* 7 (1969), σ. 1. Η επαφή μας με την αλληλογραφία της Καΐρη μας κάνει να πιστεύουμε ότι οι επιστολές της κάθε άλλο από ενδεείς μπορούν να χαρακτηριστούν. Πρυτανεύει βέβαια σε αυτές η αγάπη για τον αδελφό της, ωστόσο είναι πολύπλευρα αποκαλυπτικές για τη ζωή και τη δράση της λογίας, πράγμα που θα δείξουμε στη συνέχεια.

3.1. Πορτραίτο και πνευματική φυσιογνωμία

Στο λυκαυγές του 20ού αιώνα, ο Κωνσταντίνος Σκόκος (1854-1929) στο άρθρο του με τίτλο «Η λογία δεσποινίς (και με υποδείγματα εν τω κειμένω)» παρωδεί τον τύπο της γράφουσας γυναίκας ως εξής: «Την γνωρίζετε ίσως· ή την φαντάζεστε – αδιάφορον. Ο τύπος είνε ο αυτός. Αι λεπτομέρειαι μόνον ποικίλλουν. Ολίγον μύψ, ολίγον διοπτροφόρος ενίοτε, αφηρημένη συνήθως, έστιν ότε ολίγον κυφή, ολίγον νευροπαθής, ολίγον έξαλλος. Το φόρεμά της είνε ακανόνιστον ως ρήμα ανώμαλον. Του αφήνει αδιαφόρως τόσας ρυτίδας και κοιλότητας, όσας δεν έχει η προτομή του μακαρίτου Κοραή. Αι γραμμαί και τα χρώματα του καπέλου της ευρίσκονται εις αδιάλλακτον γρονθοκόπημα προς το σύνολον ως να διεξάγουν απεγνωσμένον αγώνα κατά της καλαισθησίας [...]. Η δεσποινίς είναι ... λογία!». ²⁷³

Όσο όμως και αν ο κυρίαρχος λόγος του φθίνοντος 19ου αιώνα παρίστανε τις λόγιες δεσποινίδες με θηλυκές αρετές αντιστρόφως ανάλογες της συγγραφικής τους ικανότητας, σίγουρα θα ανέτρεπε την πιο πάνω θέση στην περίπτωση της Ευανθίας Καΐρη. Η Καΐρη ήταν και όμορφη και λογία δεσποινίδα. Τη μαρτυρία για τα φυσικά προτερήματά της την έχουμε από τις καταθέσεις μιας σειράς προσώπων που τη γνώρισαν από κοντά. Οι περιγραφές τους είναι ιδιαίτερα κολακευτικές για το πρόσωπό της. Σκιαγραφούν μια γυναίκα θελκτική, με αξιόλογα εξωτερικά χαρίσματα, πέραν του συγγραφικού ταλέντου. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα λόγια του Αμερικανού μισιονάριου Henry Post (1803-1832), που

---

²⁷³ Κωνσταντίνος Φ. Σκόκος, «Η λογία δεσποινίς (και με υποδείγματα εν τω κειμένω)», στο: *Εθνικόν ημερολόγιον. Χρονογραφικόν, Φιλολογικόν και Γελοιογραφικόν του έτους 1905 20* (1905), σ. 37-38. Σημειώνουμε ότι στα τέλη του 19ου αιώνα, καθώς οι αποτυπώσεις του εγγράμματος λόγου των γυναικών πληθαίνουν, ξεπροβάλλουν σιγά σιγά και οι έμφυλες-στερεοτυπικές αναπαραστάσεις των λογίων γυναικών. Η γυναίκα συγγραφέας λογίζεται όχι μόνο ως διαφορετική από τον αντίστοιχο άνδρα συγγραφέα, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και μια ξεχωριστή οντότητα μέσα στο ίδιο της το φύλο, βλ. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες Ελληνίδες»*, ό.π., σ. 187-9. Η κοινωνική τους λοιπόν πρόσληψη συνοδεύεται από εικόνες κωμικές, σαν αυτές που σκιαγραφούνται στο λόγο του Κωνσταντίνου Σκόκου. Χαρακτηριστικό αυτού είναι και το γεγονός ότι ο Σκόκος συνοδεύει τον παρωδιακό του λόγο για τις γράφουσες νέες με καρικατούρες. Για τα στερεότυπα ως εκφορές κρίσεων με αξιολογική χροιά, οι οποίες προσδίδουν σε εθνικές ή κοινωνικές ομάδες συγκεκριμένες ιδιότητες ή συμπεριφορές βλ. Uta Quasthoff, «Linguistic Prejudice/Stereotypes», στο: Ulrich Ammon κ.ά. (επιμ.), *Sociolinguistics*, τ. 1, Βερολίνο: 1987, σ. 786 κ.ε., και Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας [νέα έκδοση, αναθεωρημένη]*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2020, σ. 173-194.

αποκαλεί την Ευανθία ως «fine looking woman».²⁷⁴ του Ambroise Firmin Didot, που τη χαρακτηρίζει γοητευτική («charmante Evanthie»)²⁷⁵ της πριγκίπισσας της Ρουμανίας Έλενας Γκίκα, γνωστής με το φιλολογικό ψευδώνυμο Dora d'Istria (1828-1888), που την ονομάζει «λογίαν άμα και ωραίαν».²⁷⁶ και την ενθουσιώδη περιγραφή του φαναριώτη συγγραφέα Αλέξανδρου Σούτσου, που αποκαλεί την Ευανθία «νέαν μετριόφρονα, συνενούσαν τα θέλγητρα της ωραιότητος και της παιδείας».²⁷⁷

Ωστόσο, αναδιφώντας κανείς στις επιστολικές της σελίδες θα διαπιστώσει ότι απουσιάζει κάθε στοιχείο φυσικής (αυτο)απεικόνισης της ίδιας. Ο αναγνώστης δεν μπορεί να σχηματίσει την παραμικρή εικόνα για τα εξωτερικά της χαρακτηριστικά ή τα φυσικά-σωματικά της γνωρίσματα. Η σιωπή βεβαίως γύρω από το σώμα υπαγορεύεται κατά την εποχή αυτή από τις κοινωνικές και ηθικές νόρμες. Δεν μπορούμε ωστόσο να αποφύγουμε τη σκέψη ότι στον καθρέφτη που η Ευανθία φιλοτεχνεί διά των επιστολών της επιθυμεί να προβάλλεται κυρίως το πνευματικό προφίλ του εαυτού της, η εικόνα μιας εγγράμματης γυναίκας. Ως εκ τούτου στις επιστολές της πρωταγωνιστούν τα πρόσωπα που έπαιξαν ρόλο στη μόρφωσή της, τα αναγνώσματά της, οι συγγραφικές της απόπειρες, τα πολιτικά της ενδιαφέροντα.

Αν επιχειρούσε κανείς πάντως να συνθέσει τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς της μέσα από τα ελάχιστα δικά της λόγια, θα έλεγε ότι πρόκειται για μια γυναίκα η οποία, αν και διάγει μοναχικό βίο, αγαπά τη ζωή και τις συνοδές απολαύσεις της. Περίτεχνες είναι οι περιγραφές της φύσης κατά την ώρα των οικογενειακών περιπάτων της, και ενδεικτικές ως προς τη δίψα της για ζωή, οι

---

²⁷⁴ Henry A. V. Post, *A visit in Greece and Constantinople in the year 1827-1828*, Sleight & Robinson, New York 1830, σ. 222.

²⁷⁵ Ambroise Firmin Didot, *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Firmin Didot, Paris 1817, σ. 375 κ.ε.

²⁷⁶ Πασχάλης, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 7, Ξηραδάκη, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, ό.π., σ. 28.

²⁷⁷ Alexandre Soutzo, *Histoire de la Révolution Grecque*, Firmin Didot, Paris 1829, σ. 407. Καταθέτουμε επίσης και τη μαρτυρία του Νικόλαου Θ. Λεώπουλου, μαθητή του Θεόφιλου στο ορφανοτροφείο της Άνδρου, ο οποίος σε επιστολή του τον Οκτώβριο του 1840 προς την Καΐρη σημειώνει, «καθότι και η σεμνή εικόν σου και τα δικαίως αποδιδόμενα προς σε φυσικά και επίκτητα προτερήματα υποχρεούσι τους μετέχοντας πάντας ολίγον φρονήσεως και παιδείας να αποδίδωσι το ανάλογον προς ενάρετον και πεπαιδευμένη γυναίκα σέβας», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 36.

αναφορές της στο χορό, που ως φαίνεται αγαπούσε. Παραθέτουμε τα σχετικά αποσπάσματα: «Αφ' ου άρχισε να δΰη ο ήλιος, εκινήσαμεν διά το Κάστρον, και επειδή ο περίπατος εγένετο πολλά βραδύς, εφάνη η σελήνη, ω ανεκδιήγητος ευχαρίστησις· το φως της ήτον λαμπρότατον κατ' εκείνην την νύκτα, ο ήχος των οργάνων αν και κακός, έκαμνε τας καρδιάς των νέων να σκιρτώσι από χαράν, ο άνεμος έπνεεν ησύχως, η δρόσος της γης και διάφοροι των χόρτων και των δένδρων ευοσμΐαι, και ο μικρός ήχος των μικρών του Λιβαδίου ποταμών έδιδον εις ημάς μεγάλην αγαλλίασιν και έκαμνον δεν ηξεύρω δι' άλλον, εμέ τουλάχιστον να αποπέμπω ευχαριστήσεις εις τον πάνσοφον Δημιουργόν [...]».²⁷⁸ Και επίσης: «Μετά το γεύμα, ήλθον και παιγνΐδια, εχορεύσαμεν ολίγον [...] δεν δύναμαι να σε περιγράψω πόσον ήθελε με ευχαριστήσει τούτο».²⁷⁹

Μία επίσκεψή της στο σπίτι της οικογένειας Α. Μαυροκορδάτου, κατά την εποχή που διαβιούσε στη Σύρο, φαίνεται να προκάλεσε ιδιαίτερη ευχαρίστηση στην Ευανθία, καθώς όπως σημειώνει αξιόθηκε «να ιδή και να γνωρίση τοιαύτα υποκείμενα».²⁸⁰ Σημειώνουμε εδώ ότι οι ημέρες της στη Σύρο ήταν ιδιαίτερα μοναχικές, όπως αποτυπώνει η ίδια στις επιστολικές της σελίδες.²⁸¹

Ιδιότυπη ήταν και η σχέση της Ευανθίας με τη θάλασσα. Φαίνεται ότι την τρώμαζε, σύμφωνα με επιστολή των ύστερων χρόνων της, «[...] διότι, ως πολλάκις με ήκουσες να λέγω, φοβούμαι καθ' υπερβολήν την θάλασσαν».²⁸² Η Ευανθία ήταν όμως και μια τρυφερή αδελφή. Εκτός από την υπέρτατη αγάπη και τον θαυμασμό που έτρεφε προς τον Θεόφιλο –οι επιστολές της άλλωστε είναι έμφορτες αυτών των αισθημάτων–, εξΐσου τρυφερά αισθήματα είχε και για τα άλλα της αδέλφια. Χαρακτηριστική αυτού είναι η επιφωνηματική της φράση που

---

²⁷⁸ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 34 (ανάλογη περιγραφή και στη σ. 33). Οι αναπαραστάσεις της φύσης, λυρικές και ιδιαίζοντως δυνατές ως προς την περιγραφή, αποκαλύπτουν το λογοτεχνικό ταλέντο της γράφουσας. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αποτελούν δείγματα εξάισιου λυρικού λόγου, ένα ύφος που δεν συναντάμε ακόμη στην ελληνική γραμματεία της εποχής, βλ. Ντελόπουλου, «Ύγιαινε, αγαπητέ και περιπόθητε αδελφέ...». Απόπειρα προσωπογράφησης της Ευανθίας Καΐρη μέσα από τις επιστολές της», *ό.π.*, σ. 123-124. Δείγμα επίσης μιας τέτοιας περιγραφής έχουμε και σε μια ημιτελή επιστολή της προς άδηλη φίλη, γραμμένη μετά το 1850, βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 295.

²⁷⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 34. Την ιδιαίτερη σχέση της με το χορό την αναφέρει και σε επιστολή της προς τον Θεόφιλο, το έτος 1824, βλ. στο ίδιο, σ. 45.

²⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 70.

²⁸¹ Στο ίδιο, σ. 37, 106.

²⁸² Στο ίδιο, σ. 287.

υπάρχει στην επιστολή της 23ης Φεβρουαρίου 1836, προς τον Θεόφιλο: «[...] και ποία πάλιν ευτυχία εις εμέ να έχω τοιούτους αδελφούς!». ²⁸³ Ιδιαίτερα προστατευτική ήταν και προς τα ανίψια της, Νικόλαο και Ευανθία, τέκνα του αδελφού της Δημήτριου. Μετά το θάνατό του μάλιστα, φαίνεται να επιμελείται η ίδια τη μόρφωσή τους, παρά τα όποια οικονομικά προβλήματα αντιμετώπιζε η οικογένεια Καΐρη. Για τη δε ανιψιά-γυναίκα Ευανθία, η φροντίδα της ήταν ιδιαίτερη: ήθελε να έχει επιμελημένη εκπαίδευση και να ομιλεί καλά τη γαλλική. ²⁸⁴ Ας μην ξεχνάμε τη μαχητική έμφαση που δίνει η λογία στο δικαίωμα της παιδείας των γυναικών, έτσι ώστε να χειραφετηθούν πνευματικά και κοινωνικά.

Αν όμως οι επιστολικές της σελίδες αφήνουν ελάχιστα περιθώρια στον αναγνώστη να συνθέσει όψεις της εξωτερικής της εικόνας, το ίδιο δεν συμβαίνει με την πνευματική προσωπογράφησή της. Ο ενδελεχής μελετητής του επιστολικού της έργου είναι σε θέση, μέσα από τα δικά της λόγια, να φιλοτεχνήσει το πνευματικό της πορτραίτο. Με τα δεδομένα που έχουμε (δηλαδή, σωζόμενες επιστολές), βλέπουμε την Ευανθία να συντάσσει επιστολές συστηματικά από την ηλικία των 23 ετών, σε μία δύσκολη ιστορική και προσωπική για αυτήν συγκυρία. Η Επανάσταση έχει ξεσπάσει, η ίδια μεταβαίνει από τις Κυδωνιές στην Άνδρο και έπειτα στη Σύρο, και απομακρύνεται από τον δάσκαλο και αδελφό της Θεόφιλο. Με τη διαμόρφωση λοιπόν του επιστολικού της λόγου και την ανταλλαγή επιστολών, η νεαρή τότε Ευανθία αποσκοπεί να αναπληρώσει το κενό που προκάλεσε στη μόρφωσή της ο χωρισμός της από τον Θεόφιλο. ²⁸⁵ Ως εκ τούτου, οι επιστολές της είναι γεμάτες από τις πνευματικές της αναζητήσεις και τις «επωφελείς αναγνώσεις» της, ²⁸⁶ σε μια προσπάθεια να οδηγηθεί βαθμηδόν στη συγκρότηση της αυτοσυνειδησίας της και στην προσωπική της χειραφέτηση (σε αντιστοιχία, βεβαίως, με το ιστορικό και διανοητικό πλαίσιο της εποχής).

Η Βρετανίδα συγγραφέας Virginia Wolf (1882-1941), εμβληματική μορφή του φεμινισμού και του μοντερνισμού του πρώτου μισού του 20ού αιώνα, στα

---

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 120.

²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 261, 264.

²⁸⁵ Πάτσου, «Ενδείξεις γυναικείας λογιόσυνης τον αρχόμενο ελληνικό 19ο αιώνα: το μεταφραστικό έργο της Ευανθίας Καΐρη και η παράδοση του νεοελληνικού διαφωτισμού», ό.π., σ. 51.

²⁸⁶ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφилου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 183.

κριτικά της κείμενα για τη γυναικεία χειραφέτηση, θεωρεί ως απαραίτητα για μια γυναίκα συγγραφέα, πέρα από την οικονομική ανεξαρτησία, ένα δικό της δωμάτιο, χαρτί και χρόνο: ²⁸⁷ «Αρκεί μονάχα να φανταστείτε μία κοπέλα στο δωμάτιό της με μία πένα στο χέρι». ²⁸⁸ Πότε άραγε και πώς συγγράφει και διαβάζει η Ευανθία; Έχει δικό της προσωπικό χώρο και χρόνο; Η Καΐρη, έναν αιώνα πριν, γράφει και διαβάζει όταν «οι άλλοι ησυχάζουσι και ενώ υπνώττουσι». ²⁸⁹ Σε επιστολή της σε άδηλη φίλη, λίγο μετά το 1850, στα ύστερα χρόνια της ζωής της, σημειώνει: «Χθες, αφού πάντες οι εν τω ημετέρω οίκω κατακλίθησαν, παρήτησα το βιβλίον, όπερ ανεγίνωσκον, και υπήγα ίνα κλείσω το παράθυρον του κοιτώνος μου, εξ ου φαίνεται, ως ηξεύρεις, η θάλασσα, μέρος της εξοχής, και ο δι' αυτής διερχόμενος μικρός ποταμός [...]». ²⁹⁰

Τα πνευματικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται στη μελέτη του ορατού και αόρατου κόσμου, ενώ φιλοσοφικά και μεταφυσικά ζητήματα γύρω από τον σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης φαίνεται να ταλανίζουν τη σκέψη της. ²⁹¹ Το ενδιαφέρον της για τα δημόσια πράγματα φαίνεται να τη διακρίνει σταθερά, οξύνεται όμως κατά τα έτη της Επανάστασης και σε κρίσιμες πολιτικές συγκυρίες. Οι πνευματικές της αυτές ανησυχίες οφείλονται κατά πρώτον στη διαφωτιστική αγωγή που δέχεται από τον Θεόφιλο και τον μεγάλο δάσκαλο Κοραή (ας μην ξεχνάμε ότι η Ευανθία είχε την τύχη να φοιτήσει στο Διδασκαλείο τον Κυδωνιών, ένα από τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού, πλάι σε σπουδαίους λόγιους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού). Και κατά δεύτερον, στα αναγνώσματά της, τα οποία κατά κύριο λόγο προέρχονταν από επιλεγμένες προτάσεις οικείων και συγγενών της.

---

²⁸⁷ Wolf, *Ένα δικό της δωμάτιο*, ό.π., σ. 224, και της ίδιας, *Ο κύριος Μπένετ και η κυρία Μπράουν και άλλα κείμενα για την τέχνη της γραφής*, μτφ.-πρόλ. Αργυρώ Μαντόγλου, Μίνωας, Αθήνα 2016, σ. 103.

²⁸⁸ Γουλφ, *Ο κύριος Μπένετ και η κυρία Μπράουν και άλλα κείμενα για την τέχνη της γραφής*, ό.π., σ. 16.

²⁸⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 28.

²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 295.

²⁹¹ Χαρακτηριστικά είναι όσα γράφει στον Θεόφιλο στις 31 Ιανουαρίου 1836: «Αλλ' είναι με φαίνεται δυνατόν, όπου και αν ευρίσκωνται οι άνθρωποι να συλλογίζωνται, ότι επλάσθησαν | διά την αιωνιότητα, να μην απατώνται από τα καλά τούτου του κόσμου, να μην κυριεύωνται από τα πάθη, και να μην καταθλιβώνται από τα κακά, τα οποία από άγνοιαν ίσως ο άνθρωπος αυτός εις εαυτόν επισύρει», Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 116. Σχετικά με τις πνευματικές ανησυχίες της Ανδρίας, βλ. στο ίδιο, σ. 23 και 146.

Εκτός από τον Θεόφιλο²⁹² και τον Κοραή –φωτοδότες της πορείας της προς τη μόρφωση–, βιβλία τής έστειλε και ο Ambroise Firmin Didot από το Παρίσι,²⁹³ αλλά και οι Σπυρίδων Γλαυκωπίδης²⁹⁴ και Δημήτριος Καραγιαννάκης²⁹⁵ κατά τους ύστερους χρόνους της ζωής της.²⁹⁶ Το ανήσυχο πνεύμα και η φιλοπερίεργη διάθεση της Ευανθίας αποτυπώνονται στο είδος των αναγνωσμάτων που διαβάζει. Τα συγγράμματα που έρχονται στα χέρια της και μέλλει να ικανοποιήσουν την ανάγκη της για γνώση είναι κατά μείζονα λόγο εγχειρίδια ιστορικά και φιλολογικά, έργα που καλύπτουν επιστημονικές και φιλοσοφικές ανησυχίες, αλλά και συγγράμματα ποικίλου ενδιαφέροντος της ελληνικής και της ευρωπαϊκής γραμματείας.

Η Ευανθία διαβάζει λοιπόν Θουκυδίδη, διατυπώνοντας μάλιστα σε σχετική επιστολή προς τον Θεόφιλο και κρίσεις γύρω από ομοιότητες του Πελοποννησιακού πολέμου με τον Αγώνα των ομοεθνών της εναντίον των Τούρκων.²⁹⁷ Στις αναγνώσεις της συγκαταλέγονται επίσης οι *Περιπέτειες του Τηλεμάχου* του F. Fénelon (έχουμε αναφερθεί ξανά στο έργο αυτό, πιο πάνω).²⁹⁸ οι δώδεκα τόμοι του *Ελληνικού Θεάτρου* (*Le théâtre des Grecs*, 1730) του Γάλλου ουμανιστή, εκδότη και συγγραφέα Pierre Brumoy (1688-1742).²⁹⁹ τα *Μαθήματα της Φύσης* (*Les leçons de la nature*, 1829) του Γάλλου ακαδημαϊκού Louis Cousin-

---

²⁹² Ο Θεόφιλος, έως το τέλος της ζωής του, της στέλνει βιβλία στη Σύρο και την Άνδρο, όπως διαπιστώνουμε από την επιστολική τους επαφή, βλ. στο ίδιο, σ. 44, 114, 116, 127, 223, και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 121, 136, 140.

²⁹³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/1. 1, σ. 107. Η Ευανθία, μαζί με τα συγγράμματα του αδελφού της που της ζήτησε ο Ambroise Firmin Didot, του στέλνει και δύο δικές της μεταφράσεις, καθώς επίσης και τον *Νικήρατο*. Τα στέλνει ως δώρα «αντί των εις Κυδωνίας, ων ταις αναμνήσαισιν ημών σύνεστι και η του καλού καγαθού Αμβρόσιου Φ. Διδότου ευάρεστος ανάμνησις, πολλών και καλών σταλέντων μοι παρ' υμών βιβλίων», Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 240.

²⁹⁴ Ο Γλαυκωπίδης, πιστός φίλος της οικογένειας, υπήρξε ο κατεξοχήν άνθρωπος που προμήθευε βιβλία την Ευανθία, μετά τον θάνατο του Θεόφιλου. Η Ευανθία του γράφει χαρακτηριστικά, τον Ιούνιο του 1858: «Σε ευχαριστώ, φίλε αδελφέ διά τα βιβλία τα οποία [...] με έστειλας. Η ανάγνωσις των [...] ικανώς με διασκεδάζει, τα δε εν αυτής εξιστορούμενα [...] και πολλά με κάμνουσι να αισθάνωμαι και πολλά να συλλογίζωμαι και ενίοτε να λησμονώ και τον κόσμον και τους εν αυτώ και τα παρ' αυτών εξεργαζόμενα μέγιστα κακά», βλ. στο ίδιο, ό.π., σ. 248.

²⁹⁵ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 3/τ. 3, σ. 105

²⁹⁶ Την ενασχόληση της Ευανθίας με τον εγγράμματο βίο ενισχύουν όμως και τα άλλα μέλη της οικογένειάς της. Αναφέρουμε εδώ τον Ευγένιο, τον αδελφό της, ο οποίος της χαρίζει ένα «ούτε πολλά καλόν, ούτε πολλά άσχημον μελανοδοχείον», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 140.

²⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 29.

²⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 88.

²⁹⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 121.

Déspreaux (1743-1818).³⁰⁰ μια έκδοση για τη σελήνη, με βάση το έργο και τις παρατηρήσεις του Άγγλου αστρονόμου John Herschel (1792-1871).³⁰¹ Επιπλέον διαβάσει μελέτες για την ελληνική αρχαιολογία,³⁰² όπως και έργα της Ελβετικής λογίας Madame de Stael (1766-1817)³⁰³ και του λογίου δασκάλου Δανιήλ Δημήτριου Μάγνητος (1769-1856).³⁰⁴ Τέλος, κατά τους χρόνους του ελληνικού ξεσηκωμού ενημερώνεται συστηματικά για τα γεγονότα μέσω της *Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος* και του *Φίλου του Νόμου*.³⁰⁵

3.2. Η Διαφωτίστρια, παιδαγωγός και πολίτης

Τον Δεκέμβριο του 1784 ο Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant (1724-1804) δημοσιεύει στο περιοδικό *Μηνιαία Επιθεώρηση του Βερολίνου* (*Berlinische Monatsschrift*) το περίφημο άρθρο του «Απάντηση της ερώτησης: τι είναι Διαφωτισμός» («Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?»), στο οποίο προσδιορίζει την έννοια του Διαφωτισμού.³⁰⁶ Ο Διαφωτισμός, κατ' αυτόν, είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία ευθύνεται ο ίδιος. Η ανωριμότητα αυτή ορίζεται περαιτέρω ως η αδυναμία, εντέλει η έλλειψη θάρρους του ανθρώπου να μεταχειριστεί το νου του και να καθοδηγεί την πράξη του αυτόνομα και υπεύθυνα· δίχως τα δεκανίκια ή την κηδεμονία μιας θρησκευτικής, πνευματικής ή πολιτικής αυθεντίας. Το αίτημα-προτροπή του Kant *sapere aude* («τόλμα να σκέπτεσαι») αναδείχτηκε τελικώς σε έμβλημα του κινήματος του Διαφωτισμού.

Χρόνια πριν, ο Άγγλος φιλόσοφος John Locke (1632-1704) στο έργο του *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (*An Essay concerning Human Understanding*, 1695) καθόριζε τις γνωστικές ικανότητες του ανθρώπινου πνεύματος, κλυδωνίζοντας τα θεμέλια της πλάνης και των προκαταλήψεων.³⁰⁷ Και αν ο

³⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 136, και ΠολέμηΣ (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 116-117, 120, 124, 128, 133, 140.

³⁰¹ ΠολέμηΣ (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 140.

³⁰² Στο ίδιο, σ. 136.

³⁰³ ΠολέμηΣ (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 122.

³⁰⁴ ΠολέμηΣ (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 136.

³⁰⁵ ΠολέμηΣ (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 71, 73, 74, 75, 79, 81, 92.

³⁰⁶ Βλ. Ιμμάνουελ Καντ, *Δοκίμια*, εισ.-μτφ. Ε. Π. Παπανούτσος, Δωδώνη, Αθήνα 1971, σ. 42-51.

³⁰⁷ John Locke, *An Essay concerning Human Understanding*, Edited with an Introduction by Peter H. Nidditch, Oxford University Press, Οξφόρδη/Νέα Υόρκη 1975.

Locke, μαζί με τους René Descartes (1596-1650), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1715) κ.ά. αποτέλεσαν τους θεμελιωτές του Διαφωτισμού, σημαντικοί Ευρωπαίοι διανοητές συνέχισαν και κορύφωσαν το διανοητικό και πολιτικό κίνημα χειραφέτησης τον ευρωπαϊκό 18ο αιώνα.³⁰⁸ Η απόρριψη κάθε αυθεντίας, η κριτική κάθε υφιστάμενης γνώσης, η αναγνώριση της λογικής ικανότητας του ανθρώπου ως του μόνου ασφαλούς μέσου ερμηνείας του κόσμου και ο πολιτικός φιλελευθερισμός ως συνέπεια της πίστης στα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου, αποτέλεσαν τις βασικές θέσεις-αιτήματα του διαφωτιστικού κινήματος που επρόκειτο να καταστούν αρμοί της χειραφέτησης ανθρώπων και λαών.³⁰⁹ Οι νεωτερικές αρχές του Διαφωτισμού βρήκαν τη μεγαλύτερη τους έκφραση στη Γαλλική Επανάσταση, ένα ιστορικό γεγονός που στάθηκε ορόσημο στην πολιτική πορεία των ευρωπαϊκών κρατών, σημαίνοντας την απαρχή μιας περιόδου κατά τη διάρκεια της οποίας οι αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού, της εθνικής αυτοδιάθεσης και, σταδιακά, της δημοκρατίας έμελλε να εδραιωθούν.

Τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης και του Διαφωτισμού δεν άργησαν να μετακενωθούν και σε ελληνικούς κύκλους.³¹⁰ Μέσα από αυτές ακριβώς τις ιδέες έλαβε σχήμα και ώθηση το αίτημα για την πνευματική αναγέννηση και πολιτική αυτοδιάθεση των Ελλήνων. Στο κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ανάμεσα σε άλλες εμβληματικές μορφές (Ευγένιος Βούλγαρης [1716-1805], Ρήγας Βελεστινλής [1757-1798] κ.ά.) ξεχωρίζουν και ο Αδαμάντιος Κοραής, μέντορας όπως είδαμε της νεαρής Ευανθίας, και ο αδελφός της Θεόφιλος. Υπό την καθοδήγηση των δύο αυτών ανδρών και γαλουχημένη στο πνευματικά πλούσιο περιβάλλον της Σχολής των Κυδωνιών (που διέθετε, όπως

---

³⁰⁸ Βλ. αντί άλλων Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Νεοελληνικός διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, γ' έκδοση*, [μτφ. Στέλλα Νικολαΐδη, αγγλικό πρωτότυπο: *Tradition, Enlightenment and Revolution*, 1978] Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, σ. 13 κ.ε.

³⁰⁹ Για τις ορίζουσες ιδέες του κινήματος του Διαφωτισμού βλ. επιλεκτικά αντί άλλων Περικλή Βαλλιάνου, «Πρόλογος: Διαφωτισμός και νεωτερικότητα», στο: *Τι είναι Διαφωτισμός* (κείμενα των Καντ, Λέσσιγκ, Σίλερ κ.ά.), μτφ. Μ. Ν. Σκουτερόπουλος, Κριτική, Αθήνα 2014, σ. 11-35, και την πιο συστηματική φιλοσοφική πραγμάτευση του Ernst Cassirer, *Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2013.

³¹⁰ Βλ. αντί άλλων Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ό.π.*, σ. 34-37. Χαρακτηριστική για τη διάδοση των ιδεών του διαφωτισμού στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα είναι η αφήγηση ενός Γάλλου περιηγητή, του Choisel-Gouffier, ο οποίος μεταφέρει την εντύπωση που του έκανε η ερώτηση ενός καλόγερου στην Πάτμο, το 1778, όταν αυτός έμαθε ότι ο Gouffier ήταν Γάλλος, «πέιτε μου, ο Βολταίρος ζει ακόμη;», βλ. στο ίδιο, σ. 35.

γνωρίζουμε, βιβλιοθήκη, τυπογραφείο, φωτισμένο διδακτικό προσωπικό, σύγχρονα φυσικο-μαθηματικά όργανα), η Ευανθία αποτέλεσε και αυτή άξιο φορέα και συνεχιστή των Διαφωτιστικών ιδεών.

Κομβικές ιδέες του Διαφωτισμού, όπως η αξία της λογικής, τα δικαιώματα του ανθρώπου, η ανεξιθρησκεία, η πολιτική ελευθερία και εθνική αυτοδιάθεση, ο συνταγματισμός και η κριτική στην απολυταρχία, και βεβαίως η σημασία της εκπαίδευσης –εδώ, ανοιχτά πια και για τα δύο φύλα– εμπνέουν και γονιμοποιούν το έργο της. Με κύριο οδηγό τις επιστολές, τα έργα και τις μεταφράσεις της, τα οποία δημοσίευσε κατά τη διάρκεια του βίου της, θα προσεγγίσουμε τον διαφωτιστικό της λόγο, έναν λόγο που σταδιακά φτάνει σε μία φιλοσοφική και πολιτική ωριμότητα.

Η Καίρη από πολύ νωρίς, ήδη στην ηλικία των δεκαπέντε χρόνων, στην περίφημη επιστολή της προς τον Κοραή ζητάει βιβλία προς μετάφραση «για να ωφελήσει το Γένος» και να μετακενώσει διδάγματα και ιδέες από την ευρωπαϊκή σφαίρα των ιδεών. Η μόρφωση του λαού ως κύρια προϋπόθεση της εθνικής και πολιτικής χειραφέτησής του αποτελούν βασικούς άξονες του έργου της. «Ο γραφικός κάλαμος [...] μόνος αυτός δύναται να εκβάλη από την δεισιδαιμονίαν των εις χαμαλικήν κατάστασιν εκ της αμαθείας φθάσαντα ελληνικόν λαόν», γράφει στην επιστολή της που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα του Σοφιανόπουλου.³¹¹ Με την πίστη της στην αξία της παιδείας και στην αναγκαιότητα των μεταφράσεων η Ευανθία ακολουθεί βασικά αιτήματα και γραμμές δράσης του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Η γνώση αποτελεί για την Ευανθία το μέσο που θα οδηγήσει τον άνθρωπο στην προσωπική και πολιτική του ωρίμανση – και η γνώση αυτή δεν αποτελεί προνόμιο μόνο του ανδρικού, αλλά δικαίωμα και του γυναικείου φύλου. Σε επιστολές της το έτος 1818, μόλις σε ηλικία 19 ετών, μιλάει για αγωγή που αγκαλιάζει και τα δύο φύλα. Χαρακτηριστικά προτρέπει τον αποδέκτη της επιστολής της, κληρικό και δάσκαλο Λεόντιο Καμπάνη, να παρακινήσει τους σπουδαστές του να μεριμνούν για τη μόρφωση των αδελφών τους.³¹² Η αγωγή των γυναικών αποτελεί άλλωστε έναν από τους κύριους στόχους των έργων της-

³¹¹ Βλ. Καίρη, «Ζάχαρη των φραγκοσύκων» [Επιστολή], ό.π., σ. 115.

³¹² Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καίρη*, τ. 2, σ. 16-17.

Σχεδόν όλα, μεταφράσματα και πρωτότυπα, απευθύνονται στις γυναίκες και επιδιώκουν να συμβάλουν στη μόρφωσή τους. Η ίδια εξάλλου, ως φωτισμένη δασκάλα, μέχρι το τέλος της ζωής της έκανε πράξη το παιδαγωγικό της όραμα.

Αυτό που πρέπει να υπογραμμίσουμε όμως είναι ότι η Καΐρη υιοθετεί και επεξεργάζεται πολιτικές αντιλήψεις του Διαφωτισμού σταδιακά, μέσα από τις συγκυρίες και στη δίνη της εθνικής Επανάστασης. Στις επιστολές των χρόνων 1822-1824 προς τον αδελφό της Θεόφιλο διαφαίνεται ο πόθος της για την ελευθερία και η καταδίκη κάθε μορφής δεσποτισμού.³³ Εμφορούμενη από διαφωτιστικά και ελευθερόφρονα ιδεώδη, η λογία και πολίτης Ευανθία θα κάνει πράξη την πρόθεσή της να συμμετάσχει στην κοινή εθνική υπόθεση με το όπλο της γραφής. Οι τρεις επιστολές της και το πατριωτικό της δράμα αποτελούν ενσυνείδητες πολιτικές πράξεις. Μέσα από αυτές διατρανώνει την ανάγκη ενός μικρού λαού για αυτοδιάθεση και τη θέλησή του να δημιουργήσει μια πολιτεία σύμφωνα με δημοκρατικά πρότυπα.

Φιλελεύθερο πνεύμα διαπνέει και το ύστερο δημιούρημά της, το έργο *Ελλάς*. Η Καΐρη καταγγέλλει τον αντισυνταγματισμό και την πολιτική αναρχία των ετών 1831-1832 και αξιώνει τη σύσταση πολιτείας με βάση συνταγματικές ελευθερίες και δημοκρατικές αρχές, έτσι όπως αυτές ξεπήδησαν μέσα από τη Γαλλική Επανάσταση και, αργότερα, τα Συντάγματα του Αγώνα.³⁴

Όσον αφορά το πεδίο των θρησκευτικών ιδεών, η Ευανθία φαίνεται να ενστερνίζεται τις θρησκευτικές-φιλοσοφικές απόψεις του αδελφού της Θεόφιλου.³⁵ Ο Καΐρης, ως γνωστόν, διαμόρφωσε ένα φιλοσοφικο-θρησκευτικό σύστημα με το όνομα «Θεοσέβεια» ή «Θεοσεβισμός», το οποίο κινείται κοντά στις αντιλήψεις περί φυσικής θρησκείας ή του ντεϊσμού των Γάλλων Διαφωτιστών και των Βρετανών εμπειριστών φιλοσόφων.³⁶ Είναι πολλά τα σημεία της επιστολογραφίας της, όπου απηχούνται τέτοιες αναφορές και απόψεις (λ.χ. η

³³ Βλ. ενδεικτικά στο ίδιο, σ. 18-42.

³⁴ Για τις αρχές φιλελεύθερου και δημοκρατικού συνταγματισμού που αποτυπώνουν τα Συντάγματα που ψήφισαν οι επαναστατημένοι Έλληνες (1822, 1823, 1827) βλ. Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 42-55.

³⁵ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 67.

³⁶ Για μια εμβριθή πραγμάτευση της «Θεοσέβειας» και των φιλοσοφικο-θρησκευτικών ιδεών του Καΐρη, με εκτενή πλαισίωση και συσχετίσεις από τη σκοπιά της διανοητικής ιστορίας, βλ. Σινιόσογλου, «Εισαγωγή: Ο Θεόφιλος Καΐρης και η ιερά φιλοσοφία του οικουμενικού Ελληνισμού», ό.π., κυρίως σ. 31-104.

τακτή αναφορά της στο «Υπέρτατο Ον» ή «Πατέρα των Φώτων», η πίστη στην ικανότητα του ανθρώπου για ηθική τελείωση με άξονα την αθανασία της ψυχής κ.ά.).³¹⁷ Αυτό που αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ξεχωριστά είναι το ακράδαντο πιστεύω της στο δικαίωμα της ανεξιθρησκίας και στην ελευθερία της συνείδησης. Το παραπάνω επαληθεύεται στις συντονισμένες κινήσεις που κάνει (είτε από κοινού με τον αδελφό της Δημήτριο, είτε μόνη) για την υπεράσπιση του αδελφού της στις θρησκευτικές διώξεις που υφίσταται από την Εκκλησία και την πολιτεία.³¹⁸

Γνήσιο τέκνο των Φώτων αποδεικνύεται, τέλος, η Καΐρη και στη φιλέρευνη διάθεση που τη διαποτίζει και στην αγάπη της για τις επιστήμες. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο: Σε επιστολή προς τον αδελφό της Θεόφιλο στις 14 Αυγούστου του 1836, φαίνεται να διερωτάται για την ύπαρξη ζωής σε άλλους κόσμους, μια προβληματική που παρακινήθηκε από τα διαβάσματά της –όπως γράφει– αρχαίων και νεότερων φιλοσόφων. Επ’ αυτού εκφράζει και την απορία για το πώς οι αρχαίοι φιλόσοφοι μπόρεσαν να διατυπώσουν τέτοιες κρίσεις περί ζωής σε άλλους πλανήτες, δίχως την ύπαρξη και χρήση τηλεσκοπίων.³¹⁹

---

³¹⁷ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 90, 97, 108.

³¹⁸ Βλ. χαρακτηριστικά την επιστολή που έστειλε στον Βασιλιά Όθωνα τον Σεπτέμβρη του 1840 ζητώντας την παρέμβασή του για τη μεταγωγή του Θεόφιλου από την Θήρα, όπου βρισκόταν σε περιορισμό «εις ευκραέστερον κλίμαν» για λόγους υγείας, στο ίδιο, σ. 213-214.

³¹⁹ Στο ίδιο, σ. 146. Βλ. και σχετικές επιστολές του Θεόφιλου προς την Ευανθία, Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 142-145.

4. Ευανθία και Θεόφιλος Καΐρης: Η Ευανθία «στη σκιά του Θεόφιλου»;

Αν ο William Shakespeare (1564-1616) είχε μια αδελφή το ίδιο ταλαντούχα όσο κι αυτός, που αγαπούσε το θέατρο, η συγγραφική της πορεία θα ήταν ανάλογη με τη δική του; Η Virginia Woolf θα απαντούσε όχι. Η Αγγλίδα μυθιστοριογράφος στη μελέτη της *A room of one's own* (1929), θέλοντας να καταδείξει τους έμφυλους περιορισμούς και τη δεινή κοινωνική θέση των γυναικών, γραφουσών ή μη, στήνει μια αφήγηση. Πλάθει τη φανταστική Judith Shakespeare, αδελφή του εμβληματικού θεατρικού συγγραφέα, που αν και αγαπούσε όπως αυτός το θέατρο, θα στερηθεί τη μόρφωση, θα γνωρίσει τη χλεύη για τις καλλιτεχνικές της κλίσεις και, τέλος, θα οδηγηθεί στην αυτοχειρία.³²⁰

Στην προεπαναστατική Ελλάδα των αρχών του 19ου αιώνα, μία άλλη αδελφή, αυτή του Διαφωτιστή και φιλοσόφου Θεόφιλου Καΐρη, θα διαγράψει μια πορεία διαφορετική από αυτήν της Judith Shakespeare. Η Ευανθία Καΐρη θα καταφέρει να διαρρήξει τα έμφυλα δεσμά, που κρατούσαν τις γυναίκες της εποχής στο κοινωνικό περιθώριο και στην αμάθεια, και θα διαγράψει μια λαμπρή πνευματική πορεία, η οποία –τηρουμένων των αναλογιών– ήταν ισάξια με εκείνη του αδελφού της. Ωστόσο, αν εξετάσουμε την Καΐρη μέσα από τα ερευνητικά μάτια των κυριότερων μελετητών της ζωής και του έργου της, τη βλέπουμε να ετεροπροσδιορίζεται συντριπτικά από την προσωπικότητα του Καΐρη. Δεν παρουσιάζεται ως αυτόφωτη και αυτοτελής πνευματική προσωπικότητα. Τον κανόνα σπάνε όσοι μελετητές και κυρίως όσες μελετήτριες εκκινούν από τον χώρο των φεμινιστικών σπουδών.³²¹

Δεν χωρεί καμιά αμφιβολία, πράγμα που άλλωστε δείξαμε, ότι η λόγια Ευανθία αποτελεί δημιούργημα του πεφωτισμένου δασκάλου Θεόφιλου και του κορυφαίου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Αδαμάντιου Κοραή. Ωστόσο, η Ευανθία κατάφερε να μη μείνει στη σκιά του Θεόφιλου, αλλά να αναπτύξει μια προσωπικότητα με ξεχωριστές λογοτεχνικές αρετές και όχι μόνο. Η βαρύτητα που είχε η σχέση της με τον αδελφό της για τη διαμόρφωση των πνευματικών οριζόντων και της προσωπικότητας της Ευανθίας επιβάλλει να εξετάσουμε

³²⁰ Wolf, *Ένα δικό της δωμάτιο*, ό.π., σ. 109-113.

³²¹ Βλ. ως προς την πρώτη προσέγγιση τις κρίσεις που κάνουν οι Πολέμης, Πασχάλης, Πούχνερ, κ.ά. και από την άλλη τις προσεγγίσεις των Ντενίση, Πάτσιου, Ριζάκη.

συστηματικότερα τη σχέση αυτή και ειδικότερα να ανιχνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Διαφωτιστής Καΐρης έβλεπε τη λόγια Ευανθία.

Οι επιστολές που αντάλλαξαν τα δύο αδέρφια προσκομίζουν σημαντικό υλικό. Η αλληλογραφία τους ξεκινάει το 1821 και εκτείνεται μέχρι το 1853, λίγες μέρες πριν από τον θάνατο του Θεόφιλου (9 Ιανουαρίου 1853).³²² Από τα γράμματα των δύο επιστολογράφων διαπιστώνουμε ότι μια βαθιά και ουσιαστική σχέση έδενε τα δύο αδέρφια. Η Ευανθία στα γράμματά της είναι εκδηλωτική ως προς το πρόσωπο του Θεόφιλου. Η συνηθισμένη προσαγόρευση που χρησιμοποιεί στις επιστολές της προς αυτόν είναι «Αγαπητέ αδελφέ και διδάσκαλε»,³²³ ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που τον αποκαλεί πατέρα, αδελφό, ευεργέτη, δάσκαλο και φίλο.³²⁴ Ο αναγνώστης διαπιστώνει τον πλούτο των αισθημάτων της και την αγάπη, αλλά και τον θαυμασμό προς τον αδελφό και μέντορά της. Μοιράζεται μαζί του τις ανησυχίες της, συγγραφικές και άλλες,³²⁵ του ζητάει βιβλία,³²⁶ συζητάει μαζί του τις αναγνωστικές προτάσεις που της κάμει,³²⁷ του συμπαραστέκεται στα χρόνια σύστασης του ορφανοτροφείου,³²⁸ καθώς επίσης και σε εκείνα τα δύσκολα του θρησκευτικού του διωγμού.³²⁹

Ο Θεόφιλος, αν και συγκρατημένος σε σχέση με την προσαγόρευση της αδελφής του («Αγαπητή Ευανθία», την αποκαλεί³³⁰), στέκεται με τα γράμματά του δίπλα της καθ' όλη τη διάρκεια της απουσίας του από κοντά της. Εκδηλώνει αδελφική και πατρική αγάπη και φροντίδα, και την αντιμετωπίζει ως ισάξιά του. Στα γράμματα του Θεόφιλου προβάλλει μια Ευανθία ικανή να συζητήσει μαζί του για βιβλία,³³¹ επιστημονικά ζητήματα,³³² και επικαιρικά γεγονότα.³³³ Το πόσο

---

³²² Η αλληλογραφία των δύο αδελφών εκτείνεται σε διάσπαρτες σελίδες των τ. 2, τ.1/τ.1, και τ. 1/τ. 3 της *Αλληλογραφίας Θεόφιλου Καΐρη*. Το πρώτο γράμμα της Ευανθίας προς τον Θεόφιλο Καΐρη στάλθηκε τον Ιούλιο του 1822, και το τελευταίο στις 4 Ιανουαρίου 1853. Από την άλλη η πρώτη επιστολή του Θεόφιλου προς την αδελφή του έχει ημερολογιακή ένδειξη 10 Οκτωβρίου 1821, και η τελευταία 2 Ιανουαρίου 1853, ακριβώς μία εβδομάδα πριν πεθάνει.

³²³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 19 κ.ε.

³²⁴ Στο ίδιο, σ. 20.

³²⁵ Στο ίδιο, σ. 29, 31, 37, 100-101, 128, 143, 146-147, 158.

³²⁶ Στο ίδιο, σ. 48, 140, 143.

³²⁷ Στο ίδιο, σ. 73, 116, 129, 133.

³²⁸ Στο ίδιο, σ. 102-3, 119, 173.

³²⁹ Στο ίδιο, σ. 205-218, 222-23 κ.ά.

³³⁰ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 46 κ.ά.

³³¹ Στο ίδιο, σ. 102, 121, 136, 140.

³³² Στο ίδιο, σ. 142, 145.

³³³ Στο ίδιο, σ. 46, 57, 62-63.

νουεχή και ρωμαλέα πνευματικά θεωρεί ο Θεόφιλος την Ευανθία αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στα εξής λόγια: «κάμνεις καλά, αγαπητή αδελφή, να αναγιγνώσκης και τοιαύτα και άλλα συγγράμματα· είσαι ικανή να κρίνης περί αυτών, και ο Πατήρ των φώτων Σε επροίκισε, με όλα τα προτερήματα, τα οποία απαιτούνται, διά να δυνηθή τις και να ενθυμήται και να λέγη, δεν έμεινα εις την Γην τόσον καιρόν εις μάτην».³³⁴

Στην αδελφή του ανατρέχει ο Θεόφιλος, μέσω των επιστολών φυσικά, ζητώντας τη συμπαράστασή της στην εναγώνια προσπάθειά του να συστήσει το Ορφανοτροφείο της Άνδρου. Την περίοδο εκείνη οι δύο επιστολογράφοι ανταλλάσσουν αρκετά γράμματα, στα οποία ο Καΐρης ζητάει συχνά από την Ευανθία να μην παραλείπει να του στέλνει επιστολές – «αντιφάρμακα», όπως τις αποκαλεί εναντίον των θλίψεων που αντιμετωπίζει.³³⁵ Την περίοδο αυτή του Ορφανοτροφείου, με την Ευανθία («καύχημα του γυναικείου φύλου»³³⁶) συζητάει για μαθητές,³³⁷ χρηματικές ελλείψεις και εισφορές,³³⁸ ενώ της εμπιστεύεται διάφορα προσωπικά αιτήματα και σχέδια.³³⁹ Στην Ευανθία όμως ανατρέχει για την πολύτιμη συμπαράστασή της στους χρόνους της δίωξής του για τη «Θεοσέβεια».³⁴⁰ Σε αρκετά γράμματά του επαινεί τη στάση που αυτή κράτησε κατά τα έτη των διωγμών και εκτοπισμών του.³⁴¹

Η στιβαρή φυσιογνωμία της Καΐρη διαφαίνεται τα χρόνια αυτά και από το γεγονός ότι μαζί με τον Δημήτριο προχωρά σε ενέργειες σε ενέργειες υπεράσπισης και αλληλεγγύης προς τον αδελφό της. «Και τι ηδύνατο η φίλη αδελφή μου να

---

³³⁴ Στο ίδιο, σ. 129-130.

³³⁵ Στο ίδιο, σ. 108.

³³⁶ Στο ίδιο.

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 111, 116, 118, 140.

³³⁸ Στο ίδιο, σ. 120-123.

³³⁹ Στο ίδιο, σ. 114. Βλ. και Πολέμη, «Η αλληλογραφία του Θεόφιλου Καΐρη με την αδελφή του Ευανθία», *ό.π.*, σ. 293. Για παράδειγμα, της ζητάει να οργανώσει μαζί με τον αδελφό της Δημήτριο την προμήθεια και αποστολή ενός κομματιού από το καράβι του Μιαούλη, ώστε να το εκθέσει στο ορφανοτροφείο. Μία ιδέα, θα παρατηρούσαμε, εμπνευσμένη, καθώς παραπέμπει σε έναν τρόπον τινά πρώιμο «μουσείο της Επανάστασης».

³⁴⁰ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 2 [= *Επιστολαί Θεόφιλου Καΐρη 1839-1844*], σ. 33, 36, 62.

³⁴¹ Στο ίδιο, σ. 25, 42-43. Βλ. και *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 3, σ. 278. Μάλιστα σε επιστολή του Οκτωβρίου του 1841 πλέκει το εγκώμιό της για την καρτερία που επέδειξε στα δύσκολα αυτά χρόνια, γινόμενη παράδειγμα για τους λοιπούς συγγενείς. Της προλέγει δε με θερμότητα λόγια ότι η «αναφαίρετος και αληθής και ένθεος ευδαιμονία» μέλλει να τη συνοδεύουν, ενώ «πανταχού και πάσαι των θεοσεβών αι γενεαί θέλουσιν αναφέρει μετά σεβασμού το όνομά» της, *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 1, σ. 63.

πράξη υπέρ του αδελφού της, και δεν ήθελε το πράξει [...];», αναλογίζεται ο Θεόφιλος στις 12 Ιουλίου 1840.³⁴² Τον Σεπτέμβριο λοιπόν του ίδιου χρόνου, η Ευανθία τολμά και στέλνει επιστολή προς τον Όθωνα, ζητώντας την παρέμβασή του για τη μεταγωγή του Θεόφιλου για λόγους υγείας από τη Θήρα, όπου βρισκόταν τότε έγκλειστος, προς «ευκραέστερον κλίμα».³⁴³

Η δυναμική της φύση και ο διαφωτιστικός της ζήλος δεν αποτελούν ένα ύστερο απόκτημα, αλλά προβάλλουν έτσι και αλλιώς από τη νεανική της ηλικία. Αν η επιστολή προς τον Αδαμάντιο Κοραή σε ηλικία δεκαπέντε ετών στάλθηκε κάτω από την παρότρυνση του Θεόφιλου, δύο άλλες επιστολές, αυτές προς τον κληρικό και δάσκαλο της Άνδρου Λεόντιο Καμπάνη, φαίνεται να αποτελούν αυτόβουλες κινήσεις.³⁴⁴ Σε αυτές, ούτε λίγο ούτε πολύ, η δεκαεννιάχρονη τότε Ευανθία ζητάει από τον Καμπάνη να επιμεληθεί εκτός από την αγωγή των αρρένων παιδιών, και αυτή των νεανίδων.³⁴⁵ Επιπλέον του ζητάει να παρακινήσει τους σπουδαστές του να φροντίζουν για τη μόρφωση και αγωγή των αδελφών τους.³⁴⁶ Οι νεανικές αυτές θέσεις αποτυπώνουν μία ώριμη πεποίθηση για την αξία των γραμμάτων και για τα δύο φύλα.³⁴⁷

Το πλέον χαρακτηριστικό όμως φαινόμενο της μαχητικής της ιδιοσυγκρασίας είναι τα συγγραφικά της πονήματα, κατά τα χρόνια του Αγώνα, για τα οποία μιλήσαμε εκτενώς σε προηγούμενα κεφάλαια. Μία επισήμανση κρίνεται εδώ ως απαραίτητη. Για να μπορέσει να εκτιμηθεί η πολυσχιδής προσωπικότητα και η δράση της «πρώτης πραγματικά λογίας» (κατά τον Κ. Θ. Δημαρά³⁴⁸) κρίνεται απαραίτητο να ενταχθεί το φαινόμενο Ευανθία στο χωρικό και χρονικό πλαίσιο των αρχών του ελληνικού 19ου αιώνα. Η Ευανθία Καΐρη ενσαρκώνει όχι απλώς μια πρώιμη, αλλά και μια ιδιαίτερα προωθημένη, έκφραση

³⁴² Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 1/τ. 2, σ. 35.

³⁴³ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 113-114.

³⁴⁴ Οι επιστολές αυτές στάλθηκαν το 1818, όταν η Ευανθία ήταν 19 ετών, και δεν έχουμε ενδείξεις ότι έγιναν με παρότρυνση του Θεόφιλου.

³⁴⁵ «Μη μόνον της των αρρένων αγωγής επιμελουμένην αλλά και της των νεανίδων φροντίζουσαν», βλ. Πολέμη (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 2, σ. 16.

³⁴⁶ «Παρακίνηει όσον το δυνατόν τους σοι φοιτώντας ίνα τουλάχιστον της αγωγής των αυτών φροντίζωσιν αδελφών», βλ. στο ίδιο, σ. 17.

³⁴⁷ Βλ. και τις κρίσεις της Κουμαριανού, *Καϊρικά μελετήματα*, ό.π., σ. 137.

³⁴⁸ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1975, σ. 210-211.

της εκκολαπτόμενης τότε ελληνικής γυναικείας λογισύνης, καθώς θα αναδειχθεί και στο επόμενο κεφάλαιο.

Πολυξένη Τζιομάκη

5. Η Ευανθία Καΐρη και η αναδυόμενη γυναικεία λογιосύνη

Η περίπτωση της Ευανθίας Καΐρη είναι χαρακτηριστική για μια νέα στάση απέναντι στη γυναικεία αγωγή και εκπαίδευση η οποία διαμορφώνεται στην ελληνική κοινωνία από τα τέλη του 18ου αιώνα. Σε μια επιστολή του προς τη νεαρή λογία ο μέντορας της Αδαμάντιος Κοραής περιγράφει στις 28 Ιανουαρίου 1815, το επίπεδο της σύγχρονης τους ελληνικής γυναικείας λογιосύνης αλλά και το πρότυπο που έχει στη σκέψη του για την εξέλιξή της. Θεωρεί ότι η Ευανθία είναι «[μία] του πολλά μικρού αριθμού των λογίων γυναικών και εις τας Κυδωνίας ίσως η μόνη λογία», και τονίζει παράλληλα ότι στη Δύση «ευρίσκονται πολλάί γυναίκες στολισμέναι με παιδείαν», οι οποίες προέρχονται όχι μόνο από την αστική τάξη της μόρφωσης (Bildungsbürgertum) αλλά και από τα άλλα στρώματα των αστικών πληθυσμών: «όχι Προφεσσόρων αδελφαί αλλά και μεταξύ της εσχάτης τάξεως των πολιτών». Ενδεικτική για τη σημασία που αποδίδεται πλέον στη γυναικεία εκπαίδευση, είναι και η ενθάρρυνση που προσφέρει ο Κοραής στην Ευανθία. Τη διαβεβαιώνει –στηρίζοντας την αυτοπεποίθησή της και έτσι τη λόγια πορεία της– ότι «μετά ολίγας ετών εκατοντάδας, αν ήτο δυνατόν να αναβιώσ[ει] θέλ[ει] πάλιν λογίζεσθαι μία του μεγάλου αριθμού [των λογίων]». ³⁴⁹

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ, ότι οι αντιλήψεις του Κοραή για τη γυναικεία εκπαίδευση δεν είχαν διαμορφωθεί μόνο μέσα από τα αναγνώσματα, τα βιώματα στη Δύση και τον αναστοχασμό, αλλά και μέσα από το πρότυπο της μορφωμένης μητέρας του Θωμαΐδας Ρυσίου και του λόγιου παππού του Αδαμάντιου Ρυσίου, ο οποίος είχε φροντίσει για την παιδεία των θυγατέρων του. Η Θωμαΐδα έπαιξε σημαντικό ρόλο, όπως είναι γνωστό, στο να στραφεί ο γιος της στα γράμματα. Η αλυσίδα Αδαμάντιος Ρύσιος – Θωμαΐδα Ρυσίου – Αδαμάντιος Κοραής – Ευανθία Καΐρη εικονογραφεί παραδειγματικά τη δυναμική η οποία οδήγησε στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα στην ανάπτυξη ενός ενδιαφέροντος για τη γυναικεία εκπαίδευση στην ελληνική κοινωνία.

Ο 18ος αιώνας κατέχει κομβική θέση και στην ιστορία της γυναικείας χειραφέτησης. Σταδιακά, κατά τον αιώνα αυτό, τα αιτήματα και οι ιδέες του

³⁴⁹ Πολέμης (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, τ. 4, σ. 17.

Διαφωτισμού μετέβαλαν ριζικά τις έμφυλες σχέσεις και την κοινωνική ταυτότητα της γυναίκας. Το γυναικείο φύλο άρχισε να επιζητεί αυτοδίκαιο μερίδιο στη μόρφωση και ισότιμη θέση με τους άνδρες στην «πολιτεία των ιδεών». Παρ' όλα τα πρώιμα την εποχή εκείνη ακόμη βήματα³⁵⁰ και τις αντιφάσεις στο ίδιο το επίπεδο των διαφωτιστικών ιδεών,³⁵¹ ο ιδεότυπος της γυναίκας λογίας, εγγράμματης αλλά και γράφουσας, αποτελούσε ήδη μία απτή πραγματικότητα. Εδραιωμένος πνευματικός θεσμός ήταν τα φιλολογικά σαλόνια (salons littéraires), που στέγαζαν και διοργάνωναν ονομαστές οικοδέσποινες της εποχής (Marie Thérèse Rodet Geoffrin [1699-1777], Marie Anna de Vichy-Chamrond, marquise du Deffand [1696-1780] κ.ά.). Την ίδια περίοδο ανθίζει εξάλλου το γυναικείο μυθιστόρημα.³⁵²

Σταδιακά, περί τα τέλη του 18ου και κατά τις αρχές του 19ου αιώνα, στα άμεσα προεπαναστατικά και τα επαναστατικά χρόνια, αρχίζουν να αναδύονται και στον ευρύτερο ελληνικό χώρο κοιτίδες γυναικείας λογιόσύνης, κάτω από δεδομένα πλαίσια και συνθήκες. Σχηματοποιώντας, θα λέγαμε ότι το φαινόμενο αφορά γυναίκες που προέρχονται από τρεις κοινωνικούς κύκλους, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αντίστοιχα α. φαναριώτικους, β. πρωτο-αστικούς, γ. διαφωτιστικούς.

Στον πρώτο κύκλο ανήκουν οι γυναίκες-μέλη ισχυρών Φαναριώτικων οίκων, στις Παρίστριες Ηγεμονίες. Σε ένα πολιτικό καθεστώς «πεφωτισμένης δεσποτείας» και σε ένα πνευματικό κλίμα εγγύτερο προς το ευρωπαϊκό, οι Φαναριώτισσες ήσαν οι πρώτες γυναίκες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που

---

³⁵⁰ Η επαναστάτρια Ολυμπία ντε Γκουζ, ιδρυτική προσωπικότητα του φεμινισμού (Olympe de Gouges, 1748-1793), ακριβώς την ηχηρή απουσία αναφορών στο γυναικείο φύλο από τη γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789) είχε στο νου της κριτικά, όταν έγραψε τη δική της *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων της Γυναίκας και της Πολίτη (Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne, 1791)*.

³⁵¹ Οι περισσότεροι από τους Διαφωτιστές συνένωναν στο κοσμοείδωλό τους χειραφετητικές ιδέες για το γυναικείο φύλο μαζί με πατριαρχικά στερεότυπα (χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις των Montesquieu, Locke και ιδίως του Rousseau), βλ. Kitromilidis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe*, ό.π., σ. 40-43, και Stuart Hall – Bram Gieben, *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, μτφ. Θανάσης Τσακίρης, εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2003, σ. 98-99.

³⁵² Βλ. Σοφίας Ντενίση, «Η Ευανθία Καΐρη και το έργο της στο πλαίσιο της γυναικείας πνευματικής δημιουργίας της εποχής της», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999*, ό.π., σ. 31-32, και Hall – Gieben, *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 96 επ.

διέφυγαν από τον κλοιό της αγγραματοσύνης.³⁵³ Όπως προκύπτει από τις πηγές, οι Φαναριώτισσες λάβαιναν μόρφωση από ονομαστούς δασκάλους, μάθαιναν και μιλούσαν ξένες γλώσσες, ενώ κάποιες μιμήθηκαν ακόμη και τον θεσμό των φιλολογικών σαλονιών.³⁵⁴ Δείγματα πλέον και πρωτότυπης γυναικείας δημιουργίας έχουμε περί τα τέλη του 18ου αιώνα (βλ. τα φαναριώτικα στιχουργήματα της Δουδούς Υψηλάντη και της Δόμνας Αικατερίνης Γκίκα). Εκείνο βέβαια που χαρακτηρίζει τη φαναριώτικη γυναικεία δημιουργία είναι οι μεταφράσεις θεατρικών και ηθικο-παιδαγωγικών έργων, οι οποίες ανθούν τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα (αναφέρουμε χαρακτηριστικά: τα *Διάλογοι Φωκίωνος* του Gabriel Bonnot de Mably [1709-1785] και *Παραινέσεις μητρός προς θυγατέρα* της Anne-Therese Marquise de Lambert [1647-1733], μεταφρασμένα από την Αικατερίνη Σούτσου (1795-1837) και τη Ραλλού Σούτσου (1799-1832) αντίστοιχα).³⁵⁵

Πέραν όμως από τις μορφωμένες γυναίκες της φαναριώτικης ελίτ, απαντούν σιγά-σιγά και οι περιπτώσεις δύο ακόμη κατηγοριών.³⁵⁶ Η πρώτη αφορά γυναίκες μέλη οικογενειών ισχυρών εμπόρων, γιατρών κ.ά., γενικότερα κοινωνικών κύκλων που εντάσσονται στην εκκολαπτόμενη αστική τάξη – και εξ αυτού έχουν προνομιακή σχέση με την κίνηση των ιδεών και την παιδεία. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι εν προκειμένω η Ρωξάνη Σαμουρκάση, κόρη του Έλληνα γιατρού στο Ιάσιο Δημήτριου Σαμουρκάση. Όντας μόλις 13 χρόνων μεταφράζει και αργότερα εκδίδει (το 1819) ένα ποιμενικό δράμα με τίτλο *Έραστος*, του Ελβετού Salomon Gessner (1730-1788).³⁵⁷

---

³⁵³ Kitromilidis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe*, ό.π., σ. 39-61.

³⁵⁴ Βλ. Βασιλικής Λάζου, *Γυναίκες και Επανάσταση. Από τον οθωμανικό κόσμο στο ελεύθερο ελληνικό κράτος*, Διόπτρα, Αθήνα 2021, σ. 82-91, και Κούλας Ξηραδάκη, *Φαναριώτισσες. Η συμβολή τους στα γράμματα, στις τέχνες και στην κοινωνική πρόνοια*, Φιλιππότης, Αθήνα 1999, σ. 11-20.

³⁵⁵ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 119, και Ξηραδάκη, *Φαναριώτισσες*, ό.π., σ. 37-44, 77-83.

³⁵⁶ Ξεχωριστή περίπτωση, λαμπρή βεβαίως αλλά μη εντασόμενη στην εδώ κατηγοριοποίηση είναι η Ζακύνθια Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου (1801-1832). Προέρχεται από αριστοκρατική οικογένεια της Ζακύνθου, κατέκτησε τη μόρφωση παρά τις συντηρητικές απόψεις του άμεσου περιβάλλοντός της, ωστόσο δεν κατάφερε να δημοσιεύσει όσο ζούσε τα πλούσια, κατά τα λοιπά, πνευματικά της πονήματα. Βλ. την πολύ καλή, κριτική έκδοση της αυτοβιογραφίας της Μουτζάν, μαζί με κατατοπιστική εισαγωγή και σχόλια Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου, *Αυτοβιογραφία*, εισ.-επιμ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Ωκεανίδα, Αθήνα 1997.

³⁵⁷ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 118-119, και Ξηραδάκη, *Φαναριώτισσες*, ό.π., σ. 46-47.

Η τελευταία κατηγορία αφορά γυναίκες οι οποίες ήταν συγγενείς ανδρών λογίων που ανέπτυξαν σημαντική δράση ως Διαφωτιστές. Οι ίδιες οι πεποιθήσεις των τελευταίων ήταν που τους έκαναν να μεριμνούν για τη μετάδοση παιδείας και στο γυναικείο φύλο και την κατ' επέκταση ωφέλεια του όλου (δίχως έμφυλους διαχωρισμούς) Γένους· έμπρακτα ξεκινώντας από τα μέλη των ίδιων των οικογενειών τους. Εδώ, το πλέον περίοπτο παράδειγμα είναι η Κοζανίτισσα Μητιώ Σακελλαρίου, κόρη του κληρικού και λόγιου Χαρίσιου Μεγδάνη (1768-1823) και σύζυγος του ιατροφιλόσοφου Γεώργιου Σακελλάριου (1767-1838). Η Μητιώ εκπονεί και δημοσιεύει δύο μεταφράσεις έργων του Ιταλού θεατρικού συγγραφέα Carlo Goldoni, το 1818 στη Βιέννη (τα έργα *Η Πατρική Αγάπη, ή η Ευγνώμων Δούλη* και *Η Πανούργος Χήρα*).³⁵⁸ Στον ίδιο κύκλο λογίων γυναικών εμπίπτουν και παραδείγματα, όπως αυτά της Ανθίας Οικονόμου (κόρη του κληρικού Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων [1780-1857]) και της Ελένης Κούμα - Κατακουζηνού (κόρη του καθηγητή Κωνσταντίνου Κούμα [1777-1836]).³⁵⁹

Η Ευανθία Καΐρη εντάσσεται προφανώς σε αυτήν, την τρίτη ομάδα. Ωστόσο διαφοροποιείται και διακρίνεται, στο μέτρο που –όπως αναδείχθηκε εκτενώς στην παρούσα μελέτη– φαίνεται να διαπνέεται από μια ισχυρή γυναικεία αυτοσυνείδηση (για την ακρίβεια θα μπορούσε δόκιμα να αποκληθεί: *πρώιμα φεμινιστική*).³⁶⁰ ενώ εκφέρει, και δη ως πρώτη Ελληνίδα γυναίκα, έναν δημόσιο πολιτικό λόγο.

---

³⁵⁸ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 113, 118, Kitromilidis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe*, ό.π., σ. 51-52.

³⁵⁹ Ντενίση, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή*, ό.π., σ. 118, και της ίδιας, «Η Ευανθία Καΐρη και το έργο της στο πλαίσιο της γυναικείας πνευματικής δημιουργίας της εποχής της», ό.π., σ. 36.

³⁶⁰ Η Ε. Βαρίκα θεματοποιεί και ορίζει τη *συνείδηση του φύλου* ως εξής: να υπάρχει α. η συνείδηση ότι οι γυναίκες αποτελούν όχι μόνο μέρος μιας βιολογικής αλλά και μιας κοινωνικής κατηγορίας, αλλά και ότι συμμερίζονται κοινά πεπρωμένα και συμφέροντα με όλες τις άλλες γυναίκες· β. η συναίσθηση ότι γίνονται αντικείμενο διακρίσεων· και γ. να εκφράζεται βούληση να βελτιώσουν τη θέση τους, βλ. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, ό.π., σ. 177-178. Βλ. και Σάλι Αλεξάντερ, «Γυναίκες, τάξη και έμφυλη διαφορά στις δεκαετίες 1830 και 1840. Ορισμένες σκέψεις για τη συγγραφή μιας φεμινιστικής ιστορίας», στο: Έφης Αβδελά – Αγγελίκας Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 242 κ.ε.

6. Επιλογικά-συμπερασματικά

Από νεαρή ηλικία η Ευανθία Καΐρη έφερε μια σαφή αυτοαντίληψη και ένα οικείο αίσθημα ευθύνης: να πλάσει τον εαυτό της και να δράσει ως εγγράμματη γυναίκα που θα συνέβαλε και αυτή, κατά το μερίδιό της, στην «ωφέλεια του Γένους» και των (γυναικών) αδελφών της. Εκπονεί και παραδίδει μεταφράσεις όχι με σκοπό απλώς την προσωπική της καλλιέργεια ή την εκμάθηση ξένων γλωσσών, αλλά με δηλωμένη στόχευση τη διάδοση των γραμμάτων και τη συμβολή, ειδικότερα, στη γυναικεία μόρφωση. Για την ευόδωση εξάλλου του στόχου της αυτού, μαρτυράει ενδεικτικώς η επιστολή που της έστειλε –όπως είδαμε– η νεαρή αναγνώστριά της Αλεξάνδρα Καλούδη· που με τη σειρά της ζητούσε να κινηθεί η ίδια «στα χνάρια» της «δασκάλας» της. Βλέπουμε δηλαδή την Καΐρη να καταθέτει στην εποχή της όχι απλώς ένα έργο, αλλά και ένα σημαίνον γυναικείο πρότυπο.

Με το πρωτότυπο και ώριμο περαιτέρω έργο της, βλέπουμε μια Ευανθία με δημόσια συγγραφική ταυτότητα και αναγνωρισμένες αρετές (ο *Νικήρατος* της επαινέθηκε κριτικά, οι *Επιστολές* της διαβάστηκαν με ενθουσιασμό). βλέπουμε όμως κυρίως μια γυναίκα-διανοούμενη και δη με ισχυρή συνείδηση φύλου: Η Καΐρη ενημερώνεται από τις εφημερίδες και παρεμβαίνει στις εφημερίδες. Μοιράζεται τις πλέον καίριες συζητήσεις του πολιτικού λόγου της ελληνικής λογοσύνης της εποχής και με το έργο της συμβάλει σε αυτές (βλ. καταγγελία των συμφερόντων των ξένων ηγεμονιών, στηλίτευση της εσωτερικής διχόνοιας, συζητήσεις για την «τυραννία» και τη νομιμοποίηση της εξουσίας). Αναπτύσσει πρωτοπόρα αγωνιστική δράση: συγγράφει το πρώτο θεατρικό έργο με θέμα την Επανάσταση και απευθύνεται επιστολικά όχι πλέον στους φιλέλληνες, αλλά στις φιλελληνίδες. Το πλέον χαρακτηριστικό όλων είναι ότι δίνει σχήμα στη γυναικεία ματιά γύρω από τα ιστορικά και πολιτικά συμβάντα. Πολλά σημεία του έργου της μπορούμε να πούμε ότι φέρουν τη σφραγίδα μιας, εκκολαπτόμενης, συλλογικής γυναικείας ταυτότητας (βλ. ο χορός των γυναικών στον *Νικήρατο*, οι *Επιστολές* ως συλλογικό γυναικείο εγχείρημα κ.ά.).

Το προφίλ της ως δημόσιας διανοούμενης και Διαφωτίστριας, εξάλλου, επαληθεύεται με ακόμη πιο ευθέως πολιτικό χαρακτήρα στο μεταγενέστερο έργο της *Ελλάς*. Εκεί, η Καΐρη ασκεί κριτική σε πολιτικά πρόσωπα και καταστάσεις της

μετεπαναστατικής –και εύθραυστης– Ελλάδας, σε προσδιορισμένη αντιπαραβολή προς φιλελεύθερες και συνταγματικές αξίες. Η προοδευτική της φύση και η βαθιά της εγκυκλοπαιδική μόρφωση φαίνεται και πολύ αργότερα ακόμη, προς το τέλος του πνευματικά ενεργού βίου της, με την επιστολή που στέλνει στην εφημερίδα του Σοφιανόπουλου.

Μελετώντας περαιτέρω την αλληλογραφία της, τεκμηριώνονται τα υψηλά πνευματικά της ενδιαφέροντα, το σταθερό μέλημά της για τη μόρφωση των γυναικών, οι δημόσιες-πολιτικές της ανησυχίες, οι φιλοσοφικές και θεολογικές της στάσεις και ευαισθησίες. Αυτό που είναι ιδιαίτερος δε ενδιαφέρον είναι ότι προβάλλει μια Ευανθία που δεν είναι διόλου «στη σκιά του Θεόφιλου», αλλά στέκεται ισάξια δίπλα του (τηρουμένων βεβαίως των αναλογιών και λαμβάνοντας υπόψη τις βαθιές μορφωτικές οφειλές που είχε –και αναγνώριζε– η Ευανθία προς τον αδελφό της). Ο Θεόφιλος Καΐρης συζητάει ισότιμα με την αδελφή του για πνευματικά ζητήματα, αναγνώσματα, σχέδια οργανωτικά και αποφάσεις (π.χ. για το Ορφανοτροφείο της Άνδρου). Είναι εξάλλου η Ευανθία που τον στηρίζει στις δύσκολες εποχές της θρησκευτικής του δίωξης, και αναλαμβάνει μάλιστα πρωτοβουλίες προς αρωγή του (σύμπραξη στην οργάνωση του δικαστικού αγώνα, γράμμα στον βασιλιά Όθωνα κ.ά.).

Εντάσσοντας και εξετάζοντας την Καΐρη στο πλαίσιο της –αναδυόμενης τότε– ελληνικής γυναικείας λογιόσυνης, επαληθεύουμε τέλος ότι αποτελεί μια ξεχωριστή μορφή. Η Ευανθία δεν ήταν απλώς μια εγγράμματη Ελληνίδα, όπως αρκετές Φαναριώτισσες ή άλλες γυναίκες πριν από –και παράλληλα προς– αυτήν που προέρχονται από οικογενειακά περιβάλλοντα με ισχυρό οικονομικό και πνευματικό κεφάλαιο. Είναι η πρώτη Ελληνίδα που παρεμβαίνει στον δημόσιο λόγο, ακριβώς ως Ελληνίδα, δηλαδή ως γυναίκα.

Η Καΐρη παρέμεινε για μεγάλο διάστημα στις αθέατες όψεις της ελληνικής γραμματολογίας. Όταν πάλι, τα τελευταία χρόνια, έσπασε λίγο η σιωπή γύρω από το πρόσωπό της, οι αναφορές συνόδευαν κατά κανόνα το όνομά της με την ιδιότητα της αδελφής του Διαφωτιστή Καΐρη. Η Ευανθία Καΐρη, ωστόσο, δικαιούται αυτόνομη και επώνυμη θέση στα ελληνικά γράμματα: ως μία των πρώτων μορφωμένων Ελληνίδων και η *πρώτη πραγματικά λογία*.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου –από καρδιάς– στην κ. Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, για την επιστημονική και ερευνητική καθοδήγηση, τη συμπαράσταση και τη βαθιά έμπνευση που μου προσέφερε και μου προσφέρει. Από τη θέση αυτή, επιθυμώ να ευχαριστήσω επίσης την αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεωρητικής Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου κ. Γεωργία Αγγουράκη και την αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεατρικών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου κ. Αναστασία Νικολοπούλου, μέλη της εξεταστικής επιτροπής της διπλωματικής. Πολλές ευχαριστίες οφείλω εξάλλου στην κ. Μαρία Χαλά, υπεύθυνη της Καϊρείου Βιβλιοθήκης στη Χώρα της Άνδρου, για την ιδιαίτερη ευγένεια, το ενδιαφέρον και την πολύτιμη βοήθειά της. Η εργασία αυτή, τέλος, δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τις συζητήσεις που είχα με –και τη στήριξη που έλαβα από– τον σύζυγό μου Στέργιο Μήτα, επίκουρο Καθηγητή φιλοσοφίας δικαίου στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πηγές

- I. N. ΒΟΥΥΙΛΛΟΣ, *Συμβουλαί προς την θυγατέρα μου*. Μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού υπό Ε.Ν. της εξ Άνδρου, Εν Κυδωνίαις, Εν τω Τυπογραφείω της των Κυδωνιών Σχολής, παρά Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως, 1820.
- Ambroise Firmin DIDOT, *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Firmin Didot, Paris, 1817.
- Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, φ. 55 (1.8.1828).
- , φ. 56 (4.8.1828).
- , φ. 66 (16.6.1826).
- , φ. 87 (27.12.1827).
- Μάρκου Αυρηλίου Εγκώμιον. Συγγραφέν μεν Γαλλιστί υπό ΘΩΜΑ του Ρήτορος και μέλους της Γαλλικής Ακαδημίας. Μεταφρασθέν δε υπό της ***, Εν Ερμουπόλει, εκ της Τυπογραφίας Κ. Δημίδου και Γ. Α. Μελισταγούς, 1835.
- Ευανθία ΚΑΙΡΗ, *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας Φιλελληνίδας*. Συντεθείσα παρά τινός των σπουδαιότερων Ελληνίδων. Εκ της εν Ύδρα Ελληνικής Τυπογραφίας, 1825.
- , *Νικήρατος. Δράμα εις τρεις πράξεις υπό ελληνίδος τινός συντεθέν*, Εν Ναυπλίω, εν τη τυπογραφία της Διοικήσεως, 1826.
- , «Ζάχαρη των φραγκοσύκων» [Επιστολή], *Ο Σωκράτης. Εφημερίς των Γυναικών και του Λαού* φ. 28 (6.8.1839).
- , *Επιστολή Ελληνίδων τινών προς τας φιλελληνίδας: συντεθείσα παρά τινών των σπουδαιότερων Ελληνίδων* [Φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως του 1825], Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1971.
- , *Νικήρατος: δράμα εις τρεις πράξεις* [Φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως του 1826], Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1972.
- Ιμμάνουελ ΚΑΝΤ, *Δοκίμια*, εισ.-μτφ. Ε. Π. Παπανούτσος, Δωδώνη, Αθήνα 1971.
- Αδαμάντιος ΚΟΡΑΗΣ, «Προλεγόμενα», σε Μάρκου Αντωνίνου Αυτοκράτορος, *Των εις Εαυτόν βιβλία ΙΒ*. Ων προτέθειται το υπό Θωμά του ρήτορος Γαλλιστί γεγραμμένον Εγκώμιον Μάρκου. Φιλοτίμω δαπάνη των ομογενών Χίων, Ι. Μ. Εβεράρτος, Παρίσι 1816, σ. γ' -μδ'.
- , *Αλληλογραφία, Τόμος Δ, 1817-1722*, επιμ. Κ.Θ. Δημαρά, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1982.
- John LOCKE, *An Essay concerning Human Understanding*, Edited with an Introduction by Peter H. Nidditch, Oxford University Press, Οξφόρδη/Νέα Υόρκη 1975.
- Ελισάβετ ΜΟΥΤΖΑΝ-ΜΑΡΤΙΝΕΓΚΟΥ, *Αυτοβιογραφία*, εισ.-επιμ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Ωκεανίδα, Αθήνα 1997.
- Ο Φίλος του Νόμου. *Εφημερίς της Διοικήσεως και της νήσου Ύδρας* φ. 139 (31.7.1825).
- Διονυσίος ΠΙΣΤΗΣ, πρ. Μητροπολίτου Ξάνθης, *Περιγραφή της νήσου Άνδρου*, Ερμούπολις 1881.
- Δημήτριος Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ (επιμ.), *Αλληλογραφία Θεόφιλου Καΐρη*, 6. τ. σε 11 τ., Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1994-2003.
- Henry A.V. POST, *A visit in Greece and Constantinople in the year 1827-1828*, Sleight & Robinson, New York 1830.
- Alexandre SOUTZO, *Histoire de la Révolution Grecque*, Firmin Didot, Paris 1829.
- Ζανετάκης ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, «Περί του γαλλικού μυθιστορήματος και της επιρροής αυτής επί τα εν Ελλάδι ήθη», *Πανδώρα Κ/460* (15 Μαΐου 1869), σ. 72-79 [Α μέρος] / *Πανδώρα Κ/461* (1 Ιουνίου 1869), σ. 81-86 [Β μέρος].

Β. Δευτερογενής Βιβλιογραφία

- Σάλι ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ, «Γυναίκες, τάξη και έμφυλη διαφορά στις δεκαετίες 1830 και 1840. Ορισμένες σκέψεις για τη συγγραφή μιας φεμινιστικής ιστορίας», στο: Έφης Αβδελά – Αγγέλικας Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 231-284.
- Νίκος ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2011.
- Φραγκίσκη ΑΜΠΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας [νέα έκδοση, αναθεωρημένη]*, Πατάκης, Αθήνα 2020.
- Περικλής ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ, «Πρόλογος: Διαφωτισμός και νεωτερικότητα», στο: *Τι είναι Διαφωτισμός* (κείμενα των Καντ, Λέσσινγκ, Σίλερ κ.ά.), μτφ. Μ. Ν. Σκουτερόπουλος, Κριτική, Αθήνα 2014, σ. 11-35.
- Ελένη ΒΑΡΙΚΑ, *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011.
- Βιρτζίνια ΓΟΥΛΦ, *Ο κύριος Μπένετ και η κυρία Μπράουν και άλλα κείμενα για την τέχνη της γραφής*, μτφ.-πρόλ. Αργυρώ Μαντόγλου, Μίνωας, Αθήνα 2016.
- Ernst CASSIRER, *Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2013.
- Paul DEMOUCHEL, «*Les Aventures de Télémaque: Roman pédagogique et anti-utopique*», *Cahiers Verbatim* 3 (2018), σ. 67-81.
- Κωνσταντίνος Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1975.
- Ιωάννης Π. ΖΩΓΡΑΦΟΣ, «Βιβλιογραφία Θεόφιλου και Ευανθίας Καΐρη», *Νέα Εστία* 624 (1953), σ. 1125-1132.
- Stuart HALL – Bram GIEBEN, *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, μτφ. Θανάσης Τσακίρης, Σαββάλας, Αθήνα 2003.
- Φίλιππος ΗΛΙΟΥ, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος δεύτερος, 1819-1832*, επιμ. Πόπη Πολέμη, Μορφωτικό Ίδρυμα Ελληνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011.
- , *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία – φυλλάδια, Τόμος τρίτος Α', 1833-1844*, επιμ. Πόπη Πολέμη, Μορφωτικό Ίδρυμα Ελληνικής Τραπέζης, Αθήνα 2016.
- Alison M. JAGGAR, *Feminist Politics and Human Nature*, The Harvester Press, Σάσσεξ 1983.
- Paschalis M. KITROMILIDIS, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe*, Variorum, Όλντερσοτ 1994.
- Πασχάλης Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Νεοελληνικός διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες* [μτφ. Στέλλα Νικολαΐδη, αγγλικό πρωτότυπο: *Tradition, Enlightenment and Revolution*, 1978] Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000.
- Αικατερίνη ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, *Καϊρικά μελετήματα*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 2007.
- Βασιλική ΛΑΖΟΥ, *Γυναίκες και Επανάσταση. Από τον οθωμανικό κόσμο στο ελεύθερο ελληνικό κράτος*, Διόπτρα, Αθήνα 2021.
- Κώστας ΛΑΠΠΑΣ, «Η “Πρόδος” του Σοφιανόπουλου», *Ο Εραμιστής* 16 (1980), σ. 199-228.
- Χρήστος Κ. ΛΟΥΚΟΣ, «Η δίωξη της εφημερίδας “Ο Απόλλων”», *Ο Εραμιστής* 53 (1971), σ. 201-218.
- Κυριάκος ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «“Υγίαίνε, αγαπητέ και περιπόθητε αδελφέ...”. Απόπειρα προσωπογράφησης της Ευανθίας Καΐρη μέσα από τις επιστολές της», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999*, ό.π., σ. 105-124.
- Σοφία ΝΤΕΝΙΣΗ, *Ανιχνεύοντας την «αόρατη» γραφή. Γυναίκες και γραφή στα χρόνια του ελληνικού διαφωτισμού-ρομαντισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 2014.
- , «Ευανθία Καΐρη, Αντωνούσα Καμπουράκη, Σοφία Μηχανίδου: διαφορετικές εκφάνσεις του πατριωτικού ιδεώδους στο δραματουργικό έργο τριών γυναικών δημιουργών του 19ου αιώνα», στο συλλογικό: Παντελής Βουτουρής – Γιώργος Γεωργής (επιμ.), *Ο ελληνισμός στον 19ο αιώνα: Ιδεολογικές και αισθηματικές αναζητήσεις*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

- , «Η Ευανθία Καΐρη και το έργο της στο πλαίσιο της γυναικείας πνευματικής δημιουργίας της εποχής της», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999, ό.π., σ. 27-43.*
- Κούλα ΞΗΡΑΔΑΚΗ, *Ευανθία Καΐρη (1799-1866). Η πρώτη Ελληνίδα της νεώτερης Ελλάδας που διέδωσε τη μόρφωση*, Κέδρος, Αθήνα 1984.
- , *Φαναριώτισσες. Η συμβολή τους στα γράμματα, στις τέχνες και στην κοινωνική πρόνοια*, Φιλιππότης, Αθήνα 1999.
- Γιάννης ΞΟΥΡΙΑΣ, «Νεοελληνική επιστολογραφία. Πρώτη καταγραφή», *Τετράδια Νεοελληνικής Φιλολογίας* 2-3 (2000), σ. 7-40.
- Βασίλης Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Μια ωδή της Ευανθίας Καΐρη στον Εφέσου Διονύσιο τον Καλλιάρχη», *Ο Εραμιστής* 6 (1963), σ. 235-237.
- Δημητρίου Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, «Μία σύγχρονος του Βύρωνος. Ποία ήτο η Ευανθία Καΐρη», *Εμπρός φ.* 9852 (2.4.1924).
- , *Ευανθία Καΐρη (1799-1866)*, Τυπογραφείον «Εστία», Αθήνα 1929.
- Βίκη ΠΑΤΣΙΟΥ, «Ενδείξεις γυναικείας λογιόσύνης τον αρχόμενο ελληνικό 19ο αιώνα: το μεταφραστικό έργο της Ευανθίας Καΐρη και η παράδοση του νεοελληνικού διαφωτισμού», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999 [Πρακτικά Συμποσίου, Άνδρος, 4 Σεπτεμβρίου 1999]*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 1999, σ. 45-62.
- Μαρία ΠΕΡΛΟΡΕΝΤΖΟΥ, «Το δράμα Νικήρατος και οι ιταλικές απηχήσεις του», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της. 1799-1999, ό.π., σ. 63-85.*
- Christine PLANTÉ, *La petite sœur de Balzac. Essai sur la femme auteur*, Presses Universitaires de Lyon, Λυόν 2015.
- Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ, «Τρεις επιστολαί της Ευανθίας Καΐρη», *Ο Εραμιστής* 7 (1969), σ. 1-11.
- , «Άγνωστον έργον της Ευανθίας Καΐρη: Η προσωποποιία Ελλάς», *Πέταλον* 3 (1982), σ. 67-80.
- , «Βιβλιογραφικά διευκρινήσεις», *Πέταλον* 4 (1984), σ. 125-138.
- , «Η αλληλογραφία του Θεόφιλου Καΐρη με την αδελφή του Ευανθία», *Ο Εραμιστής* 19 (1993), σ. 275-296.
- , «Η Ευανθία στη ζωή του Θεόφιλου και στην κοινωνία της Άνδρου», στο: *Ευανθία Καΐρη: διακόσια χρόνια από τη γέννησή της, ό.π., σ. 13-26.*
- Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, *Γυναίκες θεατρικές συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003.
- , «Στη σκιά του Νικήρατος. Η αβιβλιογράφητη φιλελληνική τραγωδία *Mesolonghi* του Jos. Bar. Ow, Innsbruck, 1860», *Παράβασις/Parabasis* 8 (2008), σ. 307-317.
- Αννίτα ΠΡΑΣΣΑ, *Ο φιλελληνισμός και η επανάσταση του 1821*, Δημιουργία, Αθήνα 1999.
- Uta QUASTHOFF, «Linguistic Prejudice/Stereotypes», στο: Ulrich Ammon κ.ά. (επιμ.), *Sociolinguistics*, τ. 1, De Gruyter, Βερολίνο 1987, σ. 785-799.
- Ειρήνη ΡΙΖΑΚΗ, *Οι «γράφουσες Ελληνίδες». Σημειώσεις για τη γυναικεία λογιόσύνη του 19ου αιώνα*, Κατάρτι, Αθήνα 2007.
- Νικήτας ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, «Εισαγωγή: Ο Θεόφιλος Καΐρης και η ιερά φιλοσοφία του οικουμενικού Ελληνισμού», στο Θεόφιλος Καΐρης, *Γνωστική. Στοιχεία Φιλοσοφίας*, εισ.-επιμ. Ν. Σινιόσγλου, Καΐρειος Βιβλιοθήκη/Ευρασία, Άνδρος-Αθήνα 2008, σ. 15-134.
- Κωνσταντίνος Φ. ΣΚΟΚΟΣ, «Η λογία δεσποινίς (και με υποδείγματα εν τω κειμένω)», *Εθνικόν ημερολόγιον. Χρονογραφικόν, Φιλολογικόν και Γελοιογραφικόν του έτους 1905* 20 (1905), σ. 37-42.
- Ευανθία ΣΤΙΒΑΝΑΚΗ, «Ο πατριωτικός “Νικήρατος” της Ευανθίας Καΐρη», *Παράβασις/Parabasis* 3 (2000), σ. 257-274.
- Άννα ΤΑΜΠΑΚΗ, *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές της επιδράσεις (18ος-19ος αιώνας). Μια συγκριτική προσέγγιση*, Ergo, Αθήνα 2002.
- Virginia WOLF, *Ένα δικό της δωμάτιο*, εισ.-μτφ. Βάσια Τζανακάκη, Μεταίχμιο, Αθήνα 2019.
- Θόδωρος ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ, *Το Ελληνικό Ιστορικό Δράμα. Από το 19ο στον 20ό αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013.

Πολυξένη Τζιομάκη

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

A

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, Εμμανουήλ

51

ΑΥΡΗΛΙΟΣ, Μάρκος

37-39

B

ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ, Ρήγας

66

ΒΟΓΟΡΙΔΗΣ, Αθανάσιος

18

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Ευγένιος

66

BOUILLY, Jean-Nicolas

5, 10, 40, 42, 44-46

BROFFERIO, Angelo

35

BRYMOY, Pierre

64

Γ

ΓΚΙΚΑ, Δόμνα Αικατερίνη

77

ΓΚΙΚΑ, Έλενα [Ντόρα Ντ' Ίστρια]

60

ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΗΣ, Σπυρίδων

7-8, 54, 58, 64

C

COUSIN-DÉSPREAUX, Louis

54-55

D

DELACROIX, Ferdinand Victor Eugène

20

DESCARTES, René

66

DIDOT, Ambroise Firmin

2, 40-41, 58, 60, 64

F

FÉNELON, François

5, 10, 12, 24, 36, 47-49

FOGACCI, Severiano
35

G

GEOFFRIN, Marie Thérèse
75

GESSNER, Salomon
77

GREGORY, John
10, 47

GOLDONI, Carlo
41, 78

de GOUGES, Olympe
76

GUIZOT, Elizabeth-Charlotte-Pauline [madame Guizot]
10, 48

H

HERSCHEL, John
65

Z

ΖΑΙΜΗΣ, Ανδρέας
52

ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ, Ιωάννης
33

Θ

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ,
64

K

ΚΑΙΡΗ, Ευανθία
2-64, 66-75, 77-80

ΚΑΙΡΗΣ, Θεόφιλος

2-7, 9-11, 17, 22, 29-30, 34, 36, 39-42, 44, 47-49, 53-54, 56-58, 61-62, 64, 66, 68-73, 80

ΚΑΛΛΙΑΡΧΗΣ, Διονύσιος
12, 17-18

KANT, Immanuel
65

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, Ιωάννης
6, 15, 49, 51-52

KARR, Jean-Baptiste Alphonse
16, 54

ΚΑΨΑΛΗΣ, Χρήστος
32

ΚΙΑΠΠΕ, Ιωσήφ
19, 22-23

ΚΟΡΑΗΣ, Αδαμάντιος

2, 4-5, 9-11, 18-19, 32, 36-38, 40, 42-45, 47-49, 58, 63-64, 66-67, 70, 73, 75
ΚΟΥΡΥΔΑΛΛΕΥΣ, Θεόφιλος

57

ΚΟΥΜΑΣ, Κωνσταντίνος

18, 78

ΚΟΥΜΑ-ΚΑΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ, Ελένη

78

ΚΩΛΕΤΤΗΣ, Ιωάννης

52

Λ

Marquise de LAMBERT, Anne-Therese

77

LEE, George

14

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm

66

LOCKE, John

65, 76

Μ

MABLY, Gabriel Bonnot de

77

ΜΑΓΝΗΣ, Δανιήλ Δημήτριος

65

MALPICA, Cesare

35

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, Αλέξανδρος

6, 61

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, Ελένη

13, 19

ΜΕΓΔΑΝΗΣ, Χαρίσιος

78

ΜΕΤΑΞΑΣ, Ανδρέας

52

MONTESQIEU [Charles-Louis de Secondat]

76

ΜΟΥΤΖΑΝ-ΜΑΡΤΙΝΕΓΚΟΥ, Ελισάβετ

77

Ν

ΝΑΥΤΗΣ, Γεώργιος Αναξαγόρας

33

Ο

ΟΘΩΝΑΣ [Otto von Wittelsbach]

6, 15, 49, 52, 58, 69, 73

ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ο εξ Οικονόμων, Κωνσταντίνος

78

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ανθία

78

Π

ΠΙΚΚΟΛΟΣ, Νικόλαος

18

ΠΙΣΤΗΣ, Διονύσιος

17

ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ, Αναστάσιος

51

POST, Henry

59

ΠΡΑΝΤΟΥΝΑΣ, Γεώργιος

33

P

ΡΑΛΛΗΣ, Κωνσταντίνος

14, 31

ΡΙΖΟΣ-ΝΕΡΟΥΛΟΣ, Ιακωβάκης

35

ROUSSEAU, Jean-Jacques

76

Σ

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ, Γεώργιος

78

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μητιώ

41, 78

ΣΑΜΟΥΡΚΑΣΗ, Ρωξάνη

77

ΣΚΟΚΟΣ, Κωνσταντίνος

59

ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Παναγιώτης

55-56, 67, 80

ΣΟΥΤΣΟΣ, Αλέξανδρος

35, 60

ΣΟΥΤΣΟΥ, Αικατερίνη

77

ΣΟΥΤΣΟΥ, Ραλλού

77

ΣΠΑΘΗ, Φωτεινή

42

de STAEL, Madame

65

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ζανετάρης

53

SHAKESPEARE, William

70

T

THOMAS, Antoine-Léonard

5, 12, 36
ΤΟΜΠΡΑΣ, Κωνσταντίνος
12, 17-18, 41-42, 44

Υ

ΥΨΗΛΑΝΤΗ, Δουδού
77

Υ

VICHY-CHAMROND, Marie Anna de
76
VOLTAIRE [François-Marie Arouet]
42, 66

W

WIELAND, Christian Martin
18
WOLF, Virginia
62-63, 70

Πολυξένη Τζιομάκη